

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**DÖVİZ KURLARI, ENFLASYON VE FAİZ
ORANLARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1985-2005)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKAN ALSU

GAZİANTEP
ARALIK 2006

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**DÖVİZ KURLARI, ENFLASYON VE FAİZ
ORANLARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1985-2005)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKAN ALSU

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Metin Yıldırım

GAZİANTEP
ARALIK 2006

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans öğrenimim boyunca tüm çalışmalarımnda tüm desteği ile yanımda olan sevgili eşim Hülya'ya, çalışmanın uygulama kısmında ekonometrik analizlerde yardımlarını ve bilgilerini esirgemeyen Sayın Yard.Doç.Dr. İbrahim Örnek hocama ve Sayın Yard.Doç.Dr. Ömer Özçiçek hocama, İktisat Bölümü'nün saygıdeğer öğretim üyelerine, mesai arkadaşlarıma, özelliklede üniversite öğrenimim boyunca, bilimsel itinası ve farklı kişiliğiyle tanımaktan şeref duyduğum saygıdeğer tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Metin Yıldırım' a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Erkan ALSU
20 Aralık 2006

ÖZET
DÖVİZ KURLARI , ENFLASYON ve FAİZ ORANLARININ
DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1985-2005)

ALSU, Erkan
Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM
Aralık 2006, 125 sayfa

Dış ticaret kavramı bir ülkenin diğer ülkeler ile yaptığı mal ve hizmet hareketlerinin bütünü olarak kabul edilmektedir. Ülkeler sağlam bir ekonomik yapı için ticaret yapmak zorundadır. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması sonucu dünya ticaret hacmi her geçen gün hızlı bir şekilde artmaktadır.

Döviz kurları ile enflasyon oranları ve faiz oranlarının dış ticaret üzerindeki etkisinin incelenmesi için 1985-2005 dönem verileri kullanılmış ve Eviews programında ekonometrik analizler yapılmıştır. Veriler yıllık olarak alınmıştır.

Çalışmanın iki temel bulgusu vardır. Bunlardan birincisi dış ticaret ile faiz oranları, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kurları arasında eş-bütünleşmenin var olması nedeniyle uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. İkincisi ise, Granger nedensellik testi uygulanarak kısa dönemde bu etkileşimin yönü belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen her iki sonuç göstermektedir ki; ilgili dönem serileri uzun dönemde ilişkili ve aralarında bir nedensellik vardır. Böylece, kullanılan veri seti kısıdı altında, Türkiye Ekonomisi için, nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden dış ticarete doğru olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler : Dış ticaret, Faiz oranı, Enflasyon oranı, Döviz kurları, Nedensellik

ABSTRACT
EXCHANGE, INFLATION and INTEREST RATES
EFFECTS on FOREIGN TRADE
TURKISH EXAMPLE (1985-2005)

ALSU, Erkan
M.A.Thesis, Department of Economics
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Metin YILDIRIM
December 2006 , pages 125

Foreign trade encompasses one country's trade in goods and services with other countries. For a country to have a sound economical structure it must deal in trade. The expansion of international trade has resulted in a world-sized commerce which is enlarging daily.

Exchange rates with inflation and interest rates effects on foreign trade for the period of 1985-2005 were examined. The Eviews program's econometric analysis was used. Datum was taken by year.

Study results were achieved. The prime finding is that foreign trade is affected by interest rates, inflation rates and 'real' exchange rates for both short and long term. The secondary finding was determined for short-term effects by using Granger causation testing.

The findings reflect two conclusions; the long-term conclusion and the short-term causation conclusion. In this way, within the constraints of the predetermined datum, foreign trade is clearly appropriate for the Turkish economy, even with independent causation factors.

Keywords : foreign trade, interest rate, inflation rate, exchange rates, causation

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
TABLolar LİSTESİ	vi
1.GİRİŞ	V
1.1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK ÖZETLERİ.....	3
2.1. DÖVİZ KURLARI, DIŞ TİCARET ve ENFLASYON ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	3
2.1.1. Döviz Kurları ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki	3
2.1.2. Döviz Kurları ve Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki	6
2.1.2.1. Döviz kurları ve enflasyon oranları arasındaki ilişki ve ampirik çalışmalar	7
2.2. ENFLASYON ORANLARI ve FAİZ ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	8
2.2.1. Enflasyon Oranları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişki ve Ampirik Çalışmalar	9
2.3. FAİZ ORANLARI ve DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	11
2.4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI.....	13
2.4.1. 1923-1938 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	13
2.4.2. 1938-1960 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	15
2.4.3. 1960-1980 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	17
2.4.4. 1980-1990 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	20
2.4.5. 1990-2000 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	23
2.4.6. 2000-2005 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	27
2.5. DÜNYA TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER.....	32
2.5.1. Dünya Ticareti.....	32
2.5.2. Türkiye’nin Dış Ticaretinin Dünya Ticaretindeki Yeri	39
2.6. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİ.....	43
2.6.1. 1980 Sonrası İhracattaki Gelişmeler	43
2.6.1.1. Sektörlere göre ihracatın dağılımı	46

2.6.1.2. İhracatın ülke gruplarına göre dağılımı.....	51
2.6.2. 1980 Sonrası İthalattaki Gelişmeler	56
2.6.2.1. Sektörlere göre ithalatın dağılımı.....	58
2.6.2.2. İthalatın ülke gruplarına göre dağılımı.....	61
2.7. TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI UYGULANAN DÖVİZ, FAİZ VE ENFLASYON POLİTİKALARI	64
2.7.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikaları.....	65
2.7.1.1. 1980-1990 döneminde uygulanan döviz kuru politikaları	65
2.7.1.2. 1990-2000 döneminde uygulanan döviz kuru politikaları	68
2.7.1.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan döviz kuru politikaları	72
2.7.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Enflasyon Politikaları	78
2.7.2.1. 1980-1990 döneminde uygulanan enflasyon politikaları.....	78
2.7.2.2. 1990-2000 döneminde uygulanan enflasyon politikaları.....	80
2.7.2.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan enflasyon politikaları.....	83
2.7.3. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Faiz Politikaları.....	85
2.7.3.1. 1980-1990 döneminde uygulanan faiz politikaları	86
2.7.3.2. 1990-2000 döneminde uygulanan faiz politikaları	91
2.7.3.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan faiz politikaları	94
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	96
3.1. MATERYAL	96
3.2. YÖNTEM.....	96
3.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi	96
3.2.2. Engel-Granger Uzun Dönem Nedensellik Analizi.....	98
3.2.3. Granger Kısa Dönem Nedensellik Analizi.....	99
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	101
4. 1. UYGULAMA	101
4.1.1. Durağanlık Analizi	101
4.1.1.1. Dış ticaret serisinin durağanlık analizi.....	101
4.1.1.2. Reel efektif döviz kurları serisinin durağanlık analizi	102
4.1.1.3. TÜFE serisinin durağanlık analizi	103
4.1.1.4. Faiz oranları serisinin durağanlık analizi	104
4.1.2. Engel-Granger Uzun Dönem Nedensellik Analizi.....	105
4.1.3. Granger Kısa Dönem Nedensellik Analizi.....	106
4.1.3.1. Dış ticaret ve TÜFE serilerinin Granger nedensellik analizi	107
4.1.3.2. Dış ticaret ve faiz oranları serilerinin Granger nedensellik analizi.....	107
4.1.3.3. Dış ticaret ve reel efektif döviz kurları serilerinin Granger nedensellik analizi	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ.....	120

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Birleşik Devletler Topluluğu
BT	: Bilgi Teknolojileri
DÇM	: Dövize Çevrilebilir Mevduat
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
H.C.	: Halk Cumhuriyeti
IMF	: İnternational Money Fon
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KIT	: Kamu İktisadi teşekülleri
KKDF	: Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	: Ortadoğu Ekonomik Devletler Birliği
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TKF	: Toplu Konut Fonu
TPPK	: Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1	1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti.....	14
Tablo 2.2	1939-1960 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti	16
Tablo 2.3	1961-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti	18
Tablo 2.4	1981-1990 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti.....	22
Tablo 2.5	1991-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti.....	25
Tablo 2.6	Türkiye'nin 2000-2005 Arası Dış Ticareti.....	30
Tablo 2.7	Dünya İhracat ve İthalat Hacminde Meydana Gelen Değişmeler.....	37
Tablo 2.8	Türkiye'nin 2003 Yılı Dünya Ticareti İçerisindeki Payı	42
Tablo 2.9	İhracatın Sektörel Dağılımı	50
Tablo 2.10	İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	55
Tablo 2.11	İthalatın Sektörel Dağılımı	59
Tablo 2.12	Ülke Gruplarına Göre İthalatın Dağılımı	63
Tablo 2.13	1985- 1990 Yılları Arasında Döviz Kurlarındaki Değişim	66
Tablo 2.14	1991-1999 Yılları Arasında Döviz Kurlarındaki Değişim	69
Tablo 2.15	2000-2005 Yılları Arasında Döviz Kurlarındaki Değişim.....	72
Tablo 2.16	Merkez Bankası Döviz Alımları.....	77
Tablo 2.17	1980-1990 Yılları Enflasyon Oranlarındaki Değişim.....	79
Tablo 2.18	1990-1995 Yılları Enflasyon Oranlarındaki Değişim.....	80
Tablo 2.19	1996-2005 Yılları Enflasyon Oranlarındaki Değişim.....	82
Tablo 2.20	2000 Sonrası Enflasyon Oranlarındaki Değişim	84
Tablo 2.21	1985-1990 Yılları Faiz Oranlarındaki Değişim.....	90
Tablo 2.22	1990-1999 Yılları Faiz Oranlarındaki Değişim.....	92
Tablo 2.23	2000-2005 Yılları Faiz Oranlarındaki Değişim.....	94
Tablo 4.1	Dış Ticaret Serisinin Birim Kök Testi Sonuçları	102
Tablo 4.2	Dış Ticaret Serisinin Birinci Dereceden Farkının Birim Kök Test Sonuçları.....	102
Tablo 4.3	Reel Efektif Döviz Kurları Serisinin Birim Kök Test Sonuçları.....	102

Tablo 4.4	Reel Efektif Döviz Kurları Serisinin Birinci Dereceden Farkının Birim Kök Testi Sonuçları.....	103
Tablo 4.5	Tüketici Fiyat Endeksi Serisinin Birim Kök Testi Sonuçları	103
Tablo 4.6	Tüketici Fiyat Endeksi Serisinin Birinci Derece Farkının Birim Kök Testi Sonuçları.....	104
Tablo 4.7	Faiz Oranları Serisinin Birim Kök Testi Sonuçları.....	104
Tablo 4.8	Faiz Oranları Serisinin Birinci Dereceden Birim Kök Testi Sonuçları.....	105
Tablo 4.9	Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	106
Tablo 4.10	Dış Ticaret İle Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki.....	107
Tablo 4.11	Dış Ticaret İle Faiz Oranları Arasındaki İlişki.....	107
Tablo 4.12	Dış Ticaret İle Reel Efektif Döviz Kurları Arasındaki İlişki	108

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Ekonomiler açısından dış ticaretin amacı, iç piyasada bulunmayan veya bulunduğu halde yüksek maliyetli olan, mal ve hizmetlerin dış piyasalardan sağlanması ve iç piyasada fazla olan mal ve hizmetlerin dış piyasaya transferi ile refah seviyesinin yükseltilmesidir. Nihai hedef, refah seviyesinin yükseltilmesidir, çünkü dışarıya transferle gelir elde edilmesi ve sonuçta hayat standartının yükseltilmesi; dışarıdan transferle de içeride olmayan veya olduğu halde ihtiyaçların daha uygun şartlarda karşılanması mümkün olmaktadır. Yani dış ticaret işlemleri, tamamen menfaate dayalı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerden oluşmaktadır.

Ülkeler, dış ticaret faaliyetlerini gerçekleştirirken bahsedilen “menfaat” olgusundan hareketle, ekonomileri açısından en uygun bileşimi sağlamaya yönelik çabalar sarf ederler. Bu çerçevede, gerektiğinde taviz vermeye ve yeri geldiğinde de birtakım tavizler elde etmeye çalışırlar. Bu tavizler kapsamında hedef, daima lehte menfaatler elde etmek olduğuna göre, bu faaliyetin aynen bir oyun gibi olduğu ve amacının sürekli kazanmak üzerine gerçekleştirildiği belirtilebilir. Dolayısıyla bu faaliyetin icrasında, yeri geldiğinde ülkeler, global açıdan düşünüldüğünde, dünya ticaretini olumsuz etkileyecek şekilde bile hareket edebilmektedirler.

Günümüzde de dış ticaret, Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Bu amaçla, özellikle ihracatın arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmakta, yeni ihraç ürünleri ve yeni pazarlar bulunmaya çalışılmaktadır. Ayrıca dış ticaretin dünya ülkeleriyle entegrasyonu sağlayıcı bir unsur olduğu düşüncesiyle hareket edilmektedir.

Dış ticareti sadece ihracat ve ithalat kalemleri arasındaki fark olarak incelemek günümüz dünyasında imkansız olmuştur. Dış ticareti etkileyen faktörlerin ayrı ayrı incelenmesi, bu faktörlerin yıllar itibariyle analiz edilmesi ve bu faktörlerin dış ticaret ile ilişkilerinin ortaya çıkarılması için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalara çalışmada ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Giriş bölümüdür. İkinci bölüm Literatür kısmıdır. İkinci Bölüm’de Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimi anlatılmış, dış ticaret politikalarına yer verilmiştir. Ayrıca dış ticaret ile, enflasyon oranları, döviz kurları ve faiz oranları arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm materyal ve yöntem açıklamalarının yapıldığı bölümdür. Bu bölümde Türkiye’nin dış ticaretinin gelişiminin ekonomik göstergeler tarafından ne şekilde etkilendiğini analiz edebilmek için 1985-2005 dönemi ele alınacaktır. Dış ticaret, TÜFE, Reel Efektif Döviz Kurları ve Faiz oranları verilerine öncelikle durağanlık analizi yapılacak ve birim kök testi uygulanacaktır. Daha sonra veriler arasındaki ilişkilerin nedensellik yönünün belirlenebilmesi için eşbütünleşim analizi yapılacaktır. Analizler sonucunda ortaya çıkan değerler ekonometrik ve iktisadi açıdan yorumlanacak ve Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimine etki eden faktörler ortaya konmaya çalışılacaktır. Bulgular ve Tartışma kısmında ise verilerden elde edilmiş ekonometrik sonuçlar yorumlanacak ve literatürde yer verilen ilişkiler sınanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM KAYNAK ÖZETLERİ

2.1. DÖVİZ KURLARI, DIŞ TİCARET ve ENFLASYON ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Döviz kurları ve dış ticaret arasındaki ilişkinin boyutu literatürde hala tartışma konusudur. Bu konuyu açıklayan iki alternatif yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım olan Standart teori, nedenselliğin dış ticaretteki değişimlerden reel döviz kurlarına doğru olduğunu ileri sürer (Sivri, 2001:34). Bu yaklaşıma göre, dış ticaretteki bir iyileşme dışarıdan içeriye doğru bir gelir transferine neden olacağından yurtdışı fiyat düzeyine nispeten yurtiçi fiyat düzeyinde bir yükselmeye yol açacaktır. Yansıma (pass through) olarak isimlendirilen diğer yaklaşım, döviz kurlarındaki değişimlerden dış ticarete doğru ters yönlü nedensel bir ilişkinin varlığına işaret eder.

2.1.1. Döviz Kurları ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki

Kur ayarlamaları sonucu ihracat veya ithalat sektörleri lehine gelişen fiyat avantajından kimlerin ne ölçüde yararlandığı, kur politikasının dış ticaret dengesi üzerinde beklenen olumlu etkisini gösterebilmesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla düşük değerlenmiş kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının düşmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumsuz etkilerini ihracat fiyatlarının düşmesi de ihracat üzerindeki olumlu etkilerini azaltacaktır (Karsak, 1996:33). Böylece, düşük değerlenme ile ihracat açısından sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilirken, ithalat açısından ise dış piyasalar tarafından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılacaktır.

Aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının yükselmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumlu etkilerini ihracat fiyatlarının yükselmesi de ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacaktır. Böylece, aşırı değerlenme ile ihracat açısından kaybedilen fiyat

avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılırken, ithalat açısından ise sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilecektir (Şimşek, 2003:45). Düşük değerlenmenin olduğu dönemde ihracat ve/veya ithalat fiyatlarının düşmesi, aşırı değerlenmenin olduğu dönemde ise, ithalat ve/veya ihracat fiyatlarının yükselmesi, kısaca reel döviz kurları ve dış ticaret arasında ters yönlü nedensel bir ilişkinin olup olmaması durumu, kur politikasının dış ticaretin karlılığı (Nispi karlılığın ihracat lehine dönmesi, böylece dış ticaretin ülke lehine işlemesi) üzerinde beklenen net etkisini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Ulusal para biriminin değerinde meydana gelen değişimler ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin dinamik bir biçimde yorumlanması, J Eğrisi Hipotezini doğurmuştur. Bu yaklaşıma göre; ulusal para biriminde meydana gelen reel değişimler ile dış ticaret dengesi kısa dönemde pozitif ilişkili, uzun dönemde ise negatif ilişkilidir (Yamak ve Korkmaz: 2005:17). J Eğrisi Hipotezi, kısa dönemde gelir etkisinin, uzun dönemde ise fiyat etkisinin baskın olacağı öngörüsü olarak da değerlendirilebilir.

Arize (1995), reel ihracat, reel dış gelir ve döviz kuru değişkenliği serilerinin oluşturduğu üç değişkenli bir model kurarak, döviz kuru değişkenliğinin Amerikan ihracatı üzerindeki etkilerini hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Bu analizden döviz kuru değişkenliğinin artmasının ticareti engelleyici olduğu sonucuna varılmıştır (Arize, 1995:42). Diğer değişkenlerden elde edilen bulgular da teoriden beklenildiği şekilde çıkmıştır.

Sivri-Usta (2001), Granger nedensellik testi ve Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemini kullanarak Türk ekonomisinin ihracat ve ithalat yapısını incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda, tartılı reel efektif döviz kurundan ithalat veya ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaştıklarını açıklayarak, kur ayarlamalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılamayacağını öne sürmüşlerdir.

Akbostancı (2002), 1987:1-2004:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk dış ticaret yapısını incelemeyi amaçlamıştır. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modelinden elde edilen bulgulara göre; reel döviz kuru dış ticaret dengesini hem kısa hem de uzun dönemde etkileyen tek değişkendir. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; TL'nin değer kaybı dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu ilişki aynı zamanda bir geri beslemeye de sahiptir. Kısa

dönemde ticari dengede meydana gelen bir iyileşme, TL'nin reel değerlenmesine yol açmaktadır.

Şimşek-Kadılar (2004), Johansen-Juselius gibi standart olarak kullanılan yöntemlerin sınırlı bir döneme dayalı verilerle yapılan çalışmalar için güvenilir olmadığını vurgulamış, bu nedenle Türkiye'nin ithalat talebi fonksiyonunu kısıtsız hata düzeltme modeline dayanan sınır testi yaklaşımı ile test etmişlerdir. 1970-2002 dönemine ait yıllık verilerle tahmin edilen modelden elde edilen sonuçlara göre; ithalatın uzun dönem gelir esnekliği 0.37, nispi fiyat esnekliği ise 0.67'dir. İhracatın fiyat esnekliği ise -1.01'dir. Şimşek-Kadılar, üretim artışının dengenin sağlanmasında daha etkin olacağını vurgulamışlar, devalüasyonun dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde yardımcı politika aracı olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, gelir esnekliğini de göz önüne alarak, ekonomik büyümenin ticari denge üzerinde negatif etkilere yol açacağını belirtmişlerdir

Doğanlar ve diğerleri (2004), 1981:1-1994:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk ekonomisinin ihracat talep fonksiyonunu tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, fiyat esnekliğinin -1.07, gelir esnekliğinin ise 3.08 olduğunu tahmin edildikten sonra döviz arz eğrisinin pozitif eğime sahip olduğunu ve yüksek fiyat esnekliği nedeniyle kur ayarlamalarının ihracatı olumlu yönde etkileyebileceğini açıklamışlardır.

Türkiye'de 1982-1996 döneminde reel döviz kurları, gümrük vergileri ve dış ticaret hadleri ilişkilendirilmiştir. Ekonometrik modelde bağımlı (açıklanan) değişken dış ticaret hadleri; bağımsız (açıklayıcı) değişken olarak ta döviz kurları ve gümrük vergilerine yer verilmiştir. Bu değişkenler arasındaki ilişki 15 yıllık bir dönem için tahmin edilmiştir. En Küçük Kareler Yöntemi ve İki Aşamalı En Küçük Kareler Yönteminin kullanıldığı çalışmada tespit edilen doğrusal denklemlerle ilgili çeşitli istatistiksel testler sonucunda seçilen bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak dış ticaret hadlerinde görülen değişimleri açıklamakta anlamlı oldukları sonucuna varılmıştır (Yıldırım, 2000:146).

Aydın ve diğerleri (2004) tarafından yapılan 1987:1-2003:3 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, Türk ekonomisine ait ihracat arzı ve ithalat talebi fonksiyonları ko-entegrasyon formunda tahmin edilmiş, ayrıca VAR yöntemine de başvurulmuştur. Denklemlere, 2001 krizinin neden olduğu yapısal kırılmanın etkilerini azaltmak amacıyla Perron (1989) tarafından önerilen kukla değişkenler de dahil edilmiştir. Yazarlar, reel döviz kurunun ithalatın önemli bir

belirleyicisi olduğunu ancak ihracatı etkileyemediğini açıklamış, VAR modelinin de reel döviz kurunun cari işlemler üzerindeki etkisinin ithalat vasıtasıyla olduğunu gösterdiğini vurgulamışlardır.

2.1.2. Döviz Kurları ve Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki

Döviz kurundaki yükselmenin enflasyonu nasıl etkilediğine ilişkin başlıca dört aktarım mekanizmasından bahsedilebilir.

Birincisi, küçük bir açık ekonomide yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi ithalata ikame mallar ile ihracata konu malların fiyatlarını doğrudan etkiler.

İkincisi, yerli para değer kaybederken, ithal edilen tüketici mallarının fiyatları ve buna bağlı olarak tüketici fiyatları endeksi artar. Aynı zamanda ithal edilen ara mallarının fiyatları da artacağından bu durum firmaların üretim maliyetlerini artıracaktır (Dennis, 2001: 13). Artan üretim maliyetlerinin firmalarca tüketicilere yansıtılması tüketim mallarının fiyatlarının pahalılaşmasına neden olur.

Üçüncüsü, eğer yerli fiyat koyucular döviz kurunun seyrini hesaba katıyorlarsa, döviz kurundaki dalgalanmalar enflasyon oranını etkileyebilir. Döviz kurundaki, dolayısıyla yabancı para cinsinden fiyatlardaki belirsizlikler, iç fiyatları yükseltebilir.

Son olarak, yabancı paralara ücretlerin endekslenmesi de paranın değerindeki düşmenin enflasyona yol açtığı bir başka mekanizmadır (Agenor ve Montiel, 1996). Bu durumda, döviz kurlarındaki yükselme muhtemelen nominal ücretleri, dolayısıyla üretim maliyetlerini ve enflasyonu yükseltecektir.

Nominal döviz kurunda gözlenen değişimlerin fiyatlara ve enflasyona geçiş etkisi bazı kanallardan çalışmaktadır. Her şeyden önce, döviz kurunda gözlenen artış ithal mal fiyatlarını artırdığı için ithal hammadde veya ara malı kullanılan ürünlerin ve ithal tüketim mallarının fiyatlarını artıracaktır (Yamak, 2005:14). Bununla birlikte, ekonomide dövizle yapılan işlemler, yani dolarizasyon önemli bir seviyede ise üreticiler dövizde gözlenen artışı kendi ürettikleri ve sattıkları mal ve hizmetlere, tüketicilerin talebini de göz önünde bulundurarak aynı oranlı zam yapmak isteyeceklerdir. Ve son olarak nominal döviz kurundaki artış yurt dışından gelen malları daha pahalı yaptığı gibi yurt içinde üretilen malları ihracat için daha cazip hale getirmektedir. Bu ise ithalatı azalttığı gibi yurt dışına yapılan ihracatı arttırmaktadır.

2.1.2.1. Döviz kurları ve enflasyon oranları arasındaki ilişki ve amprik çalışmalar

Reel döviz kurundaki değişikliklerin ekonomiye ve özellikle fiyatlara etkilerini inceleyen araştırmaların , başlangıç noktası olarak Kamin ve Rogers (2000)'ın Meksika ve Berument ve Paşaoğulları (2002) 'nın Türkiye ekonomisi için kullandığı modeller alınmıştır (Kamin, 2000:85). Bu çalışmalarda reel döviz kuru, enflasyon ve reel GSYİH kullanılarak vektör otoregresyon modelleri tahmin edilmiş, yurt dışı faktörlerin ekonomiyi nasıl etkilediğini de analize katmak için ABD faiz hadlerini dışsal değişken olarak kullanılmıştır.

Ross (2000), Slovakya ekonomisinde merkezi planlamadan serbest pazar ekonomisine geçiş dönemi için enflasyon ve enflasyonu etkileyebilecek değişkenler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bu amaçla, Ekim 1992-Mart 1997 dönemine ait rezerv para, M2 ve M2Y, tüketici fiyatları endeksi, toplam ücretler ve Slovakya Tolarının Alman Markı karşısındaki değerinin aylık verileri kullanılmıştır. Geniş tanımlı para arzı—özellikle M2Y—ve döviz kurları ile fiyatlar arasında çift yönlü nedenselliğin görüldüğü çalışmada, ücret artışlarının enflasyona neden olduğu bulunmakla beraber, döviz kuru ve para arzı artışlarının da ücret artışlarına neden olduğu sonucuna varılmıştır.

McCarthy (1999), 1976-1998 yılları arası üçer aylık veriler kullanarak, VAR analiziyle dokuz sanayileşmiş ülkenin döviz kuru ve ithalat fiyatı şoklarının toptan ve tüketici fiyatları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, her bir ülkenin ABD doları kuru, ithalat fiyatları endeksi, ithalat hariç toptan eşya fiyatları endeksi, perakende eşya fiyatları endeksi, ülke içi petrol fiyatları ve reel gayri safi yurtiçi hasılanın doğrusal trendden sapma değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması ile, dış faktörlerin toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri üzerindeki etkilerinin önemsiz; döviz kuru ve ithal fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisinin ithalatı yüksek ülkeler için nispeten güçlü olduğu; 1996-1998 dönemi için ise, ülkelerin çoğu için dış faktörlerin önemli enflasyonist etkilerinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Agenor ve Hoffmaister'in (1998), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dört gelişmekte olan ülke Şili, Kore, Meksika ve Türkiye için geniş tanımlı para arzının büyüme oranı, enflasyon, nominal döviz kurundaki değer kaybı, üretim açığı ve nominal ücret artışı değişkenlerini kullanarak yaptığı VAR analizinde, yerli paranın

değer kaybındaki sürekli artışlar ve nominal ücret artışlarının enflasyonu artırıcı etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Alper ve Üçer (1998), 1985:01-1997:09 dönemi aylık verileri yardımıyla, enflasyon, parasal büyüme ve döviz kuru sepeti değişkenlerini kullanarak yaptıkları VAR analizinde, Türkiye’de enflasyondaki değişimin %90’dan fazlasının döviz kurundaki yükselmeden veya parasal büyümeden ziyade, geçmiş enflasyon tarafından açıklandığı sonucuna varmıştır.

Altuğ ve Yılmaz (1998), Alper ve Üçer (1998)’in elde ettiği bulgulara paralel ve onu tamamlayıcı sonuçlar elde etmiştir. Reel stok getirileri, reel faiz oranı, trendden arındırılmış endüstriyel üretim, enflasyon ve reel döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmada, enflasyon ve reel döviz kuru arasında çift yönlü Granger nedensellik bulunmuştur. Başka bir deyişle, VAR analizi enflasyonun öngörü hata varyansında geçmiş enflasyonun önemini ortaya koymuştur. Buna göre, enflasyonun öngörü hata varyansındaki değişimin yaklaşık %56’sı enflasyonun geçmiş değerleri tarafından açıklanırken, sadece %9’u reel döviz kurundaki değişim tarafından açıklanmaktadır.

Öniş ve Özmucur (1990), 1981-1987 dönemi aylık verileri kullanarak yaptıkları dört değişkenli—parasal taban, fiyat düzeyi, ihracat ve döviz kuru— VAR analizinde, Türkiye’deki enflasyonun saf parasal bir olgu olmadığı ve kısır döngü hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bu çalışmanın diğer bulguları arasında, döviz kurunun değer kaybetmesinin enflasyon üzerinde güçlü bir etkiye sahip olması ve parasal tabanın içselliği yer almaktadır.

2.2. ENFLASYON ORANLARI ve FAİZ ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Faiz oranlarının düzeyi ile enflasyon arasındaki ilişki, iktisatta üzerinde en çok çalışılan konulardan birisidir. İlk kez Fisher tarafından ortaya konulan bu ilişki; herhangi bir dönemde nominal faiz oranlarının, yine aynı dönemdeki reel faiz oranları ile beklenen enflasyonun toplamına eşit olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka anlatımla, uzun dönemde beklenen enflasyondaki değişimler, nominal faiz oranında eşit değişimler meydana getirmektedir (Şimşek, 2003:19). Yani, nominal faiz oranları, enflasyondaki bir artışla bire bir artmakta, ancak reel faiz oranlarını etkilememektedir. Bu olgu Fisher etkisi olarak isimlendirilmektedir. Enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki böyle bir ilişkinin nedeni, uzun dönemde reel faiz

oranının enflasyon oranını etkileyen parasal dengesizliklerden etkilenmemesidir. Yani, Fisher'in hipotezine göre reel faiz oranı sabittir.

2.2.1. Enflasyon Oranları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişki ve Ampirik Çalışmalar

Nominal faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi modellemede kullanılan en eski yollardan birisi de Fisher denklemdir. Fisher denklemi; paranın büyümesi, enflasyon ve faiz oranıyla ilgili önemli bir bulguya dikkat çekmektedir. Fisher etkisi olarak bilinen bu düşünceye göre paranın büyüme oranındaki sürekli bir artış, önce nominal faiz oranlarında bir düşmeye neden olmakta, daha sonra çıktı ve enflasyon artarken faiz oranları da yavaş yavaş yükselmektedir (Seyitoğlu, 2005:361). Uzun dönemde, faiz oranları ekonomideki paranın büyüme oranı ve enflasyonla aynı miktarda artış göstermektedir. Fisher denklemi; $i \equiv r + p$ (nominal faiz oranı = reel faiz oranı + enflasyon) bu ilişkiyi göstermektedir.

Fisher'in düşüncesi iktisat teorisinde genellikle kabul görmeye birlikte; nominal faiz oranları ile enflasyon arasında bire birlik kararlı ilişkiyi ampirik olarak elde etmede bazı güçlükler bulunmaktadır. Fisher ilişkisine göre; nominal faiz oranları, reel faiz oranı ile beklenen enflasyonun toplamından oluşmaktadır. Ancak reel faiz oranları, politikadaki değişimleri izleyerek değiştikçe, bu bağlantı mükemmel olmayabilir (Seyitoğlu, 2005:362). Eğer ilişki varsa, kısa dönem faiz oranlarındaki hareketler, beklenen enflasyondaki dalgalanmaları yansıtacak ve böylece gelecekteki enflasyonun iyi bir göstergesi olacaktır

Fisher hipotezini desteklemeyen ampirik çalışmalardan bazıları şunlardır: Inder and Silvapulle (1993), Koustas and Serletis (1999), Atkins and Serletis (2003). Öte yandan Atkins (1989), Garcia (1993), Mishkin and Simon (1995), Thornton (1996), Olekalns (1996) ve Hawtrey (1997) çalışmalarında Fisher etkisini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Bonham (1991), Mishkin (1992) ve Wallace and Warner (1993) 'ın çalışmalarında enflasyon ve faiz oranları stokastik trende sahip olduğunda Fisher etkisi için güçlü bir bulgu olduğunu belirtmişlerdir. Junttila (2001), yaygın olarak kullanılan modele dış nominal faiz oranı ile döviz kurunu ekleyerek kullandığı modeli ile Fisher etkisini test etmiştir. Analizden elde edilen sonuçlar uzun dönemli pozitif bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca Fisher etkisini; Berument and Jelassi (2002), 26 ülkeyi kapsayan panel data çalışması için test etmiştir (Ceyhan, 2005:45). Sonuçlar, yine Fisher etkisini desteklemiştir. Granville and Mallick (2004) ise, İngiltere'nin yüz yıllık bir dönemine ilişkin

verilerle Fisher etkisini test etmişlerdir. Sonuçlar Fisher hipotezini desteklemektedir. Panopoulou (2005), 14 OECD ülke için yaptığı çalışmada uzun dönemli Fisher etkisini destekleyen bulgular elde etmiştir.

Reel faizlerin düşürülmesinde ve dolayısıyla borç stokunun eritilmesinde enflasyon olgusunun ihmal edilmesi de doğru değildir. Bunun gerçek ve kalıcı etkisini göstermesi için borç vadelerinin asgari iki yıla çıkarılması gerekir. Yoksa, gölge faiz mekanizması ve nominal faiz ve enflasyon yapışkanlığından enflasyonun reel faizleri düşürme gücü yok olmaktadır (Kılıç, 2002:14). Kısa vadeli ve dövize endeksli borçların ağırlığı artıdığından, alacaklılar piyasadaki faiz, fiyat ve kur değişiklikleri yönünde faiz talep ederek reel faizlerin düşmesini engellemektedirler. Son dönemlerde hazine borçlarının enflasyona ve kura yapışkanlığında artış meydana gelmiştir.

Borç stokunun eritilmesi için “faiz dışı fazla”dan daha önem arz eden araçlardan biri olan enflasyon aracından tam olarak yararlanmak için, önce kısa vadeli borçlanma ve değişken faizle borçlanma yöntemi esnetilerek uzun vadeli ve sabit faizli borçlanma politikasına yönelinmesi, bilahare Hazineye “kısa vadeli avans” kullanma imkanı verilerek, borç ve faiz ödemelerinde kullanılarak borç stokunun eritilmesine katkısı sağlanmalıdır. Böylece, senyoraj ve enflasyon vergisi üreterek, borçları eritecektir (Tunay, 2001:162). Ancak, yıllarca ekonominin, alacaklıların yoğun baskı ve ipoteği altında ağır krizlere girip daralmasındansa, bir dönem kontrollü bir enflasyon üretilmesi ve enflasyon şoku uygulanarak reel faizlerin makul ölçülere çekilmesi, sonra “faiz dışı fazla”nın uygulanarak borçların itfası daha doğru ve tutarlı görünmektedir. Bu yöntemin, halen ödenen ve ekonomiye ağır maliyetler yükleyen faizler hakkaniyet ve adalet ölçülerini aştığından, etik dışılığından da söz edilemez.

Çoban (2002), Türk ve Alman ekonomilerinde para arzı, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizini yaptığı çalışmada, enflasyon oranı ile M2 para arzı; enflasyon oranı ile faiz oranı; faiz oranı ile M2 para arzı ve faiz oranı ile enflasyon oranı arasında ekonometrik bir ilişki bulamamıştır. Yine, ilgili değişkenlerden birlikte hareket edenlerin de Granger anlamında birbirlerinin nedeni olmadıkları tespit edilmiştir.

Parasal genişlemeler üretimi faiz oranı, döviz kuru, varlık fiyatları (asset prices) ve kredi gibi farklı kanallardan etkileyebilmektedir (Mishkin, 1995: 214). Parasal bir genişleme faizlerin düşmesine, o da yatırımların artmasına neden olur.

Artan yatırımlar istihdamın ve üretimin artmasını teşvik eder. Diğer taraftan, faiz oranlarının düşmesi ülke dışına sermaye kaçışına neden olmak suretiyle sonuçta yerli paranın değer kaybetmesine yol açar. Öte yandan, finansal piyasalarda fiyatlar piyasa üzerinde etki doğuracak tüm bilgileri yansıtmaya eğilimindedir (Seyidoğlu, 2005: 355). Buna göre, piyasa faizleri beklenen enflasyon oranını içerir.

2.3. FAİZ ORANLARI ve DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Faiz oranları ile dış ticaret arasındaki ilişki ters yönlüdür. Faiz oranları ne kadar düşerse sıcak paranın yurt dışından gelişi yavaşlayacaktır. Döviz arzında meydana gelen azalışlar sonucu döviz fiyatlarında artışlar yaşanacaktır (Karluk, 2005:365). Artan döviz fiyatları ihracatın artmasına neden olacaktır ve bu şekilde dış ticarette artış yaşanacaktır. Faiz oranları ile ilgili teorik konular incelendiğinde, faiz oranlarının nominal faiz oranları ve reel faiz oranları diye ikiye ayrıldığı görülmektedir. Nominal faiz oranı piyasada görünen faiz oranıdır. Reel faiz ise nominal faizden enflasyon oranı çıkarıldıktan sonra kalan orandır ve parasal fonların sağladığı gerçek getiriye ifade eder. Parasını ödünç veren kimsenin gerçek bir gelir sağlayabilmesi için ona ödenen nominal faizin enflasyondan daha yüksek oranda olması gerekir (Kılıç, 2002:28). Tersine, diyelimki ödünç verilen fonlara ödenen faiz % 20 iken enflasyon, % 30 ise bu kimsenin sahip olduğu fonların gerçek satın alma gücü azalmış olur. Bu demektir ki parasal fonlarını ödünç verenlere, bu fonları kullanma karşılığında reel bir getiri sağlamış olabilmek için nominal faiz oranının beklenen enflasyon oranından daha yüksek olması gerekir. Beklenen enflasyonun nominal faiz üzerindeki etkisi Fisher etkisi diye adlandırılır (Seyitoğlu, 2005:362).

Enflasyon ile faiz oranları arasındaki ilişkide Fisher denklemi diye bilinen aşağıdaki formül ile ifade edilir.

$$i=r+p$$

burada i nominal faiz oranını, r reel faiz oranını ve p de beklenen enflasyon oranını gösterir. Dolayısıyla, beklenen enflasyon oranı olan p'deki bu yükselme, i nominal faiz oranında yükselmesine yol açar. Nitekim, 1970'lerde ve 1980'lerde dünyada faiz oranlarında görülen genel artışlar, bu dönemde yaşanan yüksek enflasyonun bir sonucudur (Şimşek, 2003:56). Ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılırsa, genellikle enflasyon oranı yüksek ülkelerde, faiz oranının da yüksek olduğu görülür.

Şimdi Fisher denklemini faiz paritesi eşitliğiyle faiz oranları, enflasyon ve döviz kurlarının birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu belirlenebilir. Ancak önce Türkiye ve A.B.D' nin Fisher denklemini gösterelim.

$$i_{TR} = r_{Tr} + p_{TR} \quad \text{ve} \quad i_{US} = r_{us} + p_{us}$$

Eğer reel faiz oranlarının uluslar arası alanda aynı olduğu varsayımı yapılırsa $r_{TR} = r_{US}$ olur. Bu durumda nominal faiz oranları arasındaki fark beklenen enflasyon oranları arasındaki farka eşit çıkar, yani:

$$i_{TR} - i_{US} = p_{TR} - p_{US}$$

Faiz paritesi koşulu, faiz oranları farkının aynı zamanda, vadeli prim oranına eşit olmasını ifade eder:

$$i_{TR} - i_{US} = p_{TR} - p_{US} = (F-E) / E$$

Bu son eşitlik, faiz oranları, enflasyon ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre Fisher denklemi, faiz paritesi ve göreceli satınalma gücü paritesinin geçerli olması koşulları altında, ülkeler arasında reel faiz oranları da birbirine eşitlenir.

Yukarıdaki ilişki zincirinden çıkartılabilecek başka önemli sonuçlar da vardır. Buna göre, enflasyon oranı yüksek olan ülkede faiz oranları da yüksek olmalı ve vadeli kur bu fark ölçüsünde prim yapmalıdır (Seyitoğlu, 2005:362). Eğer vadeli kurun, gelecekteki anında teslim kurunun sapmasız bir göstergesi olduğu kabul edilirse enflasyon farkı, anında teslim kurlarında beklenen değişmeye eşitlenir.

Yukarıdaki eşitlikler, ekonomik politikadaki değişikliklerin etkilerini tahmin etmeye de yarayabilir. Diyelim ki Türkiye'de hükümetin izlediği açık bütçe politikası sonucunda, enflasyonun daha da yükseleceği beklenmektedir. Beklenen enflasyondaki artış, TL üzerindeki faiz oranlarını yükseltici etki doğurur. Diğer yandan, döviz kurları da faiz paritesini sürdürecektir biçimde değişecektir. Şöyle ki eğer gelecekteki anında teslim kuru değişmişse F'nin de buna uyum sağlamasını bekleyebiliriz. Tersine, eğer gelecekte beklenen anında teslim kuru değişmemişse o taktirde asıl uyumun bugünkü anında teslim kurunda olması gerektiği söylenebilir.

Bazı ülkelerde, yüksek enflasyon oranlarına karşın, merkez bankasının piyasaya müdahaleleriyle döviz kurlarının yeterince yükselmesine izin verilmeyebilir. Buna, ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi denildiğini biliyoruz. (Karluk, 2005:367). Böyle bir durumda yukarıdaki formüle göre dövizin vadeli primi, enflasyon oranları ve dolayısıyla faiz oranları farkından daha küçük olur. Bu da kısa süreli fonların ülkeye girişini özendirici etki yapar.

2.4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar geçen sürede Türkiye dış ticaretinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. 1923 yıllarında Cumhuriyetin ilk yıllarında milyon dolarlarla ifade edilen dış ticaret, 2005 yılında gelindiğinde ise milyar dolarlarla ifade edilmeye başlanılmıştır. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1923 yılından günümüze kadar geçen sürede meydana gelen dış ticaret politikalarına yer verilecektir.

2.4.1. 1923-1938 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

Ülke topraklarının önemli bir bölümünün kaybedilmesi sonucunu doğuran I. Dünya Savaşı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’ne hayatıyet veren Kurtuluş Savaşı, Osmanlı İmparatorluğunun esasen bozuk olan iktisadi düzenini tam anlamıyla karışıklığa sokmuştur (Güven, 1998:44). Bu bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin kuruluş yılları diye nitelendirdiğimiz 1923-1938 yıllarında karşılaştıkları en önemli sorun ülkenin ekonomik düzeninin yeniden kurulması olmuştur.

23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin toplanmasından 9 gün sonra 2.5.1920 tarihinde kabul edilen 3 sayılı Kanun ile 11 Bakandan oluşan “İcra Vekilleri Heyeti” (Bakanlar Kurulu) arasında ticaret, sanayi, ziraat, orman, veteriner ve maden ile ilgili işleri yürütmek üzere bir İktisat Vekaleti yer almıştır (Güven, 1998:45). 5 Mart 1924 tarihinde 432 sayılı Kanun ile bu Vekaletle bağlı Ziraat, Orman, ve Baytar Umum Müdürlükleri ayrılarak bir Ziraat Vekaleti teşkil edilmiş, ticaret, sanayi ve maden işleri görevlerini yürütmek için ise Ticaret Vekaleti kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklere gidilmesi 1929 yılından sonraya rastlamaktadır. 1930-1939 döneminde dünya ekonomisi büyük bir buhran içine sürüklenirken, Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir milli sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye yönelmiştir. 1929 yılında başlayan büyük buhranın hammadde fiyatlarını sanayi malları fiyatlarından daha fazla düşürmesi, sermaye hareketlerinin daralması Türkiye’nin de dış ticareti denetleyen ve korumacı yeni bir yapıya geçişini gerekli kılmıştır.

Genç Cumhuriyetin idealist yönetici kadroları, geri bırakılmış ve yarı sömürge durumundaki ülke ekonomisini düzeltmeye, yerli sanayii geliştirip güçlendirmeye, tarımsal üretimi iyileştirmeye ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için

lüzumlu fiziki ve kurumsal altyapıyı oluşturmaya koyulmuşlar ve bu oluşuma uyumlu bir dış ticaret politikası uygulamaya başlamışlardır. İşte bu çabaların sürdürüldüğü sırada 1929 Dünya Ekonomik Krizi baş göstermiştir. Hükümetler bir taraftan ekonomik kalkınma gayretlerini sürdürürken öte taraftan da ülkenin dünya ekonomik buhranından mümkün olduğunca korunması amacıyla bir dizi önlemler almak ihtiyacını hissetmiş ve 27.5.1929'da "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu", 25.2.1930'da "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" yürürlüğe konularak, kambiyo borsasına devletin müdahalesi sağlanmıştır. Bu kanunlara dayanılarak, bir kararname ile "Kambiyo Murakabe Teşkilatı" kurulmuş, daha sonra yabancı bankaların da iştiraki sonucu, Mart 1930'da bu teşkilat bir konsorsiyum durumuna getirilmiştir.

Tablo 2.1. 1923-1938 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti (Bin \$),(DTM,2006)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi (%)	İhr/ith (%)
1923	50.790	86.872	137.662	-36.082	58,47
1924	82.435	100.462	182.897	-18.027	82,06
1926	96.437	121.411	217.848	-24.974	79,43
1927	80.749	107.752	188.501	-27.003	74,94
1928	88.278	113.710	201.988	-25.432	77,63
1929	74.827	123.558	198.385	-48.731	60,56
1930	71.380	69.540	140.920	1.840	102,65
1931	60.226	59.935	120.161	291	100,49
1932	47.972	40.718	88.690	7.254	117,82
1933	58.065	45.091	103.156	12.974	128,77
1934	73.007	68.761	141.768	4.246	106,18
1935	76.232	70.635	146.867	5.597	107,92
1936	93.670	73.619	167.289	20.051	127,24
1937	109.225	90.540	199.765	18.685	120,64
1938	115.019	118.899	233.918	-3.880	96,74

1930 yılına kadar dış ticaret dengesinde yaşanan olumsuzluklar, 1930 yıllarında ortadan kalkmaya başlamıştır. 1923 yılında ihracat, ithalatın % 58'ini

karşılatabiliyorken bu oran 1930 yılında % 102 olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu dönem ile ilerleyen yakın yıllar içerisinde ilk defa ihracat, ithalatı aşmıştır. 1938 yılına kadar ihracatta yükselişler yaşanırken bu yılda tekrardan ithalat yükselişe geçmiş dış ticaret dengesi tekrardan negatif seviyeye düşmüştür.

Cumhuriyet dönemi analizi yapılacak olursa 1923-1929 yılları arasında açık veren dış ticaret 1930 yılında yukarıda vurgulanmış olan düzenlemelerin yapılmasının ardından fazla vermeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminin en parlak dönemi 1930-1937 yılları arasında olmuştur. Büyük dünya krizinin boy göstermesine rağmen gösterilen dış ticaret başarısı kaydedeğer bir başarı olmuştur. Bu yılda ihracatın ithalatı karşılama oranı % 110'65 olmuştur. İhracat 71.380 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre ihracatta düşüş yaşanmıştır fakat dış ticaretin fazla vermesinin sebebi bu yılda ithalat yarı yarıya düşüş göstermiştir. Dünya krizinin tüm dünyaya yayılan etkisi ülkelerin dış ticarete olumsuzluklara yol açmıştır (Öztürk,2003). Aynı yıl ithalat 123.558 milyondan 69.540 milyon dolara düşmüştür. Bu düşüş dış ticaretin fazla vermesine neden olmuştur.

1934 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile ihracat arttırılmaya çalışılmıştır. Uygulanan politikalar olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu yılda ihracat bir önceki yıla göre % 28 artarak 73.007 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl ithalat % 51 artarak 68.761 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 106,18 olmuştur. Bu yükselişler, 1938 yıllarına kadar devam etmiştir. 1938 yılında 115.019 milyon dolar ihracata karşılık 118.899 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmiş ve bu dönemden itibaren dış ticaret tekrardan açık vermeye başlamıştır.

2.4.2. 1938-1960 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

II. Dünya Savaşı sonrasında; uluslararası ekonomik işbirliği, dünya ticaretinin geliştirilmesi hususlarını temel alarak dünya ekonomik ilişkileri, dış ticaret, gümrük, para-kredi konularının fikri temellerini atan Bretton-Woods konferansının etkileri Türk dış ticaret politikasına da yansımıştır (Köksal, 1973:34). 1946 yılında Türk Lirası devalüe edilmiş, ithalattaki kısıtlamalar azaltılmış ve 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur.

Uygulanmaya başlanan liberal politikalar 1950-60 dönemi zarfında ithalatı arttırmış, ithalatın finansmanında birikmiş döviz rezervleri büyük rol oynamıştır. Ancak aynı dönemde ekonominin döviz kazanma gücüne özellikle ihracata yeterli

güç verilemediğinden dış ödemeler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu dönem zarfında ve sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının başta gelen sorunları dış ticaret açığı başta olmak üzere dış ödemeler açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşme olmuştur.

Tablo 2.2. 1939-1960 yılları arasında Türkiye dış ticareti (Bin \$),(DTM,2006)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi (%)	İhr/ith (%)
1939	99.647	92.498	192.145	7.149	107,73
1940	85.728	53.018	138.746	32.710	161,70
1941	94.678	57.550	152.228	37.128	164,51
1942	126.949	113.625	240.574	13.324	111,73
1943	197.813	156.188	354.001	41.625	126,65
1944	178.908	126.881	305.789	52.027	141,00
1945	168.407	97.051	265.458	71.356	173,52
1946	215.829	119.695	335.524	96.134	180,32
1947	223.301	244.644	467.945	-21.343	91,28
1948	196.779	275.053	471.832	-78.274	71,54
1949	247.825	290.097	537.922	-42.272	85,43
1950	263.424	285.644	549.068	-22.220	92,22
1951	314.082	402.086	716.168	-88.004	78,11
1952	362.914	555.920	918.834	-193.006	65,28
1953	396.061	532.533	928.594	-136.472	74,37
1954	334.924	478.359	813.283	-143.435	70,02
1955	313.346	497.637	810.983	-184.291	62,97
1956	304.990	407.340	712.330	-102.350	74,87
1957	345.217	397.125	742.342	-51.908	86,93
1958	247.271	315.098	562.369	-67.827	78,47
1959	353.799	469.982	823.781	-116.183	75,28
1960	320.731	467.541	788.272	-146.810	68,60

Uluslararası örgütler bazında ise; 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret

Genel Anlaşmasına taraf olunarak ticareti serbestleştirme yönündeki eğilimler güçlendirilmiştir (Taşkın, 2003:56). 1950 yılında ihracat 263.4 milyon dolar seviyesine yükselirken, ithalat 285.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Çok partili siyasal rejimin başlangıç tarihi olan 1950 yılı sonrası dönem siyasal değişim ile beraber iktisadi konulara yaklaşım yöntemlerinde de bazı değişiklikler meydana getirmiş, ekonominin serbestleştirilmesi yönünde tedbirler yürürlüğe konulmuştur. 1950-52 yılları arasında ithalat % 65 oranında libere edilmiştir. Uygulanmaya başlanan liberal politikalar 1950-60 dönemi zarfında ithalatı artırmış, ithalatın finansmanında birikmiş döviz rezervleri büyük rol oynamıştır. Ancak aynı dönemde ekonominin döviz kazanma gücüne özellikle ihracata yeterli güç verilemediğinden dış ödemeler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır (Karluk, 2005:241). Bu dönem zarfında ve sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının başta gelen sorunları dış ticaret açığı başta olmak üzere dış ödemeler açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşme olmuştur.

1957 yılında 345 milyon dolar seviyesine dek yükselen ihracat, tarımsal gelişmenin durması, yükselen iç fiyatlara rağmen sabit kur politikasının sürdürülmesi ve destek politikalarının ihracatı caydırıcı şekilde uygulanması sonucunda 1958 yılında 247 milyon dolar seviyelerine gerilemiştir (Öztürk, 2003). % 70'e yakın bölümünü tarımsal ürünlerin oluşturduğu ihracat, üretim ve pazarlama da dışa dönük yapılamadığı için büyük ölçüde "geleneksel ihraç malları" dışına çıkamamıştır. İhraç ürünler tütün, fındık, kuru meyveler, pamuk, buğday gibi hammadde niteliği taşıyan tarımsal ürünlerden oluşmuştur. İthalatın içinde ise; en büyük payı yatırım malları ve hammaddeler almıştır.

2.4.3. 1960-1980 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

1963 yılı başından itibaren Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulaması başlatılmıştır. Söz konusu planın uygulandığı 1963-1967 döneminde Türkiye'nin Gayri Safi Milli Hasılası %28,2 oranında artmış ve ekonominin yıllık ortalama büyüme hızı planda öngörülen %7 yerine %6,7 oranında gerçekleşmiştir (Karluk, 2005:257). 1968-1971 döneminde de ortalama büyüme hızı %6,9'a ulaşmıştır.

İç ticaretin talep ve tüketim yönlerinden izlenebilmesi özel ve kamu tüketim harcamalarına ilişkin verilerle mümkün olabilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre, cari fiyatlarla kişi başına tüketim 1962'de 1.681 lira iken 1972'de

4.049 liraya yükselmiştir (Öztürk, 2003). Bu dönemde kişi başına tüketim artışı sabit fiyatlarla yıllık ortalama %3,5 oranında, özel tüketim artışı ise %3 dolayında olmuştur.

Tablo 2.3. 1961-1980 yılları arasında Türkiye dış ticareti (Bin \$),(DTM,2006)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi (%)	İhr/ith (%)
1961	346.740	507.205	853.945	-160.465	68,36
1962	381.197	619.447	1.000.644	-238.250	61,54
1963	368.087	687.616	1.055.703	-319.529	53,53
1964	410.771	537.229	948.000	-126.458	76,46
1965	463.738	571.953	1.035.691	-108.215	81,08
1966	490.508	718.269	1.208.777	-227.761	68,29
1967	522.334	684.669	1.207.003	-162.335	76,29
1968	496.419	763.659	1.260.078	-267.240	65,01
1969	536.834	801.236	1.338.070	-264.402	67,00
1970	588.476	947.604	1.536.080	-359.128	62,10
1971	676.602	1.170.841	1.847.443	-494.239	57,79
1972	884.969	1.562.554	2.447.523	-677.585	56,64
1973	1.317.083	2.086.214	3.403.297	-769.131	63,13
1974	1.532.182	3.777.559	5.309.741	-2.245.377	40,56
1975	1.401.075	4.738.559	6.139.634	-3.337.484	29,57
1976	1.960.214	5.128.647	7.088.861	-3.168.433	38,22
1977	1.753.026	5.796.278	7.549.304	-4.043.252	30,24
1978	2.288.163	4.599.024	6.887.187	-2.310.861	49,75
1979	2.261.157	5.069.431	7.330.588	-2.808.274	44,60
1980	2.910.122	7.909.443	10.819.565	-4.999.321	36,79

Türkiye Cumhuriyetinde üçüncü büyük ve önemli istikrar kararları, 10 Ağustos 1970 tarihinde alınmıştır. 1970 yılına gelene kadar, ekonomi belli darboğazlarla karşılaşmış, dış ticaret açığı yeniden büyümüş, TL aşırı derecede değerlenmiş, işçi döviz girişleri azalmıştır. 1970 yılında %40 oranında devalüasyon yapılarak 1 dolar=15 TL kuru belirlenmiştir. İhracatta katlı kur uygulamasına devam

edilmiş, ithal teminat oranları azaltılmış, miktar kısıtlamaları (kotalar) sınırlandırılmış, faizler ve vergiler yükseltilmiş, KİT ürünlerine zam yapılmıştır. Bu kararların dış finansmanı için IMF'den 950 milyon dolarlık kredi kullanımı sağlanmıştır (Tokgöz, 2005:32). Bu kararların uygulanması sonucu ihracat ve işçi döviz gelirleri artmış, 1973 yılında cari işlemler dengesi ilk defa fazla vermiş, rezervler 2 milyar dolar, ihracat 1 milyar dolar tavanını aşmış ve işçi döviz gelirleri ihracat gelirlerine yaklaşmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak 1971'de 14,85 TL olan dolar fiyatı, Mayıs 1974 tarihinde 13,50 TL'ye kadar düşmüştür. Giderek artan dış ticaret açığı önce işçi dövizleriyle, daha sonra dış borçlanma yoluyla karşılanmıştır.

Dış ticaret açığından kaynaklanan bu olumsuz durum, kredi ihtiyacını artırdığı için Dövizle Çevrilebilir Mevduatlarda (DÇM) hızlı bir yükseliş görülmüş ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı 1975 yılında %24 iken, iki yıl sonra %58'e çıkmıştır. Kısa vadeli dış borçlardaki büyüme, enflasyonist baskıyı daha da artırmıştır. Dolayısıyla 1971-77 dönemindeki yıllık enflasyon oranı %18'i aşmıştır. 1970'li yılların ilk yarısında dünya petrol fiyatlarındaki artışı, Türkiye başlangıçta tüketici fiyatlarına yansıtmamış, farkı hazineden ödemiştir.

Ekonominin genel gidişinin giderek kötüleşmesi üzerine Hükümet, Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde birbirine benzer iki istikrar paketini yürürlüğe koymuştur. İstikrar kararlarının başarıya ulaşması, mutlaka dış kaynağa ihtiyaç gösterdiği için IMF'nin desteğine ihtiyaç doğmuştur. Bunun için IMF'ye bir niyet mektubu verilmiş ve bir stand-by (destekleme) anlaşması imzalanmıştır.

1978 ve 1979 İstikrar Kararlarının temel amacı cari işlemler debgesini sürdürülebilir bir seviyede tutmaktır. Çünkü, 1970'li yılların ikinci yarısından sonra şiddetlenen ekonomik bunalımın en belirgin göstergesi döviz darboğazı nedeniyle ödemeler dengesi açıklarıdır. Diğer amaçlar ise, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılmasıdır (Varol, 2003:21). Bu amaçlara ulaşmak için IMF ile varılan anlaşma sonucu yürürlüğe konulan başlıca önlemler arasında; TL'nin dolar karşısında 1978 yılında %23, 1979'da %28,6 oranında devalüe edilmesi, KİT ürünlerine büyük oranda zam yapılması, emisyon hacmine sınırlama getirilmesi, ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi, yatırım harcamalarının kısılarak büyüme hızının düşürülmesi, tarım ürünleri destekleme alımları kapsamının daraltılması, DÇM uygulamasına son verilmesi, çalışanların reel maaş ve ücret artışlarına sınır getirilmesi sayılabilir.

1963'te planlı kalkınma dönemine girildikten sonra bu dönemde ithalat ikamesine dayalı dış ticaret politikası sanayileşme amacını gerçekleştirilmede bir amaç durumundadır. İlk dört kalkınma planının hazırlanmasında ihracat konusunda olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2000:55). Sanayi kesiminde önemli bir ihracat potansiyelinin olmadığı, iç üretim artışlarının sağlansa bile dış rekabet güçleri dolayısıyla bunu dış piyasalara yönlendirmenin etkili olamayacağı gibi düşünceler hakim olmuştur. Bu şekilde yoğun korumacılık duvarları arasında geleneksel ithalat-ikamesi politikaları sürdürülmeye çalışılmıştır. 1968-1972 dönemini kapsayan İkinci Plan'da korumacı ithalat politikasının yanı sıra, yatırım ve ara malları üreten endüstrilerin kurulmasının teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

1973-1976 döneminde Üçüncü Plan uygulanmış ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma gibi dışa açılma önem kazanmıştır. Bu dönemde aşırı değerlenmiş, bir kur politikasının yanı sıra ithal malı fiyatları kotalar, lisans sistemi, ithali yasak mallar listesi ve çeşitli gümrük vergileri ile yüksek tutulmuştur (Togan, 1993:12). Uygulanan dış ticaret politikalarının ortaya konduğu çarpıklıklar, 1970 yılı Ağustos ayında istikrar tedbirleri alınmasına yol açmış ve TL. devalüe edilmiştir.

1974 yılında ortaya çıkan petrol krizi, Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 1970-80 döneminde ihracat 4,9, ithalat ise 8,3 kat artış göstermiştir. Bu dönemde ihracat artışı yüksek olmakla birlikte petrol fiyatlarının ve tüketiminin hızla artması sebebiyle dış ticaret açığı büyümüştür. 1974'te ihracatın ithalatı karşılama oranı % 40,56 iken bu oran 1980 yılında % 36,79 seviyesine gerilemiştir. Zira 1979'ta yaşanan ikinci Petrol şoku, ödemeler dengesinde kriz, toplam talebin kontrol edilememesi, enflasyonun hızlanması gibi olumsuz gelişmeler dış ticareti de etkilemiştir.

1975' te ihracatın ithalatı karşılama oranı tarihinin en düşük dönemi olan % 29,5 olarak gerçekleşmiştir. 1977 yılında ihracattaki belirgin azalışın dışında, 1980 yılına kadar bu dış ticaret açıkları durağan bir şekilde devam etmiştir (Saraçoğlu, 1997:12). 1980 yılında ekonominin dışa açılmasını sağlayacak. 24 Ocak 1980 kararları alınarak önemli politika değişikliğine gidilmiştir.

2.4.4. 1980-1990 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

1980 öncesi dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda ödemeler dengesi üzerinde oluşan baskıyı gidermek amacıyla bir süre kısıtlayıcı dış ticaret politikaları ve ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmıştır. Ancak

beklenilenin aksine, ithal ikameci sanayilerin dışa bağımlılığı sebebiyle ithalat önemli oranda artmış ihracatta ise önemli bir gelişme kaydedilememiştir. (Togan, 1993:46). 1977 yılında kritik bir hal alan ödemeler dengesi açığına ve diğer ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla 1977–1980 arası dönemde birçok ekonomik tedbir alınmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının hedefleri; ihracatın artırılması, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının bütçe üzerindeki yükünün ortadan kaldırılması olmuştur (Öztürk, 2003). Ancak alınan önlemler ekonomideki kötüye gidişi durduramamış ve 24 Ocak 1980’de alınan kararlarla Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır.

24 Ocak Kararları ile serbest piyasa koşullarında işleyen ve dışa açık bir ekonomi modeli uygulamaya konmuştur. Söz konusu Kararlar doğrultusunda oluşturulan politikalar ile ihracatın artırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin artırılması ve faizlerin serbest bırakılması amaçlanmıştır. 24 Ocak Kararları ile amaçlanan, iç piyasaya dönük, ithal ikameci politikalarla kurulmuş bir sanayi yapısını, dışa dönük, ihracat amaçlı bir yapıya dönüştürmek olmuştur.

Bu anlamda 24 Ocak 1980 Türkiye ekonomi politikaları açısından bir dönüm noktasıdır (Varol, 2003:23). 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren İstikrar Programı ile kambiyo politikası serbestleştirilerek günlük kur ayarlamaları ile TL’nin sürekli değer kaybettiği bir sürece girilmiş, ithal kotalarının kaldırılmaya başlanması ile ithalat rejimi serbestleşmeye başlamış, ihracat destekleri ekonomi politikalarının temel araçlarından biri olmuştur.

1980 sonrası politikalarla ihracat, 1980–1984 arasındaki dönemde yüzde 314 oranında artmış, ancak ithalatta da artış olması sebebiyle dış açıklar 1980 sonrası dönemde de devam etmiştir (Togan, 1994:48). 1980 sonrasında ihracat; esnek kur politikası ile sürekli değer kaybeden bir Türk Lirası politikası, ihracata düşük faizli kredi, ihracatçı sanayinin kullandığı girdilerin gümrük indirimleri ve muafiyetleri ile ucuz tutulması ve döviz tahsisinde kolaylıklar yoluyla sürekli desteklenmiştir.

Diğer taraftan, 1980 sonrası ekonomi politikaları çerçevesinde Dünya ile bütünleşme ve dışa dönük serbest piyasacı kalkınma amaçları doğrultusunda, 1984 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi amacıyla “30 sayılı Karar” yayımlanmıştır. Serbest Bölge uygulaması dış ticaret politikaları araçlarından biri haline gelmiş ve 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest

Bölgeler Kanunuyla serbest bölgelerin tabi olduğu yasal düzenlemelerin çerçevesi çizilmiştir.

1987’de Türkiye AT ‘ye üyelik başvurusunda bulunmuş ve bu başvurunun gerekleri çerçevesinde hazırlık ve AT ‘a uyum çalışmaları başlatılmıştır (Togan, 1994:49). 1989 yılında “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar”la yabancı sermayeye teşvikler sağlanmış, bürokrasi azaltılarak sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir

Tablo 2.4. 1981-1990 yılları arasında Türkiye dış ticareti (Bin \$),(DTM,2006)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi (%)	İhr/ith (%)
1981	4.702.934	8.933.365	13.636.299	-4.230.431	52,64
1982	5.745.973	8.842.664	14.588.637	-3.096.691	64,98
1983	5.727.833	9.235.001	14.962.834	-3.507.168	62,02
1984	7.133.602	10.756.922	17.890.524	-3.623.320	66,32
1985	7.958.008	11.343.375	19.301.383	-3.385.367	70,16
1986	7.456.724	11.104.770	18.561.494	-3.648.046	67,15
1987	10.190.047	14.157.805	24.347.852	-3.967.758	71,97
1988	11.622.021	14.335.396	25.957.417	-2.713.375	81,07
1989	11.624.693	15.792.143	27.416.836	-4.167.450	73,61
1990	12.959.289	22.302.127	35.261.416	-9.342.838	58,11

1990’da Türk parasının konvertibilitesi ilan edilmiştir. İhracatın kredi ve sigorta yolu ile desteklenmesi kapsamındaki mekanizmaların geliştirilebilmesi, Türk ihracatçıların dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması ve Türkiye’nin ihracata yönelik stratejisinin desteklenmesi amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurularak faaliyete geçirilmiştir (Saraçoğlu, 1997:23).Uygulanan politikaların etkisiyle Türkiye’nin dış ticaret hacmi ve ürün kompozisyonunda çok önemli değişiklikler olduğu gözlenmektedir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar, 1985 yılında 8 milyar dolar olan ihracat 1990 yılında 12,9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ürün kompozisyonunda da çok önemli değişiklikler meydana gelerek ihracat içinde tarım ürünlerinin payı gerilemiş, sanayi mallarının payında ise çok önemli artışlar meydana gelmiştir (Ekonomik Göstergeler, 2006). Nitekim 1980 yılında yüzde 35–36

seviyelerinde olan sanayi ve madencilik ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1985 yılında iki katına çıkarak yüzde 70'e; 1990 yılına gelindiğinde ise yüzde 75'e ulaşmıştır.

2.4.5. 1990-2000 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkelerin dış ticaret politikaları üzerinde, üyesi buldukları veya üyeliğini hedefledikleri uluslararası ekonomik ve ticari bütünleşmelerin etkileri sürekli olarak artarken, 1990'larda ve 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendiren iki temel bütünleşme DTÖ üyeliği ve Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği olmuştur (Karluk, 2005:275). Türkiye ile AET arasında bir Ortaklık kurmuş olan 1963 tarihli Ankara Anlaşması, Geçiş Döneminin şartlarını düzenleyen 1970 tarihli Katma Protokol doğrultusunda, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve uygulanmasına ilişkin usul, esas ve süreleri belirleyen 1/95 sayılı karar 6 Mart 1995'de Ortaklık Konseyi toplantısında kabul edilmiştir. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına imkan veren Gümrük Birliği 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanmıştır (Varol, 2003:68). 11-12 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve Toplantısında Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmış ve taraflar arasındaki ilişki üyelik hedefi doğrultusunda yönlendirilmiştir.

AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği ve sonrasında üyelik doğrultusunda uygulanan politikalar, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının şekillendirilmesi açısından önemli bir çerçeve çizmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur (Çalışkan, 2005). Günümüzde, tarım ve sanayi mallarının ticaretine yönelik yeni düzenlemelerden, ticaretin kolaylaştırılması çabalarına, yatırım, çevre, rekabet, kamu alımları, elektronik ticaret ve fikri mülkiyet haklarına kadar birçok konu DTÖ bünyesinde uluslararası platformlarda ele alınmaktadır.

Bu gelişmeler uluslararası yükümlülüklerimizin artması ve belirlenen normlar çerçevesinde dış ticarete yönelik gerekli uyum çalışmalarının yapılması gereğini doğurmuştur. İhracat Teşvik Mevzuatı'nda radikal değişiklikler yapılmış, Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile 1.6.1995 tarihinden itibaren yeni Devlet Yardımları uygulaması başlatılmıştır. 1997 yılında yaşanan Uzakdoğu Krizinin; ABD ekonomisinin göstermiş olduğu performans çerçevesinde dünya ekonomisine etkisi sınırlı düzeyde kalırken, bölge ülkeleri başta olmak üzere özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerine büyük çaplı olumsuz yansımaları olmuştur. Kriz sonrasında 1996 yılında ihracat içerisinde yüzde 4 civarında paya sahip olan bölge ülkelerine yönelik ihracat, bu ülkelerin ekonomilerinde ortaya çıkan sıkıntıdan kaynaklanan iç talep azalmasına bağlı olarak önemli ölçüde düşmüştür. Bunun yanı sıra başta tekstil olmak üzere bir çok sektörde Türkiye'nin en önemli rakibi konumunda bulunan bu ülkelerin kriz sonrasında para birimlerinde yüzde 60'a varan devalüasyonlar yapmaları ülkemiz rekabet gücünün nispi olarak etkilenmesine yol açmıştır (Sönmez, 2003:78).Uzakdoğu krizinin etkileri Rusya Federasyonunun yaşadığı olumsuz ekonomik koşullarla birleşince 1998 yılında anılan ülkede ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Rusya Federasyonunun 1997 yılında Türkiye'nin genel ihracatı içerisinde yüzde 8'ler seviyesine ulaşmış olan payı ve Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'dan sonraki ikinci büyük pazar konumunda olması krizin ülkemiz açısından önemini de artırmıştır.

İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında 1988 yılına kadar bu oranda bir artış meydana gelmiş, 1988 yılından sonra %81 ile maksimum değere ulaşmıştır. 1988 yılından sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla düşmeye başlamış, 1991 yılından sonra ise çok düşük oranda artışlar meydana gelmiştir. 1993 yılında bu oran %52.2 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında tekrar artarak %77.8 olarak gerçekleşmiştir.

Gümrük birliği ile 1996 yılında girilmesiyle 1997 yılında, ihracatta beklenen yüksek artışlar maalesef gerçekleşmemiştir. Aksine ihracatta beklenen artış ithalatta yaşanmıştır. Bir önceki yıla göre 1997 yılında ithalat % 20'lik bir artış göstermiştir. Türkiye'nin gümrük birliğine girmesiyle artması beklenen ihracat büyük oranlarda artmamış aksine bir önceki yıllara göre artış hızında yavaşlamalar olmuştur. Bu yılda ihracatın ithalatı karşılama oranı % 54,02 olmuştur.

1990 sonrası dönemde ithalatta görülen artış eğiliminin temelinde, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasının, 1996 yılında da Türkiye-AB Gümrük

Birliğin yürürlüğe girmesinin yanı sıra, ekonomik gelişmeler de etkili olmuş ve yüksek oranlı milli gelir büyümesine paralel olarak ithalatta da artış görülmüştür (Seyitoğlu, 2005:340). Nitekim, yabancı mallara yönelik ithal talepleri sonuç itibariyle gelire bağlı olduğundan, genellikle milli gelirin arttığı ya da azaldığı zamanlarda ithalat da artmış veya azalmıştır.

Tablo 2.5. 1991-2000 yılları arasında Türkiye dış ticareti (Bin \$),(DTM,2006)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi (%)	İhr/ith (%)
1991	13.593.539	21.047.045	34.640.584	-7.453.506	64,59
1992	14.719.153	22.870.466	37.589.619	-8.151.313	64,36
1993	15.348.075	29.429.207	44.777.282	-14.081.132	52,15
1994	18.105.175	23.270.018	41.375.193	-5.164.843	77,80
1995	21.636.474	35.707.516	57.343.990	-14.071.042	60,59
1996	23.224.470	43.624.616	66.849.086	-20.400.146	53,24
1997	26.244.707	48.583.149	74.827.856	-22.338.442	54,02
1998	26.881.410	45.921.231	72.802.641	-19.039.821	58,54
1999	26.587.225	40.671.272	67.258.497	- 14.084.047	65,40
2000	27.774.906	54.502.821	82.277.727	- 26.727.915	51,14

1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi, Türkiye'nin uluslar arası piyasalardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkilemiş ve 1994 ve 1995 yıllarında ihracat iyi bir performans göstererek sırasıyla yüzde 18 ve yüzde 19,5 oranında artış kaydetmiştir. 1995 yılında ihracatın yüksek oranda artışı, TL reel olarak önemli oranda değerlenmesine rağmen, büyük ölçüde dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır.

Ancak, ihracatta yaşanan artış oranları süreklilik gösterememiş, 1995 yılında iç talebin canlanması ve ihracat içinde önemli bir paya sahip olan OECD ülkelerinin büyüme hızlarındaki yavaşlama gibi olumsuzluklardan ötürü, 1995 yılı Temmuz ayından itibaren ihracat artış hızında gerileme başlamıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu GSMH yüzde 6,1 oranında küçülmüş, buna paralel olarak, aynı yıl ithalat da yüzde 20,9 oranında azalarak 23,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kriz sonrası üç yılda ortalama yüzde 8 oranında büyüyen milli

gelirle uyumlu olarak ithalat da 1995 yılında yüzde 53,4, 1996 yılında yüzde 22,2, 1997 yılında ise yüzde 11,3 oranında artarak sırasıyla 35,7, 43,6 ve 48,6 milyar dolar olmuştur.

1996 yılında yüzde 7,3 oranında gerçekleşen ihracat artış hızının yavaşlamasının en önemli sebebi, dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerilemedir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında yüzde 9,1 iken 1996 yılında yüzde 5,4'e düşmüştür. İhracatın 1997 yılında bir önceki yıla kıyasla daha hızlı gelişme göstererek yüzde 13,1 oranında artması ve 26,2 milyar ABD doları düzeyine çıkmasının esas nedeni, yılın ikinci yarısında Asya'da ortaya çıkan mali krizin etkilerine rağmen, dünya hasılasında kaydedilen önemli ölçüde büyüme sonucunda artan dış talep olmuştur. Nitekim, dünya hasılasının büyümesine paralel olarak, Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, 1997 yılında mal ticareti hacmi yüzde 10,7 oranında artış göstererek, 1976 yılından sonra kaydedilen en yüksek artış hızına ulaşmıştır. Ancak, 1997 yılı ortalarından itibaren, önce Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece yüzde 2,2 oranında kalırken, dünya ihracatı ise yüzde 1,6 oranında gerilemiştir (Karluk, 2005:283). Söz konusu gelişme doğal olarak Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Özellikle küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında, Türkiye'nin en önemli pazarlarından birisi durumundaki Rusya'ya sıçraması, ihracatın artışını engellemiştir. Dünya talebindeki daralma ve dünya mal fiyatlarında gözlenen düşmeden Türkiye'nin dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılında ihracat ancak yüzde 2,7 oranında artarak 27 milyar dolar olmuştur.

1998 yılının ikinci yarısından itibaren ülke ekonomisinde yoğunlaşan sorunlar, üretim ve tüketimde daralmaya yol açmış, GSMH artışı, imalat sanayii üretim artışı ve kapasite kullanımında olumsuz gelişmeler gözlenmiştir. Ayrıca, 1997 yılının yaz aylarında Uzakdoğu'da başlayan ve 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'da meydana gelen ekonomik çöküntü ile daha da derinleşen global ekonomik kriz, etkilerini 1999 yılında da hissettirmiştir (Öztürk, 2003). Bunun yanı sıra, 17 Ağustos ve daha sonra yaşanan depremlerin sonucunda yüzde 6,1 oranında daralan ülke ekonomisi ihracatı da olumsuz yönde etkilemiş olup, 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracat 1999 yılında yüzde 1,4 oranında azalarak 26,6 milyar dolara gerilemiştir.

1998 yılından itibaren dünyada giderek derinleşen ekonomik krizler ve yurt içinde izlenen makro ekonomik politikalar sonucunda milli gelir artışında bir gerileme, ithalatta ise düşüş olmuştur. Söz konusu yılda, milli gelirin büyüme hızı önemli ölçüde yavaşlayarak yüzde 3,9 olmuş, ithalat ise yüzde 5,4 oranında azalarak 45,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise, milli gelir yüzde 6,4 oranında küçülmüştür. Aynı eğilim ithalatta da gözlenmiş ve yüzde 11,4 oranında gerileyerek 40,7 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında milli gelirin büyüme hızı yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiş, reel faizlerde önemli düşüşler yaşanmış, tüketim talebindeki artışa bağlı olarak da imalat sanayii üretimi artmıştır. Kriz sonrası canlanmayla birlikte, 2000 yılında ithalatta da önemli bir artış görülmüş ve ithalat yüzde 34,0 oranında artarak 54,5 milyar dolar olmuştur.

1990-2000 yılları arasında %10'luk bir büyüme performansı ile sanayi ürünleri ihracat içerisindeki payını da artırmıştır. Sanayi ürünleri ihracatı içinde en hızlı gelişen ürün grubu ise, anılan dönem zarfında %23,6 oranında büyüyen işlenmiş deri ve deri mamulleri ile %21 oranında büyüyen makine ve ulaşım araçları (özellikle otomotiv ürünleri, elektrikli ve elektronik makine ve cihazlar) ve diğer tüketim malları olmuştur.

2000 yılı, ihracat açısından zor bir yıl olmuştur. Ekonomik Programın ilk yılında, enflasyon hedefine paralel olarak yürütülmekte olan “Yönlendirilmiş Sabit Kur” politikasında, gerçekleşen enflasyonun, önceden belirlenen kur artış oranından yüksek olması nedeniyle, ihracatın yarısının yöneldiği Avrupa Birliği ülkelerinin ortak para birimi olan Euro'ya karşı Türk Lirası'nın reel olarak değer kazanmasına yol açması ve iç talebin çok canlı olması ihracat artışını yavaşlatmıştır (Karluk, 2005:298). Bu gelişmelerin sonucunda 2000 yılında ihracat ancak yüzde 4,5 oranında artarak, 27,8 milyar dolara ulaşmıştır.

2.4.6. 2000-2005 Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

Dünya hasılası ve ticaretinde, 2000 yılında çok olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri arttırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın gerçekleştirilmesini engellemiştir. Ayrıca yukarıda özetlenen Ekonomik İstikrar Programı kapsamında uygulanan kur politikasının TL’yi reel anlamda değerli kılması, ihracatı olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişmedir (Sivri, 2001:38).

Dışsal ve içsel faktörlerden kaynaklanan bu olumsuzluklara rağmen, 2000 yılında ihracat 1999 yılındaki azalışı tersine çevirerek yüzde 4,4'lük artışla 27,8 milyar dolara ulaşmıştır. Artan iç talep ve reel olarak değerlendirilen TL'nin de etkisiyle ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 34 oranında artarak 54,5 milyar olmuştur.

Uygulanan istikrar programı 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan krizle sekteye uğramış, bankacılık sektöründe yaşanan yapısal sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve diğer etkenler sebebiyle, faizler yeniden fırlamış, bir günde 5 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmış, borsa hızla düşmüş, krizin önlenmesi amacıyla, kurlar serbest bırakılmıştır (Karluk, 2005:309). Dalgalı kur uygulamasına geçilmesiyle TL, yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmeye başlamıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında döviz kuru ve faiz oranlarında görülen aşırı dalgalanmalar sonucu yatırım ve tüketim harcamalarında önemli daralmalar meydana gelmiş, iç talepte yaşanan gerileme ve satışların düşmesi ise reel sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda 2001 yılında ülkemiz GSMH 'da yüzde 9,4 gibi yüksek oranlı bir düşüş yaşanmıştır. İç piyasadaki daralma ve gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ortaya çıkan görece kur avantajı, 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelmenin ve ihracatın ivme kazanmasının temel gerekçesini oluşturmuştur. İhracat bir önceki yıla nazaran yüzde 12,3 artarak 31,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu artışın sağlanabilmesinde, ihracatta bir tanıtım ve pazarlama atağı başlatılması ve bölge ülkeleri ile ticaretimizin geliştirilmesine yönelik uygulanan yeni stratejilerinde büyük katkısı olmuştur (Kip, 2003). Yurtdışında hedef seçilen ülkelere ihracatın artırılması, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi ve dünya çapında tanınan bir "Türk Malı" imajının yerleştirilmesi yönünde ticaret heyeti programları, alım heyeti organizasyonlarının yanı sıra yurtdışı fuarlara milli düzeyde katılım şeklindeki faaliyetler ağırlık kazanmaya başlamıştır. 2001 yılı ithalatı ise bir önceki yılın aksine yüzde 24 oranında azalarak ve 41,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2002 yılı gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisi ve ihracatında ciddi düzelmelerin ve artışların sağlandığı ve ihracatın başarılı performansla bir önceki yıla göre yüzde 12 artarak 35,7 milyar dolara ulaştığı bir yıl olmuştur. İhracat, 2003 yılında büyümesini hızlandırmış ve yüzde 31 oranında yükselişle 47,3 milyar dolara

ulaşmıştır. İthalat ise 2003 yılında yüzde 34,5 oranında artarak 69,3 milyar dolara ulaşmıştır.

2003 yılında TL'nin yüksek oranda değer kazanmasına rağmen, ihracatın yüksek oranlı artışında rol oynayan faktörler; 2001 yılında yaşanan krizin ardından terk edilen "sürünen kur" politikasının ardından gelen yüksek oranlı devalüasyon ve buna bağlı olarak gelişen makro ekonomik koşulların reel ücretler üzerinde baskı yaratması, uluslararası piyasalarda rekabet etmenin güçlüğü'nün yurt içi üreticileri daha verimli çalışmaya yöneltmesi, önceki yıllara göre nispeten kısıtlı olan iç tüketim talebi, düşen enflasyona paralel olarak azalan faiz oranları ve uluslararası piyasalarda ABD dolarının Euro karşısında değer kaybetmesidir (Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Gelişmeler, 2005).

Diğer taraftan, tüketim malı ithalatının artışı ile 2003 yılında ekonomideki canlanmanın beklenenin üstünde olması ve büyüyen ihracata bağlı olarak ara malı ithalatının artması, toplam ithalattaki yüzde 42,4 oranındaki artışta etkili olmuştur. Ayrıca, EURO Dolar paritesinde, 2003 yılında Euro lehine yaşanan gelişmenin nominal etkisi de genel ithalat artışında etkili olmuştur. 2004 yılında ise azalan faizler ve kolaylaşan kredi imkanlarına bağlı olarak artan tüketim talebi, ithalatı artıran önemli bir etken olmuş (tüketim malları ithalatı yüzde 55,0 oranında artış kaydetmiştir) ve ithalat 97,5 milyar dolara ulaşmıştır.

Dış ticaret hacmi 2003 yılında yüzde 33,1 oranında bir artış göstererek 87,6 milyar dolardan 116,6 milyar dolara yükselirken, 2004 yılında yaklaşık yüzde 37,8 oranında artış kaydederek 160,7 milyar dolara yükselmiştir (Çalışkan, 2005). Dış ticaret açığı ise, 2003 yılında, ithalatta yaşanan artışın ihracat artışının üzerinde olması nedeniyle, yüzde 42,5 oranında artarak 15,5 milyar dolardan 22,1 milyar dolara çıkmış, 2004 yılında ise yine aynı nedenle, yüzde 55,8 oranında artarak 34,4 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaretin ülke ekonomisi içindeki payını görmek amacıyla yıllar itibariyle dış ticaret hacminin GSMH içindeki payına bakıldığında, 2002 yılında yüzde 48,4 olan oranın, 2003 yılında yüzde 48,7'e, 2004 yılında ise yüzde 54,7'ye yükseldiği görülmektedir.

İhracatın özellikle 2000'li yıllardaki ürün kompozisyonunda otomotiv ve yan sanayi, elektrik-elektronik ve makine sektörünün paylarının hızla artmakta olduğu, tekstil ve hazır giyim sektörünün payını korumakta olduğu ve sanayi ürünleri ihracatının belirgin ağırlığının devam ettiği görülmektedir (Günay, 2004).

Tablo 2.6. Türkiye'nin 2000-2005 arası dış ticareti (Milyon Dolar),(DTM,2006)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Top.Değişim %
İhracat	27.775	31.334	36.059	47.253	63.121	59.438	32,1
İthalat	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	95.016	34,9
Hacim	82.278	72.733	87.613	116.593	160.661	154.454	33,8
Denge	-26.728	-10.065	-15.495	-22.087	-34.419	-35.579	40,0

Dış ticarete, (ihracat-ithalat)/(ithacat+ithalat) oranı , her bir birim dış ticaret hacminin yarattığı dengeyi göstermektedir. Bu oranın, eksiden artıya doğru hareketi (büyümesi), dış ticaret açısından olumlu bir göstergedir. Bu oranın gelişimi yıllar itibariyle incelendiğinde, 1996 yılında -0,3 düzeyinde iken 1999 yılında -0,2 düzeyine yükseldiği; 2000 yılında hızla artarak -0,325'e çıktığı ve 2001 yılındaki daralmayla birlikte -0,14'e kadar düştüğü görülmektedir.

Krizi takip eden yıllarda her birim ticaret hacminin yarattığı açık artmakla birlikte, 2003 yılındaki oran, dış ticaretin 1999 yılına göre daha iyi bir konumda olduğunu gösterirken, 2004 yılı değeri, dış ticaretin 1999 yılına göre daha fazla açık veren bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

2003 yılında olduğu gibi 2004 yılının ilk dokuz aylık döneminde de, ülke grupları itibariyle inceleme yapıldığında, dış ticaret hacminin en çok arttığı ülke grubu Uzakdoğu Ülkeleri olmuştur. Hacmin artışında en büyük etken bu bölgeden ithalatta gerçekleşen yüzde 70 civarındaki artıştır. Bu ülke grubu ile dış ticaret, 2003 yılında 6,6 milyar dolar, 2004 yılının ilk dokuz aylık döneminde ise 8,3 milyar dolar açık vermiştir. AB'ne yeni katılan 10 ülke ile olan dış ticaret hacmi aynı dönemde yüzde 52,4 oranında artarak 3,5 milyar dolara ulaşmıştır, bu artışta en önemli etken ithalatta yaşanan yüzde 71,2 oranındaki artıştır.

Türkiye'nin dış ticaret hacmi, 2004 yılının ilk dokuz aylık döneminde, gerek büyümesi hızlanan ekonomiye, gerekse artan tüketim talebine bağlı olarak, yaklaşık 32 milyar dolar artmıştır. En büyük artış, geleneksel ticaret partneri olan Almanya ile (3,5 milyar dolar) gerçekleşmiştir. Listede yer alan ülkelerle olan dış ticaret hacmi artışına genellikle en büyük katkıyı bu ülkelerden gerçekleştirilen ithalat yaparken, İngiltere ile olan dış ticaret hacmi artışına en büyük katkıyı bu ülkeye olan ihracat yapmıştır. Fransa, Rusya Fed., İngiltere, İtalya ve İspanya'ya ihracat artışı toplam ihracat artışının üzerinde bir seviyeye ulaşırken, ilk on içinde yer alan ülkelerden

Fransa, Rusya, Çin, Güney Kore, Ukrayna ve İspanya'dan ithalat artışı toplam ithalat artışının çok üzerinde gerçekleşmiştir.

2004 yılı Ocak-Eylül döneminde büyüyen dış ticaret açığı içinde en büyük paya ham petrol fiyatlarında yaşanan artışlarından etkisi nedeniyle Rusya Federasyonu ile ticaret açığı sahip olmuştur. Toplam dış ticaret açığının yaklaşık 1/5'i bu ülke kaynaklı gerçekleşmiştir. Bu ülkeyi ise sırasıyla Almanya, Çin ve Fransa izlemiştir. Özellikle Almanya ve Fransa ile ticarete yaşanan açığın ana kaynağı 87'nci fasıl ticaretindeki açık olurken, Çin ile olan ticaret açığının en önemli kaynağı 84 ve 85'nci fasıllar ticaret açıkları olmuştur.

2004 yılında ihracat yüzde 33,7 oranında artarak 63,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu artış, 2003 yılı ile aynı nedenlerden kaynaklanırken, 2004 yılında ihracat artışında öne çıkan sektörlerin kapasite kullanım oranlarında önemli artışlar olduğu görülmektedir.

2004 yılındaki yüksek oranlı artışların ardından ihracat ve ithalat artış hızları 2005 yılında yavaşlamıştır. Özellikle yılın ikinci yarısından itibaren ihracattaki yıllık artış oranı belirgin olarak düştüğü ve ithalat büyüme oranının altında gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu eğilim, 2006 yılının ilk sekiz aylık döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde ihracat ve ithalattaki yıllık artışlar sırasıyla % 14,1 ve % 18,5 oranlarında gerçekleşmiştir (Maliye Bakanlığı, 2006).

2005 yılında ihracat, % 16,3 oranında artarak 73,5 milyar dolara yükselmiş, bu artışta verimlilik artışlarının sağladığı dış rekabet avantajı, güçlü dış talep ve artan ihracat fiyatları etkili olmuştur. 2005 yılında sermaye malları ihracatı % 22,5 oranında artarak 8 milyar dolar, ara (hammadde) malları ihracatı % 16,7 oranında artarak 30,3 milyar dolar ve tüketim malları ihracatı % 14,2 oranında artarak 34,8 milyar dolara yükselmiştir.

2005 yılında ithalattaki artışta, değerli YTL yanında yurt içindeki sanayi üretimindeki artışın gerektirdiği ithal girdi ihtiyacı belirleyici olmuştur. Yıl genelinde ara malı ithalatı istikrarlı bir seyir izleyerek büyüme eğilimini sürdürmüştür. Uluslar arası piyasalardaki fiyat hareketleride ithalat artışında etkili olmuş, ham petrol fiyatlarının 2004 yılından sonra 2005 yılında da yükselişini sürdürmesi ham petrol ithalatını artırmıştır. Bu çerçevede toplam ithalat , bir önceki yıla göre % 19,7 oranında artış göstererek 116,8 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu yılda sermaye malları ithalatı % 17 oranında artarak 20,4 milyar dolara, ara (hammadde) malları

ithalatı % 21,2 oranında artarak 81,9 milyar dolara ve tüketim malları ithalatı da % 15, 5 oranında artarak 14 milyar dolara yükselmiştir.

Toplam ihracat ve ithalattan oluşan dış ticaret hacmi 2004 yılında 160,7 milyar dolar iken, 2005 yılında % 18, 4 oranında artarak 190,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2005 yılının ilk 8 ayı sonunda 121,7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2006 yılının aynı döneminde 16,8 oranında artarak 142,1 milyar dolar olmuştur.

2.5. DÜNYA TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER

2.5.1. Dünya Ticareti

1980-83 yılları arasında dünya ticareti nominal olarak daralmıştır. Dünya ticaretinin en hızlı arttığı dönemler ise 1983-90 ile 1994-97 yılları arasındaki dönem olmuştur. 1990'lı yıllar, global ekonomik büyümede, üretimde ve dünya ihracatında dalgalanmaların görüldüğü bir dönem olarak da ortaya çıkmaktadır (Şen, 2005:14). Global ekonomik büyümedeki dalgalanmalar daha az olmakla birlikte, özellikle ticarete görülen dalgalanmalar çok daha büyük ölçekli olmuştur. Sık sık ortaya çıkan krizlerin, global ekonomik büyümeden daha çok, dünya ticaretinde büyük çaplı dalgalanmalara yol açtığı görülmüştür.

1993 yılında ECU'nun dolar karşısında değer kaybetmesi ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle dünya ticareti miktar olarak arttığı halde değer olarak düşmüştür. Bu yılda Asya ve Amerika'nın ticareti genişlerken, Batı Avrupa, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Geçiş Ekonomileri), Ortadoğu ve Az Gelişmiş Ülkelerin ticareti gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir (Şahin, 2005:272). 1997 yılında krize giren Asya ülkelerinin ve Latin Amerika'nın ticari genişlemesi bu dönemde başlamıştır. 1980-93 döneminde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 15 ülkenin ticaret artış hızı dünya ortalamasının iki katını aşmıştır ve bu ülkelerin 10'u Asya'nın hızla sanayileşen ülkeleridir.

1994-97 döneminde ticaret artışının ortalama yüzde 10 civarında gerçekleşmesinde, öncelikle ekonomik durgunluktan çıkan Batı Avrupa ekonomisinde görülen canlanma etkili olmuştur. 1994-95 yılları miktar ve değer olarak yüksek ticaret artışının yaşandığı, petrol fiyatlarının düşük seyrettiği, ancak diğer hammadde fiyatlarının arttığı ve doların diğer önemli para birimleri karşısında değer kaybettiği yıllar olmuştur. 1995 yılında ara malı ticareti, mamul malların

ticaretinin üzerinde artış göstermiştir. 1996 yılıyla birlikte ticaret artışında yavaşlama başlamıştır.

Dünya ticaretinin 1997 ve 2000 yıllarındaki artış hızı, büyük ölçüde ABD'nin yüksek ekonomik performansından etkilenecek, beklenenden daha büyük olmuştur. ABD'deki yüksek üretim artışı ve değer kazanan dolar, ihracat ve ithalat artış hızlarını iki haneli rakamlara çıkarmıştır.

Avrupa ülkeleri, dünya mal ve hizmet ticaretinin yaklaşık yüzde 45'lik bölümünü gerçekleştirmiştir (Özatay, 2003:52). Ancak, 1997 yılındaki iyileşmeye rağmen, Avrupa'nın ticaret artış hızı, diğer tüm bölgeler ile kıyaslandığında, en düşük seviyede kalmıştır. 1997 yılında kayda değer bir diğer gelişme de, yılın sonlarında Tayland ile Endonezya ve daha sonra tüm Uzak Doğu Asya'yı etkisi altına alan "Asya krizi" diye bilinen ekonomik ve mali kriz olmuştur.

İhracat fiyatlarındaki düşüş trendinin sürmesiyle, dünya ticareti 1993'ten sonra ilk kez 1998 yılında miktar olarak arttığı halde değer olarak azalmıştır. Petrol fiyatları dibe vurmuş, Asya ve Latin Amerika'nın ithalat artışı yavaşlamıştır. İhracat fiyatları yüzde 6 oranında düşmüştür.

ABD Doları'nın Japon Yeni ve belli başlı Batı Avrupa para birimleri karşısında 1996 yılından 1998 yılı ortalarına kadar devam eden değer kazanma süreci, 1998 yılının ikinci yarısında tersine dönmüştür. Ancak yıllık bazda dolar 1998 yılında da diğer paralar karşısında değer kazanmıştır (Dünya Ticaretindeki Gelişmeler, 2006).Yine 1998 yılında Uzak Doğu bölgesindeki ülkelerde yapılan devalüasyonlar sonucunda oluşan dış ticaret fazlaları, bu bölge ile yakın ticari ilişki içerisindeki Amerika ve Batı Avrupa ülkelerindeki ticaret açıklarının artmasına yol açmıştır. Ortadoğu ve Afrika'nın dünya ticareti içindeki payları da önemli oranda düşmüştür. Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinin bir kısmı dünya ortalamasından daha yüksek oranlarda ihracat ve ithalat artışları gerçekleştirmiştir.

1999 yılında dünya ticaret artışının itici gücü, düzelen Asya ekonomisi ve ABD'deki talep artışı olmuştur. Kuzey Amerika ve Asya'nın ithalatı yüzde 10'lar civarında artarken, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ithalatı yüzde 10 civarında düşmüştür (Öztürk, 2003). ABD ekonomisinin gücü ve istikrarı, "yeni ekonominin" belkemiği olan iletişim teknolojisine yapılan yatırımlarla desteklenmiştir.

Son yirmi yılda dünya ekonomisi (üretimi) yıllık ortalama % 2,7 oranında büyümüştür. Üretim bu dönemin ilk on yılı olan 1980-89 döneminde yılda ortalama % 3,2 oranında artarken, 1990-2000 arasındaki dönemde ise yıllık ortalama % 2,3

oranında büyümüştür. Dünya ticareti ise 1980'den 1990'a reel olarak yılda ortalama % 4,1 oranında artarken, 90'lı yıllarda ticarete ortalama reel büyüme % 6,7 düzeyine ulaşmıştır. 90'lı yıllar boyunca dünya ticaretinin reel büyümesi, global ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleşmiştir.

2000 yılında ise dünya ekonomisindeki büyüme hızlanarak yüzde 4'e ulaşmıştır. Ancak, gerçekleşen bu büyüme oranı tahminlerin gerisinde kalmıştır. Gelişmelerin tahminlerin gerisinde kalmasına yol açan nedenlerin başında ABD ekonomisinde görülen yavaşlama ve Japon ekonomisinde öngörülen düzelmenin gerçekleşmemesi gelmektedir (Karluk, 2005:334). 2000 yılında tüm bölgelerde ticaretinin hızlı bir artış göstermesi sonucunda, dünya ticaretinin büyümesi son elli yılın en yüksek büyüme oranına ulaşmıştır.

2000 yılında değer olarak en yüksek ihracat artışı, petrol fiyatlarının artışına bağlı olarak, Ortadoğu ve Afrika'da görülmüştür. Ancak bu artış, söz konusu ülkelerin 1998 yılı zararını telafi etmeye yetmemiştir (Seyitoğlu, 2005:284). Dünya ticareti, döviz kurunun değişmesine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Euro ve belli başlı Avrupa paraları, dolar karşısında değer kaybederken, Yen, Won (Kore) ve Baht (Tayland) gibi bazı Doğu Asya para birimleri değer kazanmıştır.

Gelişmiş ekonomilerin büyüme oranının, dünya ortalamasına yakın gerçekleştiği ve Yeni Sanayileşen Asya Ülkelerinin büyüme oranlarının ise oldukça yüksek olduğu (yüzde 8,2) görülmektedir. Yeni Sanayileşen Asya Ülkelerinin bu denli yüksek oranlı büyümelerinin sebebi, kriz sonrası uygulanan ekonomi politikalarıdır. Enformasyon ve telekomünikasyon sektörü, dünya hasıla, yatırım ve ticaret artışında, 2000 yılında da önemli bir etken olmuştur (Dünya Ticaretinde Gelişmeler, 2006). 2000 yılının son çeyreğinde yeni ekonomi alanında görülen olumsuz gelişmelere rağmen, yıl genelinde söz konusu sektörün etkisi olumlu olmuştur.

2001 yılına yönelik yapılan tahminler ise, dünya genelinde büyümenin yavaşlamış olduğu yönündedir. 2000 yılının son çeyreğinde başlayan yavaşlama, yıl içerisinde derinleşmiştir. Büyümedeki yavaşlamanın arkasındaki temel faktör, enformasyon ve telekomünikasyon sektörlerinde görülen talep daralmasıdır. 11 Eylülde yaşanan terörist saldırılar sonrasında büyümeye yönelik tahminler daha da aşağılara çekilmiştir (Doğan, 2004:92). Durgunluğun derinleşmesine yol açan temel faktörler arasında; ABD'de beklenen ekonomik canlanmanın gerçekleşmemesi; Avrupa'da tüketici talebinin güven azalışına bağlı olarak azalması, Japonya'nın

durgunluğu aşmak maksadıyla almış olduğu yapısal önlemlerin ekonomiyi daha da daraltması, Uzakdoğu Asya'da bilişim sektörü harcamalarının azalmasına bağlı olarak büyümenin yavaşlaması ve Latin Amerika'da yaşanan finansal ve siyasal sorunlar sayılabilir. Bu faktörlerin etkisi altında dünya ekonomisi 2001 yılında % 1 oranında büyümüştür. Canlanma konusundaki beklentiler, büyümenin daha dinamik bir ekonomik yapıya sahip olan ABD'den başlayacağı, Avrupa'ya oradan da diğer bölgelere yayılacağı yönündedir.

Diğer yandan Japonya ve Batı Avrupa ekonomilerindeki durgunluk, iç taleplerindeki yetersizlik ve düşüş devam etmiştir.

Global terör tehdidi, güvenliği sağlamak ve olası terörist saldırı risklerini sınırlamak amacıyla birçok devlet ve şirketin tedbirler almasına neden olmaktadır. Bu önlemlerden bazıları, kişilerin ve malların dolaşımını kısıtlamak gibi olumsuz sonuçlara da yol açmaktadır. Gerek alınan güvenlik önlemleri için yapılan doğrudan harcamalardan; gerekse dış ticaret işlemlerindeki yoğun idari engeller ve gecikmelerden kaynaklanan önemli bir maliyet ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2005:278). Jeopolitik risk ve gerilimlerin artması (özellikle Irak Krizi) petrol fiyatlarında da yükselmelere neden olmuştur.

2002 yılının son çeyreğinde ticaretteki toparlanmanın tekrar tersine dönmesindeki temel etmen, gelişmiş ülkelerde ve Latin Amerika'da yatırımlardaki durgunluğun devam etmesidir. 2002'de yatırımlara ilişkin görünüm; yüksek atıl kapasite oranları, düşük sanayici güveni ve firmaların yüksek borçluluk oranları nedeniyle belirsizliğini korumuştur (Çalışkan, 2005). Dünya ticaretinde sektörel olarak en büyük paya sahip olan makine ve ulaşım araçları sektöründeki yatırımlarda durgunluğun devam etmesi, imalat sanayinde özellikle bilgi teknolojileri (BT) ve elektronik sektörlerindeki düşük kapasite kullanım oranlarıyla ilişkili bulunmaktadır. Elektronik ekipmanları, BT donanımı ve yarı iletkenlere yapılan harcamalar dünya çapında düşmeye devam etmiştir. Yatırım harcamalarındaki düşüşlerin ticaret akışına etkisinin en güzel örneklerinden biri, ABD yatırım malları ithalatının 2002 yılında düşüş göstermesine karşın, toplam ithalat hacminde % 6'lık bir büyümenin gerçekleşmesidir.

Büyük oranda yatırım harcamalarındaki durgunluk nedeniyle, ticaret genişlemesi (ihracat ve ithalat toplamının ortalaması) Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da, GSYİH büyümesinin gerisinde kalmıştır. Asya ve Geçiş Ekonomilerinin ticaret hacmindeki büyüme ise GSYİH büyümesinin iki kat üstünde gerçekleşmiş ve

gerek ticaret gerekse ekonomik büyüme dünya ortalamasının oldukça üzerinde seyretmiştir. 2002 yılında yaklaşık % 10 ticaret büyümesi görülen bu bölgelerdeki canlılık, ülke-içi ve bölge-içi talebin güçlü olmasından kaynaklanmıştır. Bu iki bölgede görülen performans, 2002 yılında dünya ticaretinin global üretimden daha hızlı bir büyüme oranını yakalamasını izah etmektedir (Pugg, 2002:153). Öte yandan Latin Amerika'da % 6 küçülen ithalatla beraber görülen milli gelir düşüşüne ve bölge-içi ticaretin azalmasına karşın; bölgenin diğer bölgelere olan ihracatında artış gerçekleşmiştir.

Asya ticaretinde dikkat çekici yön, son yıllarda Singapur ve Hong Kong'un ticaret performanslarının, Çin'e göre daha az dinamik gözükmesidir (Yükseler, 2005). Bu durum 2 faktör tarafından desteklenmektedir: Birincisi, Singapur ve Hong Kong gibi Çin'in de gelir düzeyi yükseldikçe, bazı geleneksel imalat sanayi ürünleri ihracatında rekabet gücü azalmakta ve bunun sonucunda ekonomik kalkınma stratejileri hizmetler sektörüne yönelmektedir. 2001 yılında çift haneli küçülme gösteren Hong Kong'un yerli ihracatı 2002 yılında % 18 oranında azalırken Singapur'un yerli ihracatı %1 oranında düzelmeye göstermiştir. İkincisi, hizmetler sektörü açısından Singapur ve Hong Kong'un bölgesel transit ve dağıtım merkezi olma konumları komşu ülkeleri tarafından zorlanmakta; bölgenin diğer ülkelerinde de hizmetler sektörü hızla gelişerek bu iki ülkeye yeni rakipler ortaya çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin 2003 yılında yüzde 3 olan ihracat hacmi artışı 2004 yılında yüzde 11'e çıkmıştır. Japonya, ABD ve Avrupa'nın ticaret hacmi artışı sırasıyla, yüzde 13, yüzde 9 ve yüzde 12 olmuştur. Avrupa'nın ticaret hacminde 2003 yılına göre yüksek oranlı artış, yeni AB'nin genişlemesi sonucu bölge içi ticaretin artması ve Doğu Asya, petrol ihracatçısı Batı Asya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine olan satışların artması sonucu gerçekleşmiştir.

AB'nin genişlemesi sonucu üye sayısının Mayıs 2004'de 25'e çıkması, AB ülkeleri arasındaki ticaretin artmasına neden olmuştur (Kip, 2003). 2004 yılında AB, dünya mal ihracatının yüzde 42'sini, hizmet ihracatının ise yüzde 52'sini gerçekleştirmektedir. ABD'nin 2004 yılı ihracatındaki artış ise doların rekabet gücünün artmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, ABD'nin dünya ihracatı içerisindeki payı sürekli olarak azalmakta (1990'lı yıllarda yüzde 12 iken, 2004 yılında yüzde 9), dünya ithalatı içerisindeki payı artmaktadır.

Tablo 2.7. Dünya ihracat ve ithalat hacminde meydana gelen değişmeler, (DTM,2006)

(% Değişim	İhracat					İthalat				
	1990- 2000	2001	2002	2003	2004	1990- 2000	2001	2002	2003	2004
Dünya	7	-1	5	6	13	7	-1	5	6	13
Gelişmiş Ü.	7	-1	2	3	11	8	-1	3	5	11
Japonya	6	-8	8	9	13	4	1	1	6	6
ABD	7	-6	-4	3	9	11	-3	4	5	11
Avrupa	7	2	4	3	12	8	1	2	5	11
G.O.Ü.	8	-2	9	12	16	7	-3	7	10	19
Afrika	2	1	2	11	7	1	5	4	7	26
Amerika	10	1	2	3	10	9	-3	-4	0	13
B.Asya	5	0	8	1	3	10	-4	7	-5	35
G.D. Asya	10	-3	12	17	22	6	-3	11	15	18
Çin	12	9	25	35	33	11	12	23	36	26
Hindistan	8	7	17	10	18	5	4	13	9	17
Güney-Doğu Avrp.veBDT	1	7	5	9	13	14	17	10	21	17

Tablo 2.7'den görüldüğü gibi 2004 yılında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacminde artış görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacmindeki artışın gelişmiş ülkelerin ticaret hacmindeki artıştan yüksek olması şeklinde 1990 yılından bu yana görülen eğilim 2004 yılında da devam etmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında ihracat artışında Doğu ve Güney Asya ülkeleri başı çekmektedir. Tablo 2.7'den, Çin'in 2004 yılındaki ihracat hacmi artışının yüzde 33'e eşit olduğu görülmektedir. Asya ülkelerinde ticaret artışının kaynakları, ABD'nin ithalat talebi, Asya ülkelerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret ve elektronik ticaretinde meydana gelen canlanmadır. Latin Amerika ve Afrika'da 2004 yılında önemli ölçüde ihracat artışı gerçekleşmiştir.

2004 yılında fiyatlarda meydana gelen değişiklik, ticaretin bölgesel değişiminin de belirleyicisi olmuştur (Çalışkan, 2005). 2004 yılında mal fiyatlarındaki artış imalat sanayi mallarının fiyatlarındaki artıştan daha hızlı olmuştur. Petrol ve metal fiyatlarında yüzde 30'dan fazla artış olmasına rağmen tekstil ürünleri fiyatlarında çok düşük bir artış meydana gelmiştir.

2004 yılında ekonomik canlanma ve petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak enflasyon oranında artış görülmektedir. Enflasyon oranı gelişmiş ülkelerde ortalama yüzde 2,1 gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. Artan petrol fiyatlarının yurtiçi fiyatlar üzerindeki etkileri birçok ülkede ABD dolarına karşı ulusal paraların değerlenmesi veya ülke bazında yapılan farklı uygulamalar yardımıyla önlenmiştir.

Uluslararası ticaret konusu malların fiyatlarında yüzde 11'lik değişim meydana gelmiştir. Petrol ve metal fiyatlarında ise sırasıyla yüzde 31 ve yüzde 36'lık artış meydana gelmiştir. Petrol fiyatlarındaki artışın temel nedeni, artan küresel talep, var olan rezervlerin azalması ve atıl üretim kapasitesinin bulunmamasıdır. Yıl boyunca Çin'in güçlü ithalat talebi, jeopolitik çatışmalar ve geçici ulaştırma sorunları gibi nedenlerle aylık petrol fiyatlarında önemli bir dalgalanma görülmüştür (Öztürk, 2003). Nominal petrol fiyatları Kasım 2004'de aylık fiyat düzeyindeki rekor seviyesi olan varil başına 55 dolara yükselmiştir. Fiyatlardaki söz konusu değişim sonucunda, ihracatları petrol ağırlıklı Orta Doğu, Afrika ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri 2004 yılında ortalamanın üzerinde ihracat artışı kaydetmişlerdir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin dünya ihracatı içerisindeki payları 1994 yılında yüzde 27.7 iken, 2004 yılında yüzde 33.4'e çıkmıştır.

2005 yılında başlıca sanayileşmiş ülkelerin dünya ihracat ve ithalat içindeki payları azalmıştır. Dünya toplam ihracatı içinde ABD ekonomisinin payı yüzde 10.3'e, Almanya ve Japonya'nın payları ise sırasıyla yüzde 8.8 ve 5.2'ye gerilemiştir. ABD ve Japonya'nın dünya toplam ithalatı içindeki payları bir önceki yıla göre değişmezken , Almanya'nın payı azalarak yüzde 7.8 olarak gerçekleşmiştir.

2.5.2. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Dünya Ticaretindeki Yeri

Türkiye'nin ihracatının 1980-1995 dönemindeki gelişimi incelendiğinde, 1980'de 2,9 milyar dolar olan ihracat, ekonominin dışa açılabilmesi ve dünya ekonomileri ile entegre olabilmesi için başlatılan teşvik uygulamalarının sonucunda iyi bir performans göstererek yaklaşık 4,5 kat artmış ve 1990 yılında 13 milyar dolar seviyelerine gelmiş; ancak, çeşitli iç ve dış faktörlerin olumsuz etkisiyle 1990-1993 döneminde artış hızı yavaşlamış, anılan dönem boyunca ancak 15 milyar dolar düzeyine gelebilmiştir.

Almanya Türkiye'nin en büyük ticari ortağıdır. Buna karşılık Türkiye Almanya'nın ithalatında küçük bir ülkedir. Almanya'ya ihraç edilen mal çeşidi oldukça fazla bulunmaktadır. Mal çeşitliliği açısından tekstil birinci sırada yer almaktadır (Morgil, 2000:189). Türkiye'nin Almanya'ya önemli ve artan bir değerde ihracat gerçekleştirdiği yaş meyve ve sebze ile işlenmiş tarım ürünleri dışında, sanayi ürünleri içinde özellikle cam ve seramik ürünleri, demir-çelik sanayi mamulleri, elektrikli-elektronik makine ve cihazları ve makine sanayi mamulleri ihracatında önem taşıyan ve artış eğilimi olan ürünlerdir (Yıldırım, 2000:58). İthalatta ise en önemli ürün grubunu makine sanayi ve kimya sanayi mamulleri oluşturmaktadır.

Almanya'dan olan ithalatın yapısı büyük ölçüde yatırım mallarından ve sanayide girdi olarak kullanılan ham ve yarı mamul maddelerden oluştuğu için ithalatın kısılması mümkün görülmemektedir. Ancak söz konusu ürünlerin ithalatının yabancı sermaye girişinin ve buna bağlı olarak teknoloji transferinin arttırılması ve bu şekilde yurtiçinde üretiminin sağlanması suretiyle bir ölçüde azaltılabileceği düşünülmektedir.

Eski SSCB'nin 1991 yılında çözülmesiyle, 1992 yılından itibaren oluşan dış ticaret verilerine göre, Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ticaret hacmi 528 milyon dolardan 1995 3.3 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret ilişkileri içerisinde eski SSCB zamanında Türkiye'de yapılan sanayi tesislerine gerekli teçhizat, malzeme ve hizmet bedellerinin mal olarak geri ödenmesini

mümkün kılan anlaşma (özel hesap) ile doğalgaz anlaşması önemli bir yer tutmaktadır . Doğal gaz anlaşması ile ithal edilen doğalgaz bedelinin bir kısmı mal olarak geri ödenmekte, bir kısmı ise bahsi olan müteahhitlik hizmet ödemelerinde kullanılmaktadır. İthalattaki en önemli kalem yeraltı kaynakları olup, bunların başında da doğalgaz ve petrol yağları gelmektedir. İhracatta ise dokumacılık mamulleri ve gıda sanayi ürünleri ihracatın yarısını oluşturmaktadır.

ABD'den ithalattaki en önemli kalemler hava taşıtları, kazan, makine ve cihazlar, organik kimyasallar ile demir-çelikdir. Bitkisel ve hayvansal yağlar, lastik-plastik sanayi ürünleri, işlenmiş petrol ürünleri ve kağıt hamuru ile tarımsal ürünlerden hububat, tütün, pamuk ve yağlı tohumlar ithalatın önemli ürün gruplarını oluşturmaktadır.

ABD ile ihracatta ise en önemli ürünler tekstil konfeksiyon, demir-çelik, tütün ve tütün mamulleri, meyveler, zeytinyağı ile deri ve kösele ürünleridir. ABD ile dış açığın kapatılması Türkiye teknoloji üreten bir ülke olmadığı sürece kısa ve orta vadede mümkün görülmemekte olup, açığın daraltılması ise ihracatta daha etkin pazarlama ve tanıtım yöntemleri kullanılması, ürün çeşitlendirilmesine gidilmesi, yatırımların ve üretimin arttırılması ve sanayi girdilerinin ve yatırım mallarının ülke içinden temini yoluyla mümkün olmaktadır.

Türkiye ile Japonya arasındaki ticaret hacmi 1989-1995 yılları arasında %107 oranında artmıştır. Tarım ürünleri arasında tütün önemli bir ihraç ürünü olmakla birlikte ihracat yıllar itibariyle azalan bir seyir izlemektedir (Yıldırım, 2000:62). Bununla birlikte söz konusu ülkeye yapılacak gıda ürünleri ihracatında Japon tüketicilerin üzerinde önemle durdukları kalite ve ambalaj gerekleri yerine getirildiği takdirde, su ürünleri, konserve balık, mayonez, çay, bakliyat, zeytinyağı, makarna, kuru üzüm, fındık, şarap ve meyve suyu gibi kalemlerde ihracat potansiyelinin olduğu görülmektedir.

Türkiye'de pazara yapılan ihracatta en önemli kalem tekstil ve hazır giyim sektörü olmuştur. Sektörler itibariyle bir değerlendirme yapıldığında tarım ve gıda sanayi ürünlerinden su ürünleri (yumuşakçalar, suda yaşayan diğer omurgasızlar), yaş meyve sebze (sebze ve turunçgil), kurutulmuş sebze, dondurulmuş meyve sebze (patates ve çilek), çay, bakliyat (nohut ve mercimek), unlu mamuller (makarna) ve domates salçası, sanayi ürünlerinden de daha önce de bahsedildiği üzere otomotiv yan sanayi, mermer, seramik, cam ve cam eşya Türkiye açısından pazara ihracatta atılım yapılması muhtemel ürünler olarak görülmektedir.

Fransa’da yapılan ithalatın önemli bir bölümünü kimyasallar, makine, elektrikli cihazlar ve otomotiv sanayi ürünleri oluşturmaktadır.

Son yıllarda tarım ürünlerinin yanı sıra sanayi ürünler de ağırlıklı olarak S.Arabistan’a ihraç edilmektedir. Bunların başında yer alan demir-çelik ürünleri, çimento, oto yan sanayi ürünleri, beyaz eşya, halı, mobilya, hazır giyim önemli potansiyele sahip ürünler olup, ihracatlarındaki artışın devamı beklenmektedir.

Türkiye’nin S.Arabistan’dan ham petrol ve LPG ithalatı nedeniyle dış ticaret dengesinde Türkiye lehine bir gelişme olmamaktadır. Ancak beyaz eşya, halı, mobilya, oto yan sanayi, hazır giyim, mücevherat, yaş sebze meyve, kesme çiçek, makarna, bisküvi gibi ürünlerde ihracatın geliştirilmesi ile bu ülke ile olan dış açığın azalması beklenmektedir.

Türkiye, otomotiv, makine, kimya gibi pekçok sanayi dalında güçlü bir ülke olan İngiltere’ye geleneksel ihraç ürünlerinin yanı sıra, buzdolabı, televizyon gibi elektrikli ev aletleri ve otomotiv yan sanayi ürünleri ihraç etmeye başlamış olup, bu ürünlerin ihracatında artış kaydedilmektedir.

Türkiye’nin en güçlü sektörlerinden biri olan tekstil ve konfeksiyon sanayiinin ihracatı açısından İngiltere en önemli pazarlardan biridir. 1996 başında gümrük birliğinin gerçekleşmesi ve Türkiye’ye yönelik AB kotolarının kalkmasıyla, Türkiye’nin diğer AB ülkelerine olduğu gibi İngiltere’ye de tekstil ve konfeksiyon ihracatı artmıştır.

Türkiye’nin İsviçre ile olan dış ticareti 1990-1995 döneminde sürekli açık vermiştir. Bu açık 1995 yılında rekor düzeye ulaşmış; İsviçre’ye ihracat bir önceki yıla göre %0.46 oranında azalırken, bu ülkeden yapılan ithalat ise %72.7 oranında artmıştır,

İsviçre’den ithalatta önem arz eden ürünler kimyasallar, boyalar, makineler, optik cihazlar, saatler ve bunların aksam ve parçaları olup, bu ithalatın kısa dönemde azaltılması ihtimali bulunmamaktadır. İsviçre’ye ihracatta en önemli sektörler ise, hazır giyim, dokumacılık mamulleri, meyveler, gıda sanayi ürünleri, kimya sanayi mamulleri, deri-kösele mamulleri, demir-çelik sanayi ürünlerinde İsviçre’nin bu ürünlerdeki ithalatındaki durgunluğa paralel olarak ihracatta azalma görülmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü’nün verilerine göre 1999 yılı itibarı ile Türkiye, dünya ticaret sıralamasında ilk elli ülke arasında ihracat açısından binde 5 payı ile 37. sırada, ithalat açısından ise binde 7 payı ile 29. sırada gelmektedir (Tablo-2.8). Dünya Bankası verilerine göre 1999 yılı itibarı ile dünyanın 22. büyük ekonomisine

sahip olan Türkiye, ihracatta kendisinden daha büyük ekonomilere sahip olan ülkelerden sadece Arjantin'i geçmiş, bunun yanında çoğunluğu petrol ihracatçısı olan 16 ülkenin gerisinde yer almıştır. Dış ticaretin ülkelere göre dağılımı Tablo 2.8' de incelendiğinde; Türkiye'nin ihracat ve ithalatta en büyük ortağının Almanya olduğu görülür. 2003 yılı itibarı ile ihracat toplamının %15,90'ı, ithalat toplamının ise %13,68'i Almanya ile gerçekleştirilmiştir. İhracatta Almanya'yı ABD (%7,97), İngiltere (%7,80), İtalya (%6,76) ve Fransa (%6,01) takip etmektedir.

2002-2003 Dönemi'nde İspanya, Yunanistan, Bulgaristan, İran, Suriye ve Yugoslavya'ya yönelik ihracatın parasal tutarında belirgin artışlar izlenmiş, bunun yanı sıra 1999-2000 Döneminde Türkiye Serbest Bölgeleri'nden geçen ihracatta da 893 milyon dolara yükselme olmuştur. 2000 yılı verilerine göre Serbest Bölgeler, ihracat sıralamasında 6. sıradadır.

Tablo 2. 8. Türkiye'nin 2003 yılı dünya ticareti içerisindeki payı,(DTM,2006)

Sıra	İhracatçı Ülke	Değer (Milyar \$)	Pay (%)	İthalatçı Ülke	Değer (Milyar \$)	Pay (%)
1	ABD	695.2	12.4	ABD	1059.1	18.0
2	Almanya	541.5	9.6	Almanya	472.5	8.0
3	Japonya	419.4	7.5	İngiltere	320.3	5.4
4	Fransa	300.4	5.3	Japonya	311.3	5.3
5	İngiltere	269.0	4.8	Fransa	290.1	4.9
6	Kanada	238.4	4.2	Kanada	220.2	3.7
7	İtalya	230.6	4.1	İtalya	216.9	3.7
8	Hollanda	200.4	3.6	Hollanda	187.6	3.2
9	Çin	195.2	3.5	Hong Kong	180.7	3.1
10	Belçika	176.3	3.1	Çin	165.8	2.8
20	Rusya	74.3	1.3	Rusya	41.1	0.7
25	S. Arabistan	50.5	0.9	Türkiye	40.4	0.7
37	Türkiye	26.0	0.5	İsrail	33.2	0.6
38	İsrail	25.8	0.5	Yunanistan	30.2	0.5
43	İran	16.2	0.3	S.Arabistan	28.0	0.5
50	Vietnam	11.5	0.2	Slovakya	11.2	0.2

Çin'e yönelik ihracat ise % 106 artmasına rağmen, bugün dünyanın odak noktası haline gelmiş bir pazar olarak bu ülkeye yapılan ihracatın tutarı Çin'in pazar büyüklüğünün yanında % 0'a yakındır ve ilişkiler kısa sürede geliştirilerek yakın zamanda açılan bu pazar iyi değerlendirilmelidir (Aksoy, 2005:112). Tayvan ve Hong-Kong ile bozulan ticari dengenin de bu ülkelerin pazar büyüklüğü göz önünde bulundurularak yeniden sağlanması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

2003 yılı itibarı ile ithalat sıralamasında ise Almanya'dan sonra İtalya (%7,92), Rusya (%7,89) ve Fransa (%6,05) ve İngiltere (%5,05) gelmektedir. 2002-2003 Dönemi'nde İsrail, Suriye, Kanada, Avustralya ve Kırgızistan'dan yapılan ithalatın parasal tutarında gerileme yaşanırken, Tablo 2.8'de yer alan bunun dışındaki ülkelere yapılan ithalatın parasal tutarında ise artış gerçekleşmiştir (Taşkın, 2003). Dış ticaretteki gelişmeler, Gümrük Birliği Anlaşması ve ithalatın parasal tutarındaki artışlar gibi nedenler ile Türkiye'nin dünya ticaretine entegrasyon düzeyi gittikçe doğal olarak Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir.

2005 yılında OECD üyesi ülkelere yapılan ihracat bir önceki yıla göre yüzde 9,5 oranında artarak 44,4 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatın % 60,4'ünü oluşturmuştur (TCMB, 2006). 2005 yılında OECD üyesi olmayan ülkelere ise yüzde 30,2 artışla 26,1 milyar dolar tutarında ihracat yapılmış ve toplam ihracatın yüzde 35,6'sına tekabül etmiştir.

2005 yılında Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ise yüzde 52 olmuştur. Ülkeler bazında incelendiğinde, en fazla ihracatın Almanya'ya yapıldığı ve söz konusu ülkeyi İngiltere ve İtalya'nın izlediği görülmektedir. 2005 yılındaki 116,8 milyar dolarlık ithalatın, yüzde 56,6'sı olan 66,1 milyar doları OECD üyesi ülkelere, yüzde 42,7'sine karşılık gelen 49,9 milyar doları ise OECD üyesi olmayan ülkelere yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı 42,1 olmuştur. Ülkeler bazında incelendiğinde, en fazla ithalatın Almanya'dan yapıldığı ve söz konusu ülkeyi Rusya, İtalya ve Çin'in izlediği görülmektedir.

2.6 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİ

2.6.1. 1980 Sonrası İhracattaki Gelişmeler

Türkiye ekonomisinde, 1980 yılına kadar gerek ihracat ve gerekse ithalatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. Standart bir gruplama ile ihracatı 1923'ten bu yana değerlendirmek oldukça güçtür (Yıldırım, 2000:59). Ancak 1963

sonrası ihracatını, tarım-madencecilik-sanayi ürünleri olarak ya da uluslar arası mal gruplaması SITC'ye göre değerlendirmek mümkündür.

İhracatın 1980-1995 dönemindeki gelişimi incelendiğinde, 1980'de 2,9 milyar dolar olan ihracat, ekonominin dışa açılabilmesi ve dünya ekonomileri ile entegre olabilmesi için başlatılan teşvik uygulamalarının sonucunda iyi bir performans göstererek yaklaşık 4,5 kat artmış ve 1990 yılında 13 milyar dolar seviyelerine gelmiş; ancak, çeşitli iç ve dış faktörlerin olumsuz etkisiyle 1990-1993 döneminde artış hızı yavaşlamış, anılan dönem boyunca ancak 15 milyar dolar düzeyine gelebilmiştir.

1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi, Türkiye'nin uluslar arası piyasalardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkilemiş ve 1994 ve 1995 yıllarında ihracat iyi bir performans göstererek sırasıyla yüzde 18 ve yüzde 19,5 oranında artış kaydetmiştir. 1995 yılında ihracatın yüksek oranda artışı, TL reel olarak önemli oranda değerlenmesine rağmen, büyük ölçüde dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır.

Ancak, ihracatta yaşanan artış oranları süreklilik gösterememiş, 1995 yılında iç talebin canlanması ve ihracat içinde önemli bir paya sahip olan OECD ülkelerinin büyüme hızlarındaki yavaşlama gibi olumsuzluklardan ötürü, 1995 yılı Temmuz ayından itibaren ihracat artış hızında gerileme başlamıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu GSMH yüzde 6,1 oranında küçülmüş, buna paralel olarak, aynı yıl ithalat da yüzde 20,9 oranında azalarak 23,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kriz sonrası üç yılda ortalama yüzde 8 oranında büyüyen milli gelire uyumlu olarak ithalat da 1995 yılında yüzde 53,4, 1996 yılında yüzde 22,2, 1997 yılında ise yüzde 11,3 oranında artarak sırasıyla 35,7, 43,6 ve 48,6 milyar dolar olmuştur.

1996 yılında yüzde 7,3 oranında gerçekleşen ihracat artış hızının yavaşlamasının en önemli sebebi, dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerilemedir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında yüzde 9,1 iken 1996 yılında yüzde 5,4'e düşmüştür. İhracatın 1997 yılında bir önceki yıla kıyasla daha hızlı gelişme göstererek yüzde 13,1 oranında artması ve 26,2 milyar ABD doları düzeyine çıkmasının esas nedeni, yılın ikinci yarısında Asya'da ortaya çıkan mali krizin etkilerine rağmen, dünya hasılasında kaydedilen önemli ölçüde büyüme sonucunda artan dış talep olmuştur. Nitekim, dünya hasılasının büyümesine paralel olarak, Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, 1997 yılında mal ticareti hacmi

yüzde 10,7 oranında artış göstererek, 1976 yılından sonra kaydedilen en yüksek artış hızına ulaşmıştır. Ancak, 1997 yılı ortalarından itibaren, önce Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece yüzde 2,2 oranında kalırken, dünya ihracatı ise yüzde 1,6 oranında gerilemiştir (Karluk, 2005:243). Söz konusu gelişme doğal olarak Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Özellikle küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında, Türkiye'nin en önemli pazarlarından birisi durumundaki Rusya'ya sıçraması, ihracatın artışını engellemiştir. Dünya talebindeki daralma ve dünya mal fiyatlarında gözlenen düşmeden Türkiye'nin dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılında ihracat ancak yüzde 2,7 oranında artarak 27 milyar dolar olmuştur.

1998 yılının ikinci yarısından itibaren ülke ekonomisinde yoğunlaşan sorunlar, üretim ve tüketimde daralmaya yol açmış, GSMH artışı, imalat sanayii üretim artışı ve kapasite kullanımında olumsuz gelişmeler gözlenmiştir. Ayrıca, 1997 yılının yaz aylarında Uzakdoğu'da başlayan ve 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'da meydana gelen ekonomik çöküntü ile daha da derinleşen global ekonomik kriz, etkilerini 1999 yılında da hissettirmiştir (Öztürk, 2003). Bunun yanı sıra, 17 Ağustos ve daha sonra yaşanan depremlerin sonucunda yüzde 6,1 oranında daralan ülke ekonomisi ihracatı da olumsuz yönde etkilemiş olup, 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracat 1999 yılında yüzde 1,4 oranında azalarak 26,6 milyar dolara gerilemiştir.

Dışsal ve içsel faktörlerden kaynaklanan bu olumsuzluklara rağmen, 2000 yılında ihracat 1999 yılındaki azalışı tersine çevirerek yüzde 4,4'lük artışla 27,8 milyar dolara ulaşmıştır (Ebso, 2005:68). Artan iç talep ve reel olarak değerlendirilen TL'nin de etkisiyle ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 34 oranında artarak 54,5 milyar olmuştur.

2002 yılı gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisi ve ihracatında ciddi düzelmelerin ve artışların sağlandığı ve ihracatın başarılı performansla bir önceki yıla göre yüzde 12 artarak 35,7 milyar dolara ulaştığı bir yıl olmuştur. İhracat, 2003 yılında büyümesini hızlandırmış ve yüzde 31 oranında yükselişle 47,3 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise 2003 yılında yüzde 34,5 oranında artarak 69,3 milyar dolara ulaşmıştır.

2004 yılında ihracat yüzde 33,7 oranında artarak 63,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu artış, 2003 yılı ile aynı nedenlerden kaynaklanırken, 2004 yılında

ihracat artışında öne çıkan sektörlerin kapasite kullanım oranlarında önemli artışlar olduğu görülmektedir.

2005 yılı Aralık ayında; geçen yılın aynı ayına göre ihracat % 6,4 oranında artarak 6.963 Milyon Dolar, ithalat % 7,1 oranında artarak 11.213 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dış ticaret açığı % 8,1 oranında artarak 3.933 Milyon Dolardan 4.250 Milyon Dolara yükselmiştir.

2005 yılında; 2004 yılına göre ihracat % 15,8 artarak 73.122 milyon dolar, ithalat % 19,0 artarak 116.048 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında 34.373 Milyon Dolar olan dış ticaret açığı, 2005 yılında % 24,9 oranında artarak 42.926 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan 2005 yılı Ekim ayı geçici dış ticaret verilerine göre, Ocak-Ekim döneminde ihracat yüzde 16,9 oranında artarak 59,4 milyar dolara, ithalat yüzde 21 oranında artarak 95 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığı, ise aynı dönemde yüzde 28,7 oranında artarak 35,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı, 2005 yılı Ocak-Ekim döneminde 2,2 puan azalarak yüzde 62,6'ya gerilemiştir.

2.6.1.1. Sektörlere göre ihracatın dağılımı

1980 sonrası dönemde, uygulanan teşvik politikaları sonucunda ihracatın ürün kompozisyonu sanayi ürünleri lehine zenginleşerek değişirken, zaman içinde başka tür bir olumsuz yapı oluşmuş; sanayi ürünleri ihracatı tekstil-hazır giyim ve demir-çelik ürünleri ihracatına büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir (Ergün, 1991:134). Bu gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye'nin ihracatının genel olarak, dünya ticaretinde yaşanan gelişmelere paralel bir gelişme göstermekle birlikte demir-çelik ürünlerinde dünya trendinin tersine, hazır giyimde ise dünya trendinin çok üzerinde bir artış gösterdiği görülmektedir.

1980 sonrası dönemde, hammadde ve emek yoğun mal ihracatının artması şeklinde yaşanan gelişmeler, makul bir gelişme olarak kabul edilebilirse de 15 yılı aşan bir süreçte, bir kaç sektöre bağımlı hale gelen bir yapının, yeterince olumlu bir gelişme olmadığını kabul etmek gerekmektedir (Erlat, 2001:281). Bu nedendir ki, ihracatın bağımlı olduğu tekstil ve hazır giyim ile demir-çelik gibi sektörlerde yaşanan sıkıntılar, etkisini tüm ihracat üzerinde hissettirmektedir.

1980'den itibaren uygulanan politikalar neticesinde önemli oranda artış gösteren ihracatın, sanayileşmenin ilk aşamaları olarak kabul edilen tekstil-hazır

giyim sektöründe gerçekleştirdiği atılımın bir benzerini 2000'li yıllarda başka sektörlerde de gösterebilmesi, Türkiye'nin yatırım-üretim-ihracat politikalarının dünya ticaretinde yaşanan sektörel gelişmelere paralel bir şekilde belirlenmesiyle mümkün olabilecektir.

Bu dönemde her ne kadar GSMH'nin yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 6 civarında gerçekleşmiş olsa da, söz konusu büyümenin kaynağını yüksek kamu açıkları, kontrolsüz bir şekilde artan kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen iç talep genişlemesi gibi faktörlerin oluşturması ve ayrıca 1990-94 yılları arasında gelişmiş ülkelerde ve özellikle Avrupa ekonomisinde durgunluk yaşanması, makro ekonomik göstergelerde bozulmayı beraberinde getirmiştir. Söz konusu bozulma neticesinde döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar ve sonrasında uygulanan kur politikaları, ihracatın seyrinde önemli bir rol oynamıştır.

Madencilik ve taşocaklığı ürünleri ihracatı 1990'da 332, 1995'de 405 milyon ve 1996'da 991 milyon dolar olmuştur. Tekstil ve konfeksiyon sektörünün ihracatta ayrı bir yeri vardır (Yıldırım, 2000:68). Lokomotif sektör, dokuma ve giyim sanayi ürünleridir. Ortalama olarak Türkiye ihracatının üçte birini bu alt sektör ürünleri oluşturmuştur. Daha sonra demir ve çelik sanayi ürünleri gelmektedir.

1993-96 dönemi için genel sektör grupları için ihracat/ithalat oranlarına bakıldığında, bitkisel ürünler, su ürünleri, taşocakçılık (mermer) ve tarıma dayalı işlenmiş ürünler dışındaki diğer kategorilerin dış ticaret açığı oluşturdukları görülmektedir. Ancak, ihracat fazlalığı yaratan bu sektör kategorileri dış ticaret hacminin sadece %14'ünü oluşturmaktadır. Dış ticaret açığının % 75'inin sanayi mamulleri, %6'sının yakıt maddeleri, %3'ünün ise işlenmiş petrol ürünleri kategorisinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

1994-1998 yılları arasında tüketim malları, ara mallar ve sermaye malları ihracatı önemli ölçüde artmıştır. 1994 yılında 9.153 milyon \$ olan tüketim malı ihracatı yüzde 63 artarak 14.374 milyon \$'a, aynı dönem 8.225 milyon \$ olan ara malı ihracatı yüzde 35 artarak 11.128 milyon \$'a, sermaye malı ihracatı da yüzde 89 artarak 721 milyon \$'dan 1.363 milyon \$'a çıkmıştır. İthalat ise istikrarsız bir seyir izlemiştir. Özellikle ara malları ithalatı olmak üzere tüketim ve sermaye malları ithalatı 1995 yılında hızla artmıştır. Tüketim ve sermaye malları ithalatı izleyen yıllarda azalan oranlı bir gelişme göstermiştir. Ara mallar ithalatı da 1997 yılına kadar artmış, 1998'de bir önceki yıla göre yüzde 7 azalarak 29.574 milyon \$'a inmiştir.

1990-2000 yılları arasında yüzde 10'luk bir büyüme performansı ile sanayi ürünleri ihracat içerisindeki payını da artırmıştır. Sanayi ürünleri ihracatı içinde en hızlı gelişen ürün grubu ise, anılan dönem zarfında yüzde 23,6 oranında büyüyen işlenmiş deri ve deri mamulleri ile yüzde 21 oranında büyüyen makine ve ulaşım araçları (özellikle otomotiv ürünleri, elektrikli ve elektronik makine ve cihazlar) ve diğer tüketim malları olmuştur.

2000 yılı toplam ihracatının %91,2'lik bölümünü imalat sanayi ürünleri, %7,1'lik bölümünü tarım ve ormancılık ürünleri ve %1,4'lik bölümünü madencilik ürünleri oluşturmuştur. İhracat değişim oranlarına bakıldığında ise, sanayi ürünleri ihracatı bir önceki yıla göre % 6,6'lık artışla 25,3 milyar dolar, tarım ve ormancılık ürünleri ihracatı % 20'ye varan bir azalış ile 1,9 milyar dolar, madencilik ürünleri ihracatı ise % 4'lük artışla 400 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında 31,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracatın 15,2 milyar dolarla % 48,8'ini oluşturan tüketim malları ihracatı bir önceki yıla göre %8,6 oranında artış göstermiştir. Toplam ihracat içinde % 42,6'lık paya sahip olan ara malları ihracatı 2000 yılına göre % 14,9'luk bir artışla 13,3 milyar dolara, % 8,4'lük paya sahip sermaye malları ihracatı ise % 22,4 'lük bir artışla 2,6 milyar dolara yükselmiştir.

Sektörel bazda incelendiğinde ihracatta % 91,6'lık payı ile (28,6 milyar \$) imalat sanayi ürünlerinin önemli bir yer tuttuğu, bunu %7,2'lik payı ile (2,2 milyar \$) tarım ve ormancılık ürünlerinin; % 1,1'lik payı ile (338 milyon \$) madencilik sektörünün izlediği görülmektedir.

2001 yılında Hazırgiyim ve Konfeksiyon sektörü ihracat artışı %0,4 düzeyinde kalmakla beraber, sektör toplam 7,5 milyar \$'lık ihracat gerçekleştirerek toplam ihracatta % 24 gibi büyük bir paya sahip olmaya devam etmiştir. Öte yandan; tekstil ve hammaddeleri sektörü ihracatını % 10,6 artırarak 2,8 milyar \$'a ulaşmıştır. Deri ve deri mamullerinde ise %17,2'lik bir artış yaşanmıştır.

Sanayi grubu ihracatında dikkat çekici diğer sektörler %18,9 ile demir ve demirdışı metaller ile %16,2 ile elektrik-elektronik ve makina sektörleri olmuştur. Çimento ve toprak ürünleri ise %16,6 ile artış gösteren diğer bir sektör olmuştur.

Tarım ürünleri ihracatındaki en büyük artış % 330 ile zeytin ve zeytinyağı ihracatında yaşanmış, bunu sırasıyla % 27,5 artış ile yaş meyve ve sebze, %25,4'lük artış ile fındık ve mamulleri ile %16,8'lik artış ile hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracatı izlemiştir.

Tarımsal ürünler ihracatındaki artış önemli ölçüde buğday unu (yüzde 127), “kabuksuz fındık” (yüzde 67), “işlenmiş, paketlenmiş fındık, fıstık” (yüzde 54) “tütün ve mamulleri” (yüzde 20), zeytinyağı (yüzde 153) ihracatında kaydedilen artışlardan kaynaklanmıştır (Ertekin, 2005:46). Diğer taraftan aynı dönemde kuru fasulye, mercimek, kayısı, kiraz, şeftali, şeker ve bal ihracatta düşüşler kaydedilmiştir.

Sanayi ürünleri ihracatını inceleyecek olursak;

- “Otomotiv sanayi ürünleri” ihracatı, 2005 yılında yüzde 20,2 oranında artmış ve 7,8 milyar dolara ulaşmış, genel ihracatın yüzde 13,1’ini meydana getirmiştir.
- “Demir ve çelik” ihracatı, 2005 yılında yüzde 2,3 oranında azalarak 4,7 milyar dolarda kalmış, toplam ihracatın yüzde 8’ini oluşturmuştur.
- “Büro makineleri ve haberleşme cihazları” ihracatı (tamamına yakını “televizyon”), 2005 yılında yüzde 8,3 oranında artarak 2,4 milyar dolar değerinde gerçekleşmiştir.
- 2005 yılında “dokumacılık ürünleri”nde yüzde 10,5 oranında ve 545 milyon dolar değerinde, “hazır giyim”de ise yüzde 6,1 oranında ve 567 milyon dolar değerinde ihracat artışı gerçekleşmiştir. Bu iki sektörün toplam ihracat içindeki payı ise yüzde 26,1 olmuştur.
- “Diğer yarı mamuller” (metal eşya, alçı, çimento, cam ve cam eşya, kauçuk mamulleri, kağıt-karton vs.) ihracatı, 2005 yılında yüzde 21 oranında artarak 5,4 milyar dolara yükselmiştir.
- On ayda “elektrikli makine ve cihazlar” ihracatı yüzde 18,3 oranında artarak 2,6 milyar dolara, “diğer elektriksiz makineler” ihracatı yüzde 27,8 oranında artarak 2,3 milyar dolara yükselmiştir.
- “Diğer tüketim malları” ihracatı, 2005 yılında yüzde 18,4 oranında artarak 3,3 milyar dolar değerinde gerçekleşmiştir.

2005 yılında ihracat, yüzde 16,3 oranında artarak 73,5 milyar dolara yükselmiş, bu artışta verimlilik artışlarının sağladığı dış rekabet avantajı, güçlü dış talep ve artan ihracat fiyatları etkili olmuştur (TCMB, 2006).

2005 yılında sermaye malları ihracatı yüzde 22,5 oranında artarak 8 milyar dolar, ara (hammadde) malları ihracatı yüzde 16,7 oranında artarak 30,3 milyar dolar ve tüketim malları ihracatı yüzde 14,2 oranında artarak 34,8 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın yüzde 93,7’sini imalat sanayi ürünleri ihracatı, yüzde 4,5’ini

tarım ve ormancılık ürünleri ihracatı ve yüzde 1.1'ini madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ihracatı oluşturmuştur.

Tablo 2.9. İhracatın sektörel dağılımı, (Yıldırım, 2000:61; DTM,2006).

Yıllar	Tarım ve ormancılık (Milyon \$)	Toplam içindeki payı %	Madencilik (Milyon \$)	Toplam içindeki payı %	İmalat sanayi (Milyon \$)	Toplam içindeki payı %	Toplam (Milyon \$)
1985	1.719	21.6	243	3.1	5.995	75.3	7.958
1986	1.885	25.3	246	3.3	5.324	71.4	7.457
1987	1.852	18.2	272	2.7	8.065	79.1	10.190
1988	2.341	20.1	377	3.2	8.943	76.7	11.662
1989	2.012	17.3	411	3.5	9.170	78.9	11.625
1990	2.249	17.4	326	2.5	10.349	79.9	12.959
1991	2.584	19.0	285	2.1	10.686	78.6	13.593
1992	2.134	14.5	267	1.8	12.286	83.5	14.715
1993	2.292	14.9	233	1.5	12.794	83.4	15.345
1994	2.301	12.7	263	1.5	15.517	85.7	18.106
1995	2.314	10.7	406	1.9	18.917	87.4	21.637
1996	2.709	11.7	389	1.7	20.126	86.7	23.224
1997	2.679	10.2	404	1.5	23.132	88.1	26.261
1998	2.700	10.0	364	1.3	23.874	88.5	26.974
1999	2.394	9.0	385	1.4	23.755	89.3	26.587
2000	1.973	7.1	400	1.4	25.340	91.2	27.775
2001	2.234	7.1	349	1.1	28.695	91.6	31.334
2002	2.037	5.6	387	1.0	33.565	93.0	36.059
2003	2.549	5.3	545	1.2	44.037	93.1	47.253
2004	2.467	3.9	639	1.0	59.020	94.0	62.774
2005	8.309	11.4	4.564	6.2	60.604	82.4	73.476

İhracat gelişmeleri kalem bazında incelendiğinde, 2005 yılında ihracat artışına en yüksek katkının motorlu kara taşıtları, makine-teçhizat, rafine edilmiş petrol ve ürünleri, gıda ve içecek ihracatından geldiği görülmektedir. İhracatta

önemli bir paya sahip olan tekstil ve giyim sektörleri ihracatı ise Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinden kaynaklanan rekabet baskısı ile toplam ihracat artışının altında bir büyüme sergilemiştir. Özellikle Çin'deki düşük işgücü maliyetleri giyim ve benzeri emek yoğun sektörlerin rekabetini güçleştirmektedir.

2006 yılının ilk sekiz aylık döneminde ise oluşan maliyet koşullarındaki iyileşmenin devam etmesi ve verimlilik artışının getirdiği dış rekabet avantajıyla ihracat, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 14,1 oranında artarak 53,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2006 yılının Ocak-Ağustos döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre sermaye malları ihracatı yüzde 11,9 oranında artarak 5,8 milyar dolara, ara (hammadde) malları ihracatı, yüzde 21,5 oranında artarak 23,7 milyar dolara ve tüketim malları ihracatı yüzde 7,1 oranında artarak 23,4 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ihracatın yüzde 94,2'sini imalat sanayi ürünleri, yüzde 3,8'ini tarım ve ormancılık ürünleri ve yüzde 1,3'ünü madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ihracat, oluşturmuştur.

2006 yılının Ocak-Ağustos dönemi ihracat artışına en yüksek katkının ise ana metal sanayi, motorlu kara taşıtları, makine-teçhizat, rafine edilmiş petrol ve ürünleri ile elektrikli makine ve cihazlar ihracatından geldiği görülmektedir.

2.6.1.2. İhracatın ülke gruplarına göre dağılımı

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1924'de Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke İtalya'dır. Dünya ekonomik bunalımının hüküm sürdüğü 1930 yılına baktığımızda hemen hemen bütün ülkelere yapılan ihracatın azaldığı görülmüştür. 1945'de 2. Dünya Savaşı sebebiyle Almanya, İtalya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelere hiç ihracat yapılmazken ABD'nin payı artmıştır. 1950-1970 dönemi İhracat açısından fazla değişiklik göstermeyen bir dönem olmuştur. ABD ve Avrupa ülkeleri ile dış ticaret aynı düzeylerde sürmüş, Ortadoğu ve diğer komşu ülkelere ihracatta önemli gelişme olmamıştır (Taşkın, 2003).1970-1980 döneminde İslam ülkeleri ile olan ilişkilerimizde önemli gelişmeler görülmüş ve ihracat artmıştır. 1990 sonrasında Doğu Bloku ülkelerine ve OECD ülkelerine yapılan ihracatta önemli bir artış görülmezken, Uzakdoğu ülkelerine önemli artışlar olmuştur.

OECD içinde Avrupa Birliği ülkeleri önemli yer tutmaktadır. 1970'de AB ülkelerine ihracat, toplam içinde % 50' lik paya sahipken, 1981 ve 1982'de % 33 seviyelerine inmiştir. Bunda dünya petrol fiyatlarındaki artışın payı büyüktür. AB

ülkelerinin payı 1985' de % 40'lar seviyesine, 1987'de pay % 47,8 ve 1995'de % 51,2 olmuştur. Almanya hem ihracata hem de ithalatta birinci sırayı korumuştur.

OECD ülkeleri içinde yer alan ABD , 1945' lerden sonra Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutmaya başlamış, 1991'de % 6,7 olan ihracat payı, 1995'de %7'ye çıkmıştır. OECD üyesi olan Japonya, Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı durumundadır. 1981'de % 42 ile İslam ülkeleri ihracatta önemli bir paya sahip olurken, bu oran 1986'da % 35, 1989'da % 25, 1995'de % 15,1 olmuştur. İslam ülkelerindeki ekonomik ve politik istikrarsızlık dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Yıldırım, 2000:68). İslam ülkelerinde para ve sermaye piyasalarının gelişmemiş olması kadar, iç pazarlarında genelde ileri tüketim mallarını absorbe edecek kadar gelişmiş olmaması sebebiyle gerek portföy yatırımı gerekse doğrudan yatırım bakımından İslam ülkeleri, sanayileşmiş ülkeler için cazibeli olmamaktadır. OECD ve İslam ülkeleri dışında kalan Uzakdoğu ve eski Sovyetler Birliği ile olan ticaret büyük artışlar göstermiştir.

Türkiye'nin İtalya ile dış ticareti, 1990 yılından itibaren giderek büyüyen açıklar vermektedir. Bunun en önemli nedeni ise bu ülkeden yapılan ithalatın, bu ülkeye ihracata oranla daha fazla artmakta oluşudur. İtalya'dan yapılan ithalatın %33'ünü makine sanayi mamuller, oluşturmakta olup; 1995 yılında ithalat bir önceki yıla göre %58 artmıştır.

1996 yılına gelindiğinde ihracatın yüzde 61,8'i OECD ülkelerine, yüzde 49,5'i Avrupa Birliği ülkelerine, yüzde 1,4'ü EFTA ülkelerine yöneliktir. OECD üyesi olmayan ülkelerin ihracat içindeki payı yüzde 38,2 Ortadoğu ülkelerinin payı ise yüzde 9,4 olmuştur. Aynı şekilde 1996 yılı ihracatın yüzde 16,6'sı İslam Konferansı Teşkilatı üyesi ülkelere, yüzde 12,5'i Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye ülkelere, yüzde 11,5'i ise Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik olarak gerçekleşmiştir

1997 yılında ise aradan geçen 75 yıla rağmen sıralamadaki dört ülke değişmemiştir. Bu kez % 20 ile Almanya en başta gelmektedir. Almanya'yı sırasıyla Rusya (% 7.9), ABD (% 7.6), İngiltere (% 5.7) ve İtalya (% 5.3) izlemektedir. Ülke gruplarına göre bakıldığında ise 1997 yılı ihracatının yaklaşık % 46.7' sinin Avrupa Birliği ülkelerine, % 40.7'sinin OECD üyesi olmayan ülkelere yönelik olduğunu görmekteyiz.

Ülkeler itibariyle ihracat rakamlarını incelediğimizde Almanya'nın uzun yıllardır ihracat açısından birinci pazar olduğu görülmektedir. 1990 yıllardan beri

sürekli artış gösteren Almanya ihracatı 5,5 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Ancak, toplam ihracat içindeki payına bakıldığında 1990'lı yılların başında toplam ihracat içinde yüzde 23,3 olan pay, 2000 yılında yüzde 18,6 düzeyine düşmüştür. İhracat açısından en iyi ikinci partner ise ABD'dir. Bu ülkeye gerçekleştirilen ihracat 2000 yılında yüzde 28,7 gibi yüksek bir oranda artarak 3,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1990 yılında bu değer 968 milyon dolar iken toplam ihracat içindeki payı yüzde 7,5 civarındaydı. 2000 yılında ise ulaşılan 3,1 milyar dolarlık ihracat ile ABD'nin toplam ihracat içindeki payı 11,3'e yükselmiştir.

Yeni ekonominin katılımına zorunlu kıldığı ekonomik entegrasyonlara göre ihracat incelendiğinde Avrupa'nın oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle, Avrupa Birliği bu bölgede ticaret hacmimizin yüksek seyrettiği grubu oluşturmaktadır. NAFTA (ABD, Kanada, Meksika) ülkelerine ihracatta belirgin bir artış görülmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine yapılan ihracat 1999 yılında yüzde 42,5 oranında düşerek 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2000 yılında yaşanan yüzde 7,6 oranındaki artış ile ihracat 1,6 milyar dolara ulaşmıştır.

2002-2003 Dönemi'nde İspanya, Yunanistan, Bulgaristan, İran, Suriye ve Yugoslavya'ya yönelik ihracatın parasal tutarında belirgin artışlar izlenmiş, bunun yanı sıra 1999-2000 Döneminde Türkiye Serbest Bölgeleri'nden geçen ihracatta da 893 milyon dolara yükselme olmuştur. 2000 yılı verilerine göre Serbest Bölgeler, ihracat sıralamasında 6. sıradadır.

2005 yılında OECD üyesi ülkelere yapılan ihracat bir önceki yıla göre yüzde 9,5 oranında artarak 44,4 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatın yüzde 60,4'ünü oluşturmuştur. 2005 yılında OECD üyesi olmayan ülkelere ise yüzde 30,2 artışla 26,1 milyar dolar tutarında ihracat yapılmış ve toplam ihracatın yüzde 35,6'sına tekabül etmiştir (Karluk, 2005:386). Anılan yılda Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ise yüzde 52,3 olmuştur.

Avrupa Birliği üyesi 25 ülkeye yönelik ihracat 2005 yılında yüzde 11,9 oranında artarak 30,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. AB'ye dahil olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik ihracat çok daha hızlı bir artış eğilimi içindedir. Son katılan 10 ülkeye yönelik ihracat artışı 2005 yılında yüzde 31,2'ye ulaşmaktadır. Bu dönemde, bu ülkeler içinde ihracatın en dinamik yapı sergilediği ülke, "binek otomobilleri" ihracatının etkisiyle, Slovenya olarak karşımıza çıkmaktadır. 25 AB ülkesi içinde ihracatın değerinin en çok arttığı ülkeler ise, İtalya ve Almanya'dır.

AB dışındaki Avrupa ülkelerine yapılan ihracat 2005 yılında döneminde yüzde 34,4 oranında artmış ve toplam ihracatın yüzde 11,9'una tekabül eden 7,1 milyar dolara ulaşmıştır. Rusya Federasyonu, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna yüksek ihracat artışıyla dikkat çeken ülkeler arasındadır.

Bu ülke grubuna yönelik ihracatın yaklaşık yüzde 25'ini "makinelere ve ulaşım araçları", yüzde 21'ini ise "dokumacılık ürünleri" ile "hazır giyim" ve yüzde 12'sini "diğer yarı mamuller" meydana getirmektedir. İhracat artışı da büyük ölçüde bu ürün gruplarında gerçekleşmiştir.

Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat, 2005 yılında yüzde 29,4 oranında artarak 8,2 milyar dolar değerinde gerçekleşmiştir. Bölgenin toplam ihracat içindeki payı bu dönemde yüzde 13,8 oranında gerçekleşmiştir.

Bölgeye yapılan ihracatın yaklaşık olarak, yüzde 20'si "demir ve çelik", yüzde 19'u "makinelere ve ulaşım araçları", yüzde 13'ü "diğer yarı mamuller" ve yüzde 12'si "madencilik ürünleri"nden meydana gelmektedir.

2005 yılında tüm ülkeler içinde İtalya'dan sonra en büyük ihracat artışı, Irak'a gerçekleşmiştir. Irak'a yapılan ihracat, bu dönemde yüzde 51,2 oranında artarak 2,2 milyar dolar değerine yükselmiş, böylece Irak en fazla ihracat yapılan 7. ülke durumuna gelmiştir. 2005 yılında bölgede Lübnan, Kuveyt ve Bahreyn'e yapılan ihracat azalmıştır.

Diğer Asya bölgesine yapılan ihracat, 2005 yılında yüzde 17,7 oranında artarak 2,5 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde "demir ve çelik" ihracatının yüzde 31,9 oranında azalarak 260 milyon dolara gerilemesi neticesinde, bu sektörün bölgeye yapılan toplam ihracat içindeki payı 8 puan azalarak yüzde 10'a düşmüştür. "Kimyasallar", "diğer yarı mamuller", "dokumacılık ürünleri" ve yüzde 88,6 gibi yüksek bir oranda ihracat artışı gösteren "maden cevherleri ve döküntüleri" de yaklaşık yüzde 10'ar paya sahiptir (Çalışkan, 2005). "Makinelere ve ulaşım araçları" ise toplam ihracatın yüzde 20'sini oluşturmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile Hindistan'a yönelik ihracattaki artış, bölgeye yapılan ihracattaki artışın en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Amerika'ya yapılan ihracat, 2005 yılında yüzde 4 oranında artarak 5 milyar dolara yükselmiştir.

Afrika ülkelerine yapılan ihracat yılın ilk on ayında yüzde 25,1 oranında artarak 3 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Afrika ülkelerine yapılan ihracatın genel ihracat içindeki payı, 2005 yılında yüzde 5'e karşılık gelmektedir. Bölgeye yapılan

ihracatın yüzde 70'inden fazlası, Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleşmektedir.

Tablo 2.10. İhracatın ülke gruplarına göre dağılımı,(DTM,2006).

ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İHRACAT (milyon \$)										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Genel İhracat Toplamı	23.224	26.261	26.974	26.587	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.476
AB (25)	12.098	12.900	14.132	14.922	15.086	16.854	19.468	25.899	34.451	38.400
AB (15)	11.556	12.248	13.504	14.352	14.510	16.118	18.459	24.484	32.589	35.872
AB (10)	542	652	628	571	575	736	1.010	1.415	1.862	2.528
Türkiye Serbest Bölgeleri	447	611	831	780	895	934	1.438	1.928	2.564	2.973
Diğer Ülkeler	10.680	12.750	12.011	10.884	11.794	13.546	15.152	19.426	26.152	32.102
Diğer Avrupa	3.020	3.830	3.170	2.242	2.433	2.787	3.554	4.857	6.637	8.820
Afrika	1.159	1.234	1.818	1.655	1.373	1.521	1.697	2.131	2.968	3.631
Kuzey Afrika	986	980	1.502	1.344	1.087	1.150	1.267	1.577	2.203	2.544
Diğer Afrika	174	253	316	311	285	371	430	554	765	1.087
Amerika	1.898	2.376	2.657	2.869	3.596	3.685	3.914	4.269	5.733	5.960
Kuzey Amerika	1.740	2.149	2.389	2.586	3.309	3.297	3.596	3.973	5.207	5.276
Orta Amerika ve Karayipler	72	103	146	163	167	201	197	166	334	411
Güney Amerika	86	124	122	120	120	186	121	131	193	274
Asya	4.520	4.783	3.984	3.817	3.871	4.592	5.230	7.813	10.465	13.213
Yakın ve Orta Doğu	2.595	2.821	2.681	2.566	2.573	3.261	3.440	5.465	7.921	10.184
Diğer Asya	1.925	1.962	1.304	1.250	1.298	1.331	1.790	2.348	2.544	3.029
Avustralya ve Yeni Zelanda	65	80	76	87	135	98	122	158	264	271
Diğer Ülke ve Bölgeler	18	447	306	215	385	864	637	197	84	208
OECD Ülkeleri	14.456	15.609	17.003	18.077	19.006	20.616	23.551	30.425	40.518	44.355
EFTA Ülkeleri	336	414	357	362	324	316	409	538	667	821
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.926	3.825	3.290	2.232	2.467	2.932	3.599	5.044	6.779	8.619
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	1.286	1.125	866	874	972	1.042	1.569	2.206	2.670
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.664	3.512	2.667	1.533	1.649	1.978	2.279	2.963	3.962	5.057
Türk Cumhuriyetleri	747	908	835	574	572	557	619	899	1.194	1.409
İslam Konferansı Teşkilatı	4.143	4.218	4.391	3.961	3.573	4.197	4.725	7.205	10.214	13.061

Bölgeye yapılan ihracatın yaklaşık olarak yüzde 20'sini “demir ve çelik”, yüzde 25-30'unu ise “makineler ve ulaşım araçları” oluşturmaktadır. 2005 yılında Afrika'ya yapılan “demir ve çelik” ihracatı yüzde 41,1 oranında bir artış sonucunda 607 milyon dolara ve “makineler ve ulaşım araçları” ihracatı yüzde 22,9 oranında bir artış sonucunda 816 milyon dolara ulaşmıştır.

2006 yılının ilk sekiz ayı sonunda toplam ihracat içinde OECD ülkelerine yapılan ihracatın payı yüzde 60,3, OECD üyesi olmayan ülkelere yapılan ihracatın payı ise yüzde 36,1 olarak gerçekleşirken, Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracatın payı yüzde 52,1 olmuştur . Ülkeler bazında incelendiğinde, bu dönemde en fazla ihracat yapıldığı Almanya, İtalya ve İngiltere'ye yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki paylarının sırasıyla yüzde 11,5, yüzde 8,2 ve yüzde 7,9 düzeylerinde gerçekleştiği görülmektedir.

2006 yılının Ocak-Ağustos dönemi itibariyle OECD üyesi ülkelere yapılan ihracat yüzde 14,2 oranında artışla 28,1 milyar dolardan 32,1 milyar dolara yükselmiştir (Maliye Bakanlığı, 2006:461). OECD dışındaki diğer ülkelere yapılan ihracat ise yüzde 15,8 oranında artarak 16,6 milyar dolardan 19,2 milyar dolara çıkmıştır.

2.6.2. 1980 Sonrası İthalattaki Gelişmeler

1980'li yıllara kadar Türkiye'de de şüphesiz diğer gelişmekte olan ülkeler gibi birçok yatırımın ara malı için ithalat ihtiyacı oldukça yüksek olarak cereyan etmiştir. Nitekim, ekonomik kalkınmasını tamamlayabilmek için büyük ölçüde ara ve sermaye malına ihtiyacı olan Türkiye, bunların ithalatından vazgeçememektedir (Saraçoğlu, 1997:42).

İthalatın 1990 yılına kadar gelişimi incelendiğinde, ithal ikameci politika terk edilmesine ve dışa açık bir dış ticaret politikası uygulanmasına rağmen, ithalat 1986 yılına kadar oldukça düşük düzeyde artmıştır. 1987 yılında ise yüzde 27,5 gibi yüksek bir oranda artarak 14 milyar doları aşmıştır.

1990 sonrası dönemde ithalatta görülen artış eğiliminin temelinde, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasının, 1996 yılında da Türkiye-AB Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinin yanı sıra, ekonomik gelişmeler de etkili olmuş ve yüksek oranlı milli gelir büyümesine paralel olarak ithalatta da artış görülmüştür. Nitekim, yabancı mallara yönelik ithal talepleri sonuç itibariyle gelire bağlı

olduğundan, genellikle milli gelirin arttığı ya da azaldığı zamanlarda ithalat da artmış veya azalmıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu GSMH yüzde 6,1 oranında küçülmüş, buna paralel olarak, aynı yıl ithalat da yüzde 20,9 oranında azalarak 23,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Öztürk, 2003). Kriz sonrası üç yılda ortalama yüzde 8 oranında büyüyen milli gelire uyumlu olarak ithalat da 1995 yılında yüzde 53,4, 1996 yılında yüzde 22,2, 1997 yılında ise yüzde 11,3 oranında artarak sırasıyla 35,7, 43,6 ve 48,6 milyar dolar olmuştur.

1998 yılından itibaren dünyada giderek derinleşen ekonomik krizler ve yurt içinde izlenen makro ekonomik politikalar sonucunda milli gelir artışında bir gerileme, ithalatta ise düşüş olmuştur (Yeldan, 2005). Söz konusu yılda, milli gelirin büyüme hızı önemli ölçüde yavaşlayarak yüzde 3,9 olmuş, ithalat ise yüzde 5,4 oranında azalarak 45,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1999 yılında ise, milli gelir yüzde 6,4 oranında küçülmüştür. Aynı eğilim ithalatta da gözlenmiş ve yüzde 11,4 oranında gerileyerek 40,7 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında milli gelirin büyüme hızı yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiş, reel faizlerde önemli düşüşler yaşanmış, tüketim talebindeki artışa bağlı olarak da imalat sanayii üretimi artmıştır (Taşkın, 2003). Kriz sonrası canlanmayla birlikte, 2000 yılında ithalatta da önemli bir artış görülmüş ve ithalat yüzde 34,0 oranında artarak 54,5 milyar dolar olmuştur.

2000 yılında yaşanan ekonomik kriz dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Piyasalardaki belirsizlikler dış ticaretin düzensiz bir seyir izlemesine neden olmuştur. 2000 yılında 54 milyar dolar olan ithalat, 2001 yılına girildiğinde 41 milyar dolara gerilemiştir. İthalatın bu dönemde düşmesinin neden döviz kurlarında meydana gelen aşırı yükselişler olmuştur. Bu dönemde dolar kurunun bir gecede iki katına çıkması dış ticareti de olumsuz etkilemiştir. 2002 yılına gelindiğinde ithalat artış göstermiş ve 51 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatın artmasındaki en büyük neden bu yıllarda piyasada dalgalanmaların yavaş olmasından dolayı Türk Lirası aşırı değerlenmiştir. Aşırı değerlenme sonucunda ithalatta artışlar yaşanmıştır. 2003 yılında ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde 50 milyar dolarlık hammadde ithalatı dikkati çekmektedir. Sermaye malları ithalatı 11 milyar dolar seviyesindedir. 2004 yılında ithalatın, mal gruplarına göre analizi yapıldığında hammadde ithalatı 67 milyar dolar olduğu görülmektedir. Bu dönemde bir önceki yıla göre tüketim mallarında artış yaşanmış ve 7,5 milyar dolar olan tüketim malları

ithalatı 12 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2005 yılında toplam ithalat, bir önceki yıla göre yüzde 19,7 oranında artış göstererek 116,8 milyar dolara ulaşmıştır.

2.6.2.1. Sektörlere göre ithalatın dağılımı

1980 yılı Türkiye ve dünya ithalatının sektörel yapısı incelendiğinde sektörel dağılımda bir paralellik görülmemektedir. Türkiye'nin ithalatında en büyük payı yüzde 53'lük bir oranla madencilik ürünleri (petrol) alırken, dünya ithalatında aynı ürün grubunun payı yüzde 29 olarak gerçekleşmiştir (Köksal, 1989:58). Aynı ürün grubu içinde yer alan enerji hammaddelerinde ise durum daha çarpıcıdır. Söz konusu ürünler 1980 yılı ithalatının yarısını oluştururken, dünya ithalatında aynı ürünlerin payı sadece yüzde 24'tür.

Türkiye'nin ithalatında en büyük payı yüzde 53'lük bir oranla madencilik ürünleri (petrol) alırken, dünya ithalatında aynı ürün grubunun payı yüzde 29 olarak gerçekleşmiştir. Aynı ürün grubu içinde yer alan enerji hammaddelerinde ise durum daha çarpıcıdır. Söz konusu ürünler 1980 yılı ithalatının yarısını oluştururken, dünya ithalatında aynı ürünlerin payı sadece yüzde 24'tür. Bu ürünlerin ithalat içindeki payının bu kadar yüksek olmasının yerli ürünle ikame edilemeyen enerji hammaddesinin zorunlu olarak ithal edilmesidir. 1980 yılında Türkiye'nin ithalatında ikinci büyük ürün grubunu, yüzde 42 oranındaki payı ile sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Sanayi ürünlerinin dünya ithalatındaki payı ise yüzde 55 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ürünlerinin alt sektörleri itibariyle Türkiye ile dünya ithalatı arasında, demir-çelik ürünlerinde bir paralellik görülmektedir. Ancak 1980 yılında Türkiye'nin kimyasal ürün ithalatının toplam içindeki payı bu ürünlerin dünya ithalatındaki payının iki katı iken makine ve ulaşım araçları ithalatında tam tersi bir durum söz konusudur.

Bu gelişmede Türkiye'nin 1980 sonrası ithalat politikasını kademeli olarak liberalleştirilmesi etkili olmuştur. Türkiye'nin sanayi üretimindeki artışa paralel olarak da özellikle makine-ekipman, ara girdi ve hammadde ithalatında önemli artışlar görülmüştür. İthalatın mal kompozisyonu genişledikçe, enerji hammaddelerinin ithalat içindeki payında bir azalma görülmüştür. Bunun dışında petrol fiyatlarındaki azalma da enerji hammaddeleri ithalatının genel ithalat içindeki payının gerilemesine neden olmuştur.

1984'de % 4,4 olan tüketim mallarının ithalat içindeki payı 1985'de % 8, 1990'da %13,5, 1995'de % 12,4 olmuştur. 1970 yılına kadar gerek toplam ithalatta

gerekse ithalatın yapısında önemli bir değişiklik görülmemektedir (Karluk, 2005:188). 1980'den sonra ithalatta önemli ve büyük artışlar olmuştur. Türkiye ekonomisinde ithalat, 1970-1990 döneminde yılda ortalama %13,7 oranında büyümüştür. Temel mallarda bu oran %16,3, imalat sanayi ürünlerinde ise %11,9'dur. Bu büyüme oranları, temel mal ithalatının, toplam ithalattan daha hızlı geliştiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2.11. İthalatın sektörel dağılımı, (Yıldırım, 2000:64; DTM,2006))

Yıllar	Mal Grupları			Toplam İthalattaki Pay(%)			
	Sermaye Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Sermaye Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Toplam
1985	2.603	7.835	905	22.9	60.1	8.0	11.343
1986	3.474	6.675	956	31.3	64.8	8.6	11.105
1987	3.817	9.180	1.161	27.0	64.4	8.2	14.158
1988	3.989	9.236	1.110	27.8	66.9	7.7	14.335
1989	3.847	13.490	1.377	24.4	60.5	13.6	15.792
1990	4.041	16.154	2.076	25.9	72.4	9.3	22.302
1991	4.296	15.053	1.575	20.4	71.5	7.5	21.047
1992	4.826	16.185	1.772	21.1	70.8	7.7	22.871
1993	7.358	19.403	2.526	25.0	65.9	8.6	29.428
1994	5.220	16.565	1.381	22.4	71.2	5.9	23.270
1995	8.119	25.078	2.416	22.7	70.2	6.8	35.709
1996	10.336	28.737	4.424	23.7	65.9	10.1	43.627
1997	11.051	31.871	5.536	22.8	65.6	11.0	48.559
1998	10.624	29.562	5.364	23.1	64.4	11.7	46.921
1999	8.729	26.553	5.062	21.5	65.3	12.4	40.671
2000	11.341	35.710	7.220	20.8	65.5	13.2	54.503
2001	6.964	29.971	4.084	16.8	72.4	9.9	41.399
2002	8.492	37.443	5.008	16.5	72.6	9.7	51.554
2003	11.326	50.012	7.536	16.3	72.1	10.9	69.340
2004	17.397	67.549	12.109	17.7	69.2	12.3	97.539
2005	6.480	78.045	28.100	5.1	66.2	24.7	116.774

Sanayi ürünlerinde, gümrük birliği ile birlikte Topluluk menşeli sanayi ürünlerinde tahsil edilen gümrük vergileri kaldırılmış, ayrıca, üçüncü ülke menşeli sanayi malları ithalatında uygulanan gümrük vergisi oranlarının Topluluk Ortak Gümrük Tarifesine uyumu sağlanarak, Topluluğun gümrük vergisi oranları (OGT) aynen uygulamaya konulmuş ve bu çerçevede, sanayi ürünleri ithalatında tahsil edilen Toplu Konut Fonu (TKF) tamamen kaldırılmıştır. OGT uygulamasına ilişkin geçici istisnalara dair, 22 Aralık 1995 tarih ve 2/95 sayılı Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Kararı” ekinde yer alan ürünlerin üçüncü ülkelerden ithalinde uygulanacak gümrük vergisi oranlarının 5 yıl içinde kademeli olarak OGT seviyesine çekilmesi kararlaştırılmıştır (Tokgöz, 2005:237). OGT’ye uyum amacıyla gümrük vergilerinde yapılan indirimler ve Toplu Konut Fonunun kaldırılması sonucu, üçüncü ülkeler menşeli sanayi ürünleri ithalatındaki ağırlıklı koruma oranı 1995 yılındaki yüzde 10,8 seviyesinden 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yüzde 5,8’e düşmüştür.

Bu gelişmeler sonucunda, 1995 yılında 35,7 milyar dolarlık ithalatın 24,4 milyar dolarlık bölümü DTÖ tanımlamasına göre sanayi grubu ve 6,7 milyar dolarlık bölümü de madencilik grubu olmak üzere, toplamda yüzde 87,1’i sanayi ürünlerinden oluşmakta iken, 1996 yılında yüzde 22 oranında artışla 43,6 milyar dolara ulaşan ithalat içinde bu oran; 30,5 milyar dolarlık bölümü sanayi ve 8 milyar dolarlık bölümü de madencilik grubu olmak üzere, toplamda yüzde 88,3 olmuştur (Öztürk, 2003). 2000 yılında ithalat 54,5 milyar dolara ulaşırken, sanayi ve madencilik ürünlerinin toplam payı yüzde 92,3’e yükselmiştir.

Türkiye’nin ithalatında belirli ülke/ülke grupları veya bölgeler bazında bir yoğunlaşma görülmektedir. Kuşkusuz bunda, ekonomik, coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörler etkili olmaktadır. Ekonomik açıdan ele alındığında, Türk sanayiinin mevcut yapısı, teknolojik donanımı ve ithal girdi bağımlılığı doğal olarak, sanayi kesimini yabancı kaynaklara yöneltmektedir (Vehbi, 2002). Örneğin, sanayi üretimi teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere, ham petrol açısından ise Ortadoğu ülkelerine bağımlılık söz konusudur. Ayrıca, gerek Avrupa gerek Ortadoğu ile olan coğrafi yakınlık, taşıma masraflarının etkisi ile ithalatın bu bölgelerden yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin içinde yer aldığı Batı Avrupa grubu ile Ortadoğu bölgesinin ithalat içindeki payı önemli ölçüde yüksektir.

1995 yılında 35,7 milyar dolarlık ithalatın 24,4 milyar dolarlık bölümü DTÖ tanımlamasına göre sanayi grubu ve 6,7 milyar dolarlık bölümü de madencilik grubu olmak üzere, toplamda yüzde 87,1’i sanayi ürünlerinden oluşmakta iken, 1996

yılında yüzde 22 oranında artışla 43,6 milyar dolara ulaşan ithalat içinde bu oran; 30,5 milyar dolarlık bölümü sanayi ve 8 milyar dolarlık bölümü de madencilik grubu olmak üzere, toplamda yüzde 88,3 olmuştur.

2000 yılında ithalat 54,5 milyar dolara ulaşırken, sanayi ve madencilik ürünlerinin toplam payı yüzde 92,3'e yükselmiştir. Uluslararası piyasalardaki fiyat hareketleri de ithalat artışında etkili olmuş, ham petrol fiyatlarının 2004 yılından sonra 2005 yılında da yükselişini sürdürmesi ham petrol ithalatını, artırmıştır. Bu çerçevede toplam ithalat, bir önceki yıla göre yüzde 19,7 oranında artış göstererek 116,8 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu yılda sermaye mallar, ithalat, yüzde 17 oranında artarak 20,4 milyar dolara, ara (hammadde) mallar, ithalat, yüzde 21,2 oranında artarak 81,9 milyar dolara ve tüketim malları, ithalatı da yüzde 15,5 oranında artarak 14 milyar dolara yükselmiştir. İthalatın yüzde 80,7'sini imalat sanayi ürünleri, yüzde 14'ünü madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ve yüzde 2,4'ünü de tarım ve ormancılık ürünleri ithalatı, oluşturmuştur.

2006 yılının Ocak-Ağustos döneminde ise 2004 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan ithalat artış oranındaki düşüş eğilimi devam etmiştir. Böylece ithalat, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 18,5 artışla 88,9 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde toplam ithalat artışında belirleyici unsur olan ara (hammadde) mallar, ithalat, yüzde 19,4, tüketim mallar, ithalat, ise 25,8 oranında artarak toplam ithalatın üzerinde bir artış göstermiştir. Sermaye malları ithalatındaki artış oranı ise yüzde 11 düzeyinde gerçekleşerek toplam ithalat artışının altında kalmıştır. Öte yandan imalat sanayi ürünleri ithalat, yüzde 15,3 oranında artarak 70,1 milyar dolar, madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ithalatı yüzde 42,2 oranında artarak 14 milyar dolar olmuştur.

2.6.2.2. İthalatın ülke gruplarına göre dağılımı

Türkiye'nin ithalatında belirli ülke/ülke grupları veya bölgeler bazında bir yoğunlaşma görülmektedir. Kuşkusuz bunda, ekonomik, coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörler etkili olmaktadır. Ekonomik açıdan ele alındığında, Türk sanayiinin mevcut yapısı, teknolojik donanımı ve ithal girdi bağımlılığı doğal olarak, sanayi kesimini yabancı kaynaklara yöneltmektedir. Örneğin, sanayi üretimi teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere, ham petrol açısından ise Ortadoğu ülkelerine bağımlılık söz konusudur. Ayrıca, gerek Avrupa gerek Ortadoğu ile olan coğrafi yakınlık, taşıma masraflarının etkisi ile ithalatın bu bölgelerden yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Dolayısıyla, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin içinde yer aldığı Batı Avrupa grubu ile Ortadoğu bölgesinin ithalatımız içindeki payı önemli ölçüde yüksektir.

1930' lu yıllarda ithalatta büyük azalmalar olmuştur. 1950-1970 döneminde toplam ithalatın yaklaşık %55'i Almanya, ABD, İngiltere ve İtalya'dan yapılmıştır. Bu dönem ithalatında OECD ülkelerinin payı %80, Doğu Bloku ülkelerinin payı %10 civarındadır. 1970-1980 arası ithalat artışının en yüksek olduğu dönemlerden biridir (Karluk, 2005:191). Petrol fiyatlarının artışına bağlı olarak bu dönemde Irak, İran, Libya ve Suudi Arabistan gibi petrol satan ülkelerin ithalat içindeki payları önemli ölçüde artmıştır. 1980 sonrasında ham petrolün toplam ithalat içindeki payının azalması sebebiyle Ortadoğu ülkelerinin de payı düşmüş, buna karşılık batı ülkelerinin payı artmıştır.

Türkiye'nin dış ticareti zaman içinde incelendiği zaman ortaya şu gerçek çıkmaktadır. Türkiye, geleneksel olarak OECD ülkeleriyle ticaret yapmaktadır. 24 OECD ülkesi 1970 ve 1980 yıllarında Türkiye'nin ihracat ve ithalatında sırasıyla %78 ve %69 oranında pay almıştır. 1980'li yıllarda OECD ülkeleri, dış ticaretimizde ilk sırayı almaya devam etmişlerdir. Fakat görece olarak paylarında az da olsa bir düşme gözlenmiştir. 1990'lı yıllara doğru pay yeniden artarak 1995'de ihracatta %61, ithalatta %66 oranına ulaşmıştır.

OECD içinde AB önemli bir yer tutmaktadır. AB ülkelerinden ithalatın toplam ithalatımız içindeki payı, 1980'lerin ilk yarısında %30'lar ikinci yarısında ise %40'lar oranında seyretmiştir.

1981'de toplam ithalatta İslam ülkeleri %40,0'luk paya sahip iken, 1985'de bu oran %33,0, 1989'da %18,5, 1990'da %17,3 ve 1995'de %12,1 olmuştur. Bu gelişmeler ve genel eğilim, dünya petrol fiyatlarının, bu ülkelerle dış ticaret ilişkilerimizi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

1990 yılında Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Cumhuriyetler arasında Rusya Federasyonu da Türkiye'nin gerek ihracatında ve gerek ithalatında görece önemi olan bir ülke konumuna gelmiştir. Bu olumlu gelişmeler sonucunda, 1995 yılında Rusya Federasyonu toplam ihracatta %5,7, toplam ithalatta %5,8 oranında yer tutmuştur. 1997 yılı içerisinde Rusya Federasyonunun toplam ihracatımız ve ithalatımız içerisindeki payı sırasıyla %7,8 ve %4,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.12. Ülke gruplarına göre ithalatın dağılımı, (DTM,2006).

ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALAT (Milyon Dolar)										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Genel İthalat Toplamı	43.627	48.559	45.921	40.671	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.774
AB (25)	23.517	25.316	24.570	21.833	27.388	18.949	24.519	33.495	45.444	49.220
AB (15)	23.138	24.870	24.075	21.401	26.610	18.280	23.321	31.696	42.359	45.468
AB (10)	379	446	495	432	777	668	1.198	1.799	3.084	3.752
Türkiye Serbest Bölgeleri	297	361	418	508	496	303	575	589	811	760
Diğer Ülkeler	19.813	22.882	20.934	18.330	26.619	22.147	26.461	35.256	51.285	66.793
Diğer Avrupa	4.778	5.315	5.127	4.869	7.288	6.613	8.658	11.987	18.416	23.861
Afrika	1.994	2.197	1.758	1.687	2.714	2.819	2.696	3.338	4.820	6.047
Kuzey Afrika	1.618	1.813	1.493	1.404	2.257	2.115	2.138	2.519	3.231	4.212
Diğer Afrika	376	385	265	283	457	704	558	820	1.589	1.835
Amerika	4.634	5.453	5.016	3.799	4.799	3.841	4.065	4.922	6.595	7.857
Kuzey Amerika	3.860	4.641	4.230	3.257	4.167	3.390	3.421	3.741	5.114	5.823
Orta Amerika ve Karayipler	240	108	117	91	80	41	103	169	209	287
Güney Amerika	534	704	669	452	551	410	541	1.012	1.271	1.747
Asya	7.951	8.791	8.286	7.197	10.306	7.901	9.716	14.099	21.085	28.548
Yakın ve Orta Doğu	3.315	2.774	2.084	2.124	3.373	3.016	3.186	4.455	5.585	7.967
Diğer Asya	4.636	6.017	6.202	5.073	6.933	4.884	6.530	9.644	15.500	20.581
Avustralya ve Yeni Zelanda	428	547	439	157	305	232	313	247	302	321
Diğer Ülke ve Bölgeler	29	579	307	621	1.208	741	1.013	662	67	158
OECD Ülkeleri	31.116	34.838	33.496	28.356	35.682	26.011	32.985	43.899	59.650	66.107
EFTA Ülkeleri	1.112	1.287	1.169	926	1.155	1.481	2.512	3.396	3.911	4.440
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.897	4.495	4.358	4.308	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.197	1.107	948	1.123	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.108
Bağımsız Devletler Topluluğu	3.074	3.615	3.724	3.734	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.252
Türk Cumhuriyetleri	304	399	449	457	628	283	468	623	754	1.267
İslam Konferansı Teşkilatı	5.587	5.233	4.238	4.078	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.459

Benzer gelişmeler, yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkilerde de yakın bir gelecekte görülebilecektir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde yer alan Rusya Federasyonu ve Türk Cumhuriyetleri, Türkiye ekonomisi ile tamamlayıcı bir ekonomik yapıda oldukları için, büyük bir potansiyel ticaret ortağı olma konumundaki ülkelerdir

1990 yılından sonra Almanya'yı İtalya, ABD, İngiltere, Fransa izlemektedir (Berksoy, 1994:45). 1992 sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bu Cumhuriyetlerden yapılan ithalat da artmış ve 1996 yılı itibariyle bunlar arasında en büyük paya sahip Rusya Federasyonu olmuştur.

Almanya'dan olan ithalatımızın yapısı büyük ölçüde yatırım mallarından ve sanayide girdi olarak kullanılan ham ve yarı mamul maddelerden oluştuğu için ithalatın kısılması mümkün görülmemektedir. Ancak söz konusu ürünlerin ithalatının yabancı sermaye girişinin ve buna bağlı olarak teknoloji transferinin arttırılması ve bu şekilde yurtiçinde üretiminin sağlanması suretiyle bir ölçüde azaltılabileceği düşünülmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre 1999 yılı itibarı ile Türkiye, dünya ticaret sıralamasında ilk elli ülke arasında, ithalat açısından binde 7 payı ile 29. sırada gelmektedir

2003 yılı itibarı ile ithalat sıralamasında ise Almanya'dan sonra İtalya (%7,92), Rusya (%7,89) ve Fransa (%6,05) ve İngiltere (%5,05) gelmektedir. 2002-2003 Dönemi'nde İsrail, Suriye, Kanada, Avustralya ve Kırgızistan'dan yapılan ithalatın parasal tutarında gerileme yaşanırken, tablo-2.8'de yer alan bunun dışındaki ülkelerden yapılan ithalatın parasal tutarında ise artış gerçekleşmiştir (Taşkın, 2003).

2005 yılındaki 116,8 milyar dolarlık ithalatın, yüzde 56,6'sı olan 66,1 milyar doları OECD üyesi ülkelere, yüzde 42,7'sine karşılık gelen 49,9 milyar doları ise OECD üyesi olmayan ülkelere yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı 42,1 olmuştur. Ülkeler bazında incelendiğinde, en fazla ithalatın Almanya'dan yapıldığı ve söz konusu ülkeyi Rusya, İtalya ve Çin'in izlediği görülmektedir.

2.7. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN DÖVİZ, FAİZ VE ENFLASYON POLİTİKALARI

Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik istikrarı sağlamak için uygulanan politikaların incelenmesi uygulama kısmında analiz edilecek değişkenlerin birbiri ile etkileşimlerinin anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Bu kısımda 1980 sonrası

dönemde uygulanan döviz kuru, faiz ve enflasyon politikalarına ayrı ayrı değinilecektir.

2.7.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Türkiye’de uygulanan kur politikaları incelendiğinde sermaye hareketlerine getirilen düzenlemelere bağlı olarak 3 ayrı dönem diktati çekmektedir (İnandım, 2005:54).

* Sermaye hareketlerinin serbest olmadığı ve faiz oranları ile döviz kurlarının birlikte ayarlandığı 1980 öncesi dönem ve sonrası (1980 - 1988),

* Sermaye hareketlerinin serbest bırakılıp, döviz kurlarının kontrol edildiği ancak faiz oranlarının serbest bırakıldığı ve pasif para politikası uygulanan 1989 - 2001 dönemi,

* Sermaye hareketlerinin serbest olduğu, faiz oranlarının kontrol edildiği, döviz kurlarının serbest olduğu ve aktif para politikasının uygulandığı, dalgalı kur sisteminin uygulandığı 2001 sonrası dönem

2.7.1.1. 1980-1990 döneminde uygulanan döviz kuru politikaları

Dış ticarete ve mali sektörde serbestleşme, 1980 sonrası dönemin temel politika seçimidir. Bu seçimin uygulamaya konulması yolunda en önemli adımlardan birisi, 1989 yılında, sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve Türk Lirası’nın konvertibl hale getirilmesidir. 1980-1982 döneminde, temel kaygı bankacılık sektörünün liberalizasyonu olmuştur. Bankalar arasında rekabetin geliştirilmesi, mali piyasaları geliştirmenin temel aracı olagelmıştır. İlk adım olarak, mevduat faizindeki limit 1981 yılında kaldırılmıştır (Alkın, 1981). Döviz piyasası 1984 yılında serbestleştirilmiştir. 1986 yılında Interbank piyasası kurulmuş ve Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamıştır. Özel bankaların döviz tevdiat hesabı açmalarına izin verilmiş ve döviz piyasasında işlem yapabilmeleri sağlanmıştır. Bu haklar, bankaların finans piyasalarındaki belirleyici kurumlar olması sonucunu doğurmuştur.

Liberalizasyon programının ikinci döneminde (1983- 1987), temel vurgu mali kurumların oluşturulması üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede, bir kanun hükmünde kararname ile 1983 yılında Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş; ikincil piyasa

işlemleri için düzenlemeler yapılmış ve 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmıştır.

Tablo 2.13. 1985- 1990 yılları arasında döviz kurlarındaki değişim, (DİE,2006).

Yıllar	Döviz Kurları (USD)
1985	518,34
1986	669,39
1987	855,69
1988	1.420,76
1989	2.120,78
1990	2.607,62

1985 yılında, bankacılık sistemindeki yapısal zayıflığı gidermeyi amaçlayan yeni bankacılık yasası TBMM’de kabul edilmiştir. Daha sonra, 1986 yılında, İnterbank para piyasası oluşturmuş ve 1987 yılında Merkez Bankası “açık piyasa işlemleri” yapmaya başlamıştır. Bunlara ilaveten, döviz kuru rejiminde de bir değişiklik yaşanmıştır (Togan, 1994:45). 1984’te, Türk vatandaşlarının bankalarda döviz tevdiat hesapları (DTH’ler) açmalarına izin verilmiştir. Aynı yıl, bankalara kendi kurlarını belirli bir band içerisinde belirleme hakkı verilmiştir.

Türkiye’nin finansal liberalizasyonu sürecindeki en son aşama, 1989 yılında döviz piyasalarının kurulması ile başlamıştır. Bu dönemdeki en temel gelişme, döviz ve yabancı sermaye alanlarında gerçekleşmiştir. 1989 yılında, döviz piyasası operasyonları ve uluslararası sermaye hareketleri tamamen liberal hale getirilmiş ve TL konvertibl olmuştur (Çelebi, 1991:64) . Sonraki yıl, bankalar, uygulayacakları faiz oranlarını belirlemede tamamen serbest olmuşlardır. Bu gelişmeler mali derinleşmeye yol açmıştır.

Bu dönemde, politika yapıcılar döviz kurunu günlük olarak belirlemişlerdir. Uygulanan rejim, “sabit fakat ayarlanabilir döviz kuru sistemi”ne benzerlikler göstermektedir. Politikaların temel amacı, Türk Lirasının aşırı değerlenmesinin önlenmesi olmuştur. Hükümet, döviz kurunu enflasyon ve ekonomik büyüme rakamlarına göre belirlemektedir. 1 Mayıs 1981’den itibaren, döviz kurları Merkez Bankası tarafından günlük olarak ilan edilmeye başlanmış ve uluslararası piyasalar ve yurt içi para piyasasındaki gelişmelere göre 1981’de 164 kez, 1982’de 245 kez, 1983’te 246 kez kurlar değiştirilmiştir (Şahin, 2005:172). Dış ticaret rejimindeki değişiklikler de bu uyuma yardım edecek şekilde yapılmıştır.

Sonuç olarak, ihracat ithalattan daha hızlı büyümüştür ve dış ticaret açığı düşmeye başlamıştır. Fakat, 1985'ten sonra, kur politikasının etkinliği para ikamesi sebebiyle sınırlanmıştır. Beklentiler kötüleştikçe, Türk Lirası cinsinden varlıklar azalırken, yabancı para cinsinden tutulan varlıklar önemli oranda artmıştır.

Türkiye ekonomisi 1981-1988 döneminde ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulamıştır. Bir başka deyişle, 1994 yılına kadarki ihracat büyümesi ekonomik programın en önemli başarılarından biri olmuştur. Bu dönemde, hem büyüme hem de ihracatın kompozisyonundaki değişme dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Gerçekten, ihracat üç katından fazla arttı ve imalat sanayinin ihracattaki payı önemli ölçüde artmıştır. (Uygur, 1997:47). Ancak, bu büyüme yatırım üzerine gelişen bir büyüme değildir. Sözü edilen ihracat performansı daha çok, imalat sanayiinde mevcut olan kapasitenin kullanılması ile gerçekleştirilebilmiştir.

Devalüasyon da ihracata dayalı büyüme politikalarının önemli uygulamalarından birisidir, ancak yatırım mallarının görece fiyatlarını saptırmakta ve piyasaya yanlış sinyaller verilmesine sebep olmaktadır (Yıldırım, 2000:64). Çünkü, gelişmekte olan ülkeler, söz konusu yatırım malları konusunda gelişmiş ülkelere bağımlıdır ve devalüasyon yatırım mallarının GOÜ'lerdeki fiyatlarını artırır. Yani tüketim malı fiyatlarındaki artış yatırım malı fiyatlarındaki artıştan daha küçüktür.

1989 yılında, finansal liberalizasyona yönelik çok sayıda yasal düzenleme Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 Sayılı Kararname bu düzenlemelerin omurgasını oluşturmaktadır. Bu kararnamenin kabulü ile birlikte, Türkiye'nin döviz kuru rejimi daha esnek hale gelmiştir. Türk Lirası konvertibl olmuş ve sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelerde pek görülmedik ölçüde serbestleştirilmiştir. Bu Kararnamenin temel sonucu hükümetin döviz ve faiz üzerindeki kontrolünü kaybetmesidir. Bu enstrumanlar bundan sonra dış piyasalar tarafından belirlenmeye başlamıştır (Aktan, 1993:16). Bu durumda ilk politika yansıması, döviz kuru ile faiz oranlarının bağlantılı hale gelmesi oldu. 1989'dan sonra, faiz oranı döviz kurundaki değişim oranından daha yüksek seyretmiştir. Amaç, yabancı yatırımcıları cezbetmekti fakat doğal olarak, bu yalnızca kısa dönemli sermaye girişini özendirmiştir.

Bu dönemde Merkez Bankası piyasalara yerinde müdahale edememiş bu yüzden Türk Lirası, kısa vadeli sermaye girişleri sebebiyle aşırı değerlenmiştir. Bu durum daha sonra büyük ödemeler dengesi açıklarına yol açmıştır (Taşkın, 2003). Tüm bunlara ek olarak, 1989 yılından sonra, kısa dönemli sermayenin getirisi dünya

ortalamasının oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu oran, 1993'te dolar bazında %17,2 iken 1993 yılında %46,8'e yükselmiştir.

2.7.1.2. 1990-2000 döneminde uygulanan döviz kuru politikaları

1994 yılı Nisan ayında, Türkiye büyük bir kriz yaşamıştır ve bu kriz reel sektörlere önemli ölçüde zarar vermiştir (Yeldan, 2005). 1994 krizinin sebepleri konusunda iki temel görüş dikkati çekmektedir.

Birinci görüş, 1994 krizinin tek sebebinin kamu sektörü açıkları olduğunu iddia eder. Bu görüşün temellerinde neoklasik ekonomi okulunun fikirleri yatmaktadır. Bu görüşü savunanların temel savları devletin ekonomideki yerinin mümkün olduğunca küçük olması gerektiğidir. Çünkü, bu görüşe göre, devlet hiç bir artı değer yaratmadan kaynakları tüketmektedir.

İkinci görüşe göre, reformların sıralamasında ve zamanlamasında çok önemli hatalar yapılmıştır. Bu görüşü savunanlar, sermaye hareketlerinin tam serbestleştirilmesinin yanlış olduğunu iddia etmektedirler. Bunun dayanağı ise yurt içindeki sanayilerin yeterince rekabetçi olmadıkları ve bu serbestleşmenin bu sanayileri rekabet güçlerini kazanamadan yok ettiği görüşüdür.

Kriz sırasında, büyük çapta sermaye kaçıışı yaşanmış ve Merkez Bankası rezervleri önemli oranda azalmıştır. Sonuç olarak, hükümet devalüasyon yapmaya ve döviz kuru rejimini değiştirmeye karar vermiştir. Bundan sonra, sabit kur rejimlerinden biri uygulanmaya başlanmıştır. Kur, bir band içerisinde serbestçe hareket etmiştir. Ancak, bu band oldukça dar belirlenmiştir. Bu, "sürünen band" (crawling band) rejiminin özelliklerini taşıyan bir sistem olmuştur (Uygun, 1997:51). 1994 sonrası süreçte Türk Lirası aşırı değersizleşmiş ve bunun sonucunda, ihracat artış hızı ithalat artış hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Hükümet 5 Nisan 1994'te 24 Ocak Kararlarına benzeyen bir istikrar programı açıklamıştır. Bu programın temel amacı, Türk Lirasının reel değerini düşürerek iç talebi kıstak ve ihracatı artırmak olarak planlanmıştır. Sonuç olarak, 1994 yılında, ihracat önemli oranda büyümüştür. Bu politika 1994 sonuna kadar sürdürülmüştür ve 1995 yılında genişletici politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu genişleme 1996-1997 yıllarında en yüksek seviyede gerçekleşmiştir (Vefa, 1999:126). Buna ilaveten, Merkez Bankası, belirli bir döviz sepetini temel alarak Türk Lirasının reel değerini sabit tutmaya çalışmıştır. Bu gelişmeler ithalatın önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Bu

dönemde ihracatın GSMH'ye oranı 1981-1988 ve 1989-1993 dönemlerine kıyasla büyük oranda artmıştır.

2.14. 1991- 1999 yılları arasında döviz kurlarındaki değişim, (DİE,2006).

Yıllar	Döviz Kurları(USD)
1991	4.169,85
1992	6.868,69
1993	10.985,96
1994	29.704,33
1995	45.705,43
1996	81.137,15
1997	151.428,52
1998	260.039,56
1999	417.580,86

1993 yılının son aylarından itibaren Hazine'nin iç borçlanma ihalelerini iptal etmesi başka bir ifade ile az miktarda borçlanması üzerine piyasadaki TL likiditesi giderek artış kaydetmiş ve döviz kurları üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır. Söz konusu baskı 1994'ün ilk aylarında da devam etmiştir. Merkez Bankası, faiz oranlarını arttırarak fazla likiditeyi çekmeye ve döviz kurları üzerindeki baskıyı kaldırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. 26 Ocak 1994'de TL, ABD Doları karşısında %13.6 oranında devalüe edilmiştir (Karluk, 2005:285). Daha sonra 5 Nisan Kararlarıyla bir dizi ekonomik tedbir yürürlüğe konmuştur. Alınan tedbirler çerçevesinde, Merkez Bankası 5 Nisan 1994 tarihinden itibaren ticari ve gayri ticari işlemlere ilişkin olarak yapılan döviz ve efektif alım-satımlarında uygulanacak döviz kurlarının bankalar, yetkili müesseseler, özel finans kurumları ve PTT'ce piyasa kuralları dahilinde serbestçe belirleneceğini duyurmuştur. Bunlara ek olarak, Merkez Bankası tarafından serbest döviz piyasasında oluşan kurları yansıtan "gösterge niteliğinde" olan kurlar ilan edilmeye başlanılmıştır.

1994 yılında uygulamaya başlanan istikrar programının bir parçası olarak kur politikasının, enflasyonun düşürülmesinde nominal çapa olarak kullanılması öngörülmüştür. 1995 yılı başında IMF ile bir stand-by anlaşması imzalanmış ve yapılan anlaşma çerçevesinde, 1 ABD Doları ve 1.5 Alman Markı olarak tanımlanan kur sepetinin aylık değerinin, öngörülen aylık enflasyon oranları kadar arttırılması kararı alınmıştır. 1995 yılı için öngörülen enflasyon oranına bağlı olarak hedeflenen

kur sepetindeki artış oranı saptanmış ve bu tarihten itibaren kur sepetinin hedef değerleri piyasalara duyurulmuştur. Ancak, 1995 yılında gerçekleşen döviz sepeti artış oranı (%60.1) gerçekleşen TEFE'nin (%64.9) altında kalmış ve kurlar reel olarak değerlendirilmiştir. 1995 yılında Merkez Bankası, kur sepetinde öngördüğü artışı gerçekleştirebilmek için döviz piyasalarına satım yönünde müdahalede bulunmuştur. Bu yıl ilk defa gerçekleştirilen uygulama ise Merkez Bankası'nın vadeli döviz işlemleri (forward) gerçekleştirmesidir. Söz konusu işlemler piyasadaki devalüasyon beklentilerinin kırılmasına neden olmuştur (TCMB Yıllık Raporu, 1995). Vadeli döviz satım işlemleri Merkez Bankası'nca uzun süre kullanılan bir enstrüman olmamıştır. Esasında bu uygulamanın devam ettirilmemiş olması 1997'de Güney Doğu Asya'da ortaya çıkan Tayland deneyimi göz önünde bulundurulduğunda olumlu bir gelişme olmuştur.

1996 yılında ise Merkez Bankası döviz kuru politikasını uygulamakta olduğu para politikası çerçevesinde şekillendirmiştir. Merkez Bankası 1996 yılında uyguladığı para politikası ile finansal piyasalarda istikrarın sağlanmasını ve sürdürülmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede oluşturulan kur politikasında ise reel döviz kurundaki dalgalanmayı en aza indirmeye çalışmıştır. Bu uygulamasında Merkez Bankası'nın başarılı olduğu görülmektedir (İnandım, 2005:93). Kasım-Aralık 1996 dönemi dışarıda bırakıldığında aylık kur sepetindeki artışların aylık enflasyon oranlarına yakın seyrettiği görülmektedir. 1996 yılı sonundaki kümülatif kur sepeti artışı %77.3 olurken, TEFE artışı ise %84.9 olarak gerçekleşmiştir. Reel kurlarda dalgalanma minimize edilmeye çalışılmış ancak reel değerlenmenin önüne geçilememiştir. Merkez Bankası'nın 1996'da finansal istikrarı sağlarken döviz kuru politikalarını kullanmakla bir bakıma, bankaların, döviz yükümlülüklerinin artmaya başladığı bir dönemde kur risklerini azaltmalarını sağlamıştır. Kamu'nun iç borcu çevirmesinde de anılan uygulama Hazine'ye kolaylık sağlamıştır.

1 Ocak 1996 tarihi ile başlayan Gümrük Birliği döneminde, uygulanan kur politikalarının ithalatı cazip hale getirdiği bir gerçektir. Gümrük Birliği uygulamalarının başarılı sonuçlar alabilmesi büyük ölçüde para, maliye ve kur politikalarının isabetli ve uyumlu bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Para ve maliye politikalarının ekonomik büyüme ve enflasyonu düzenleyici, kur politikalarının ise rekabet gücüne destek sağlayacak bir araç olarak kullanılması bu açıdan fevkalade önemlidir (Yıldırım, 2000:132). Kur politikaları, Türkiye'de olduğu gibi, enflasyonu

kontrol altına alma aracı olarak kullanıldığında, ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Gerçekten, kur politikaları Gümrük Birliği uygulamalarını kapsayan dönemlerde de temelde enflasyonla mücadele aracı olarak kullanılmış ve söz konusu uygulamalar olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye, Gümrük Birliği ile birlikte, AB kaynaklı sanayi ürünleri ithalatında gümrük vergisi korumalarını kaldırdığında, bu uygulamanın ithalata yansiyabilecek olan özendirici etkisi, rekabetçi kur politikalarıyla telafi edilebilmektedir. (Ersel ve Sag, 1997:26). Şöyle ki, Türkiye kur politikalarını belirlerken Türk Lirasının değer kaybını enflasyon oranının üzerinde kalan oranlarda ayarlayabilir, sonuçta ihracat özendirilebilir, ithalattaki artışlar ise baskı altında tutulabilmektedir. Örneğin, enflasyon oranı bir dönemde % 30 oranında gerçekleşmişse, Türk Lirasının kur karşılığı değer kaybı bu oranın üzerinde belirlenebilir, rekabeti güçlendiren bir uygulama izlenebilmektedir.

Merkez Bankası 1997 ve 1998 yılında da aylık nominal devalüasyon oranını öngörülen enflasyon oranına paralel olacak şekilde belirlemeye devam etmiştir. Bu politika 1996 yılındaki uygulamaya benzer şekilde, para politikasının finansal piyasalarda istikrarın sağlanmasına ve sürdürülmesine yönelik olarak, para politikasına yardımcı olmak amacıyla reel döviz kurlarındaki dalgalanmanın minimize edildiği bir politika olarak tanımlanabilir (Şahin, 200:257). Diğer bir ifade ile, para ve kur politikasında 1996, 1997 ve 1998’de büyük değişiklikler yapılmamıştır.

1997’de yıl sonu itibarıyla, aylık ortalama kur sepetindeki artış %77.3 olarak gerçekleşirken, TEFE’deki yıllık ortalama artış %75.9 olmuştur. 1998’de söz konusu artış oranları sırasıyla %58.2 ve %54.2 dir. 1998’e damgasını vuran olay ise Rusya krizi olmuştur. Ülkeye giren kısa vadeli ve portföy şeklindeki sermaye akımları sonucunda Merkez Bankası hedeflediği sepet artış oranlarını gerçekleştirebilmek için döviz piyasalarından yıl içerisinde Ağustos ayına kadar döviz alımında bulunmuştur (Karluk, 2005:286). Ancak, Ağustos ayında Rusya’da yaşanan finansal kriz sonrasında kısa vadeli sermaye çıkışıyla birlikte Merkez Bankası piyasalara döviz satımında bulunmuştur. Ancak 1998 yılının geneline bakıldığında Merkez Bankası piyasalardan net döviz alıcısı konumunda görülmektedir.

2.7.1.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan döviz kuru politikaları

2000 yılında uygulanmaya başlanan programda, kur rejimi enflasyon hedefine yönelik uygulanmaya başlanmıştır. 1995'den 2000'e kadar kur ayarlamaları tahmin edilen enflasyona göre tespit edilirken, 2000 yılı başında kur artış oranları, hedeflenen enflasyona göre tespit edilmiş ve uygulanmıştır (Karluk, 2005:391). Merkez Bankası, 2000 yılı için hedeflenen (%20 TEFE) enflasyon oranı kadar sepet artış oranının yıllık olarak % 20 olarak gerçekleşeceğini ilan etmiş ve taahhüdünü yerine getireceğinin göstergesi olarak, bu hedefe uygun günlük sepet değerlerinin alacağı değeri önceden ilan etmiştir. Ayrıca, ilan edilen sepet değerlerinin tutturulabilmesi için Merkez Bankası döviz piyasalarında ilan edilen sepet değerleri üzerinden, döviz alımı ve satımı yapacağını ilan etmiştir. Kur rejimindeki değişiklik ile Merkez Bankası, 1995-1999 döneminde uyguladığı, temel amacı reel kur dalgalanmasını engellemek olan ve tahmin edilen enflasyon oranları çerçevesinde belirlenen kur artış oranlarını tespit etme uygulamasından, hedeflediği enflasyona yönelik bir kur rejimi uygulamasına geçmiştir (Çolakoğlu, 2003:57). Diğer bir ifadeyle, edilgen bir kur politikası uygulamasından etken bir kur politikası uygulamasına, bu kur rejimi değişikliği ile gidilmiştir. Aslında, 2000 yılı başında ilan edilen kur sepeti artış değerleri hedeflenen enflasyon oranı kadar tespit edildiği için kurlarda reel değerlenme olmayacağı düşünülmüştür.

2.15. 2000-2005 yılları arasında döviz kurlarındaki değişim, (DİE,2006).

Yıllar	Döviz Kurları (USD)
2000	623.418,94
2001	1.220.463,29
2002	1.509.471
2003	1.496.668
2004	1.425.771
2005	1,344

2000 yılında uygulanmaya konulan 3 yıllık program çerçevesinde kur rejiminde de iki dönemli bir uygulama stratejisi geliştirilmiştir. İlk 18 aylık dönemde artış oranı önceden ilan edilmiş kur rejimi uygulanırken, programın ikinci 18 aylık döneminde bant uygulamasına geçilmesi öngörülmüştür (Özatay, 2003:207). Bant

sisteminde öngörülen bant genişliğinin aşamalı olarak arttırılması öngörülmüştür. Buna göre, 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2001'e kadar kademeli olarak %7.5, Haziran 2002'ye kadar %15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar % 22.5 'e yükseltileceği belirtilmiştir. Kur bandının kademeli olarak genişlemesi öngörülürken, kurun bant içerisindeki hareketlerine Merkez Bankası'nın müdahalesi olmayacağı belirtilmiştir.

Dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesini takiben döviz kurunda yüksek bir hareketlilik görülmüştür. Bu hareketliliği etkileyen en önemli unsur bankacılık sisteminin Şubat 2001 krizine girerken yüksek oranda açık pozisyona sahip olması olmuştur. Bu dönemdeki problemleri gidermek için, TCMB, döviz deposu, TL karşılığı döviz satışı ve swap gibi çeşitli yöntemlerle bankacılık sistemine döviz likiditesi sağlamıştır (TCMB, 2002). Merkez Bankası döviz piyasasında kısa dönemdeki aşırı dalgalanmaları engellemek amacıyla Mart ayı sonunda döviz satış ihalelerine başlamış, ardından Hazine Müsteşarlığı, Haziran ayında özel bankalarla borç takası yapmıştır. Ancak, tüm bu gelişmeler sistemin mali yapısının zayıflığını gidermeye yeterli olamamış, bankalar yeni kredi temininde zorluklarla karşılaşmış ve net dış borç ödeyici konumunda olmuşlardır.

2000 yılı Ocak - Eylül döneminde 10.936 milyon dolar sermaye girişi gerçekleşirken, 2001 yılı aynı dönemde 10.636 milyon dolar sermaye çıkışı yaşanmıştır (Ertekin, 2001:21). Sermaye çıkışına neden olan başlıca faktörler yurtiçi siyasi gelişmeler, gelişmekte olan piyasalardan kaynaklanan ekonomik belirsizlikler ve iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin kaygılardır.

Temmuz 2001'de Arjantin ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, ve TELEKOM krizi nedeniyle IMF kredi diliminin ertelenme olasılığı ile kurlardaki hareketlilik artmıştır. Temmuz 2001'de reel döviz kuru Haziran ayındaki 111.8 seviyesinden 105.1 seviyesine düşmüştür ve denge reel döviz kuruna yakın olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2002). Ağustos ayında reel döviz kurlarında azalan hareketlilik, Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terörist saldırıların etkisi nedeniyle geçici olarak artmış, ancak, 2001 yılı Ekim ayından itibaren olumluya dönen beklentilerle kurlar üzerindeki baskı büyük ölçüde azalmış ve kurlarda belirgin bir aşağı yönlü harekete yol açmıştır. Ekim - Aralık 2001 döneminde reel döviz kuru yükselmiştir, ancak özellikle Aralık ayında, olması gerekenden daha yüksek olduğu görülmektedir ki bunun büyük olasılıkla beklentilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türkiye’de reel döviz kurunun, 2001 krizinin etkilerinin atlatılmaya başlandığı Mayıs 2001 sonrasında, kriz öncesi ve kriz dönemine göre daha istikrarlı bir seyir izlediği bilinmektedir (Yeldan, 2005). Türk lirası, Ağustos - Ekim dönemindeki yumuşak dalgalanmalardan sonra nominal olarak istikrar kazanmış ve 2001 yılının geri kalan döneminde istikrardan kaynaklanan bir değerlendirme süreci yaşanmıştır. Bu süreçte, Türk lirası reel olarak değer kazanmıştır, özellikle Aralık 2001 ve sonraki çeyrek dönemde olması gerekenden çok değerlidir. Bu değerlendirilmenin, aylık ortalama % 3.7 oranında bir TÜFE ve % 4.2 oranında bir TEFEE nedeniyle gerçekleşmiş olmasına rağmen TL’nin yine aşırı değerli olduğu ve Türk ihracat mallarının rekabet gücünün düşmesine neden olmuştur.

2001 yılının son çeyreğinde başlayan, kurlardaki sakinleşme 2002 yılının ilk aylarında da devam etmiştir. Ancak, Irak’a yönelik bir operasyonun söz konusu olabileceği ve Ocak enflasyonu rakamının beklenenden yüksek çıkmasının yarattığı tedirginlikle nominal kurlar üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşmuştur (Özatay, 2003:209). Ocak - Nisan döneminde reel döviz kuru artmaya devam etmiştir ancak sonuçlar, 2002 yılı Ocak – Şubat - Mart döneminde Türk Lirasının olması gerekenden çok daha değerli olduğunu göstermektedir.

2002 yılı Şubat ayı ortalarından itibaren IMF’den sağlanan dış finansman kaynağının döviz piyasalarında bir rahatlama sağlaması ile olumsuz gelişmelerin etkisi azalmıştır. 2002 yılının ilk çeyreğinde maliye ve para politikalarının kararlı bir şekilde yürütülmesi, dış finansman olanaklarının artması, ödemeler dengesindeki olumlu gelişmeler, yapısal reformlar döviz kurlarının istikrar kazanmasına yardım etmiş ve TL değer kazanmıştır. 2002 yılının nisan ayında Avrupa Birliği (AB)’ne uyum yasaları konusunda çıkan anlaşmazlıklar ve diğer birtakım politik olumsuzluklar nedeniyle kurlar artış eğilimine girmiştir. Bu eğilim Mayıs ayında da devam etmiştir (Karluk, 2005:403). Haziran 2002’deki kur gelişmeleri ekonomiden bağımsız, ağırlıklı olarak politik belirsizliklerce yönlendirilmiştir. Her ne kadar cari işlemler dengesinde bir kötüleşme olmasa, enflasyonda düşüş yaşansa ve ekonomi politikalarına kararlılıkla devam edilse de Türk Lirası Mayıs ayı başından Ağustos ayına kadar hızla değer kaybetmeye başlamıştır.

Merkez Bankası, döviz kurlarında gözlenen aşırı oynaklık üzerine, 2002 yılı Temmuz ayında satış yönünde döviz piyasalarına doğrudan müdahale etmiştir. Temmuz ayı sonunda seçim tarihinin belirlenmesi ve Ağustos ayı başında AB’ye uyum yasalarının çıkarılması döviz kurlarının hızla düşmesine ve oynaklığın

azalmasına neden olmuştur. Ağustos ayında bazı bankaların “Yeniden Yapılandırma Programı” çerçevesinde bilançolarında oluşan açık pozisyonlarını azaltmak için yapmış oldukları döviz alımları kurların daha fazla düşmesine engel olmuştur. Ağustos ayında reel olarak değerlendirilme sürecine girmekle birlikte, Türk Lirasının Ağustos ve Eylül aylarında olması gerekenden daha az değerli olduğu görülmektedir.

Eylül 2002 başında Irak’a yönelik askeri operasyona ve seçimin ertelenmesine ilişkin kaygılar, döviz kurlarının yeniden artmasına neden olmuş ve seçimin ertelenme olasılığının azaldığı Ekim ayı başına kadar ciddi bir iniş eğilimi göstermemiştir (Öztürk, 2003). Ekim ayı başında seçimin büyük olasılıkla ertelenmeyeceği beklentileriyle kurlarda keskin bir düşüş yaşanmıştır. Reel döviz kurunun, Ekim - Aralık döneminde artış göstermekle birlikte, denge reel döviz kurundan büyük ölçüde saptığı ve Türk Lirasının söz konusu dönemde olması gerekenden değerli olduğu görülmektedir.

Seçim sonuçlarının ardından mevcut ekonomik politikalara devam edileceğinin açıklanması ile, Türk lirası Aralık ayının ikinci haftasına kadar değer kazanmıştır. Bayram tatili öncesi artan TL likidite talebinin döviz satışı yoluyla karşılanmaya çalışılması döviz kurlarının keskin bir düşüş göstermesine neden olmuştur (Özlale, 2004:152). Merkez Bankası 2 Aralık 2002 tarihinde piyasaya alım yönünde müdahale etmiştir. Aralık ayında AB ile ve ABD’nin Irak operasyonuna ilişkin gelişmeler döviz kurlarının yükselmesine neden olmuştur. Merkez Bankası bu gelişmeler sonucunda piyasaya döviz satarak müdahale etmiştir. Aralık ayında reel döviz kurunda az miktarda bir yükseliş, yüksek oranda artı yönde bir sapma gerçekleşmiştir.

Döviz kurları 2003 yılında istikrarlı bir seyir izlemiş, Haziran ve Temmuz aylarındaki artı yönlü sapma geçici olmuştur. 2003 yılı enflasyonunun öngörülen hedef altında gerçekleşmesi ve 2004 hedefinin sağlanmasına ilişkin inancın artması ile kur istikrarı sağlanmıştır. 2003-2004 döneminde Kıbrıs ve Kuzey Irak’a ilişkin gelişmeler, zaman zaman döviz kurlarının yükselmesine neden olmuştur (Yeldan, 2005). Kıbrıs kaynaklı artan oynaklığa TCMB 16 Şubat 2004’ te alım yönünde müdahale etmiştir.

Uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kalkması ve küreselleşmenin artması gelişmekte olan ülkeleri sanayileşmiş ülkelerdeki gelişmelere ve politika kararlarına karşı duyarlı hale getirmiştir (Kibritçioğlu, 2005). Bu nedenle, bu dönemde ABD’de olası bir faiz artırımının diğer gelişmekte olan

lkelerle birlikte Türkiye'den de fon çıkışlarına neden olabileceği yönündeki kaygıları artırmıştır. Ayrıca tüketicilerdeki kredilerdeki artışın bankacılık kesimindeki likidite fazlasını azaltması, cari işlemler açığı ile ilgili olumsuz değerlendirmeler ve 2005 şubat ayında sona erecek olan IMF programının devamı ile ilgili kaygılar, yükselen petrol fiyatları, iç politik tartışmalar ile döviz likiditesindeki daralma gibi gelişmeler sonucunda Merkez Bankası 11 Mayıs 2004'te piyasaya satış yönünde müdahale etmiştir.

Dalgalı kur rejimi uygulamasında temel ilke, döviz kurunun bir para politikası aracı olarak kullanılmaması ve Merkez Bankası'nın herhangi bir kur hedefinin bulunmamasıdır (şahin, 2005:180). Bu nedendir ki, ılımlı bir rezerv arttırma politikası yürüten Merkez Bankası, döviz piyasasındaki arz ve talep koşullarını, dolayısıyla kur seviyesini mümkün olduğunca düşük düzeyde etkilemek ve dalgalı kur rejiminin temel ilkelerine ve işleyişine sadık kalmak için döviz alımlarını kuralları önceden belirlenen ihaleler yoluyla yapmaktadır. Bu erevede Merkez Bankası; merkezinde mali ve parasal disiplin ile yapısal reformların yer aldığı yeni bir üç yıllık ekonomik program uygulanacak olmasının ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik amaçlı müzakere sürecindeki olumlu gelişmelerin hem ters dolarizasyon sürecini hem de demeler dengesini olumlu bir biçimde etkileyeceğini öngörerek, 22 Aralık 2004 tarihinden itibaren bir süredir ara verdiği döviz alım ihalelerine yeniden başlayacağını açıklamıştır. Ayrıca, döviz alım ihalelerinin döviz piyasasına olan etkisini en aza indirebilmek amacıyla yıllık bir program açıklanmasına ve döviz likiditesinde olağanüstü farklılaşmalar görülmedikçe bu programda değişikliğe gidilmemesine karar vermiştir.

2005 yılında düzenlenen döviz alım ihaleleri için, 20 Aralık 2004 tarihinde günlük 15 milyon ABD doları ihale ve yüzde 200 oranında opsiyon (30 milyon ABD doları) olmak üzere toplam 45 milyon ABD doları günlük alım yapılacağı açıklanmış, söz konusu tutarlar yıl içinde değiştirilmemiştir (TCMB, 2005). 22 Aralık 2004 tarihinde başlanan döviz alım ihalelerinde 2 Aralık 2005 tarihine kadar toplam 7,1 milyar ABD doları alınmıştır. Söz konusu dönem içinde düzenlenen toplam 231 ihalede ortalama alım tutarı ise 30,9 milyon ABD doları olmuştur.

Ayrıca, döviz kurlarında oluşan ya da oluşması beklenen aşırı oynaklık zerine, Merkez Bankası 2005 yılı içinde döviz piyasasına altı defa doğrudan alım yönünde müdahalede bulunmuştur. Uygulanmakta olan para ve kur politikalarının bir gereği olan ve sürekli geliştirilen şeffaflık ilkesi çerçevesinde, 2002 yılından itibaren

gerçekleştirilen doğrudan döviz alım/satım müdahalelerine ilişkin veriler 21 Ekim 2005 tarihinden itibaren Merkez Bankası internet sitesinin “Veriler/Piyasa Verileri/TL Karşılığı Döviz Alım-Satım Müdahaleleri” bölümünde yayımlanmaya başlanmıştır. 2005 yılı içinde, 2 Aralık 2005 tarihi itibarıyla ihaleler ve müdahaleler yoluyla alımı yapılan toplam döviz tutarı 21,5 milyar ABD doları olmuştur (TCMB, 2005). Merkez Bankası’nca 2002 yılından itibaren alımı yapılan net döviz tutarları yıllık bazda aşağıdaki Tablo 2’de yer almakta olup, 2005 yılında alımı yapılan döviz tutarı, şimdiye kadar Merkez Bankası’nca bir takvim yılı içinde alınan en yüksek tutardır. Böylece, 2002 - 2 Aralık 2005 döneminde toplam net döviz alım tutarı 37,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

Tablo 2.16. Merkez bankası döviz alımları , (TCMB, 2006).

Yıl	Döviz Alım İhaleleri (USD)	Net Döviz Alım Müdahaleleri	Toplam Net Döviz Alımları
2002	795	4	799
2003	5.652	4.229	9.881
2004	4.104	1.274	5.378
2005	6.900	14.565	21.465
Toplam	17.451	20.072	37.523

Uygulanmakta olan ekonomik program ile 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan Avrupa Birliği’ne katılım müzakere sürecinin, hem ters dolarizasyon sürecini hem de ödemeler dengesini olumlu biçimde etkilemeye devam etmesi beklenmektedir. 20 Aralık 2004 tarihli duyurumuzda yer alan ve yukarıda 45. maddede özetlenen kur politikası uygulamasına ilişkin genel çerçeve 2006 yılı için de geçerlidir. Diğer bir ifade ile, 2006 yılında da döviz arzının yüksek seyredeceği öngörülerek günlük döviz alım ihalelerine devam edilmesine karar verilmiştir (TCMB, 2006). İhalelerde alımı yapılacak tutar ise 2006 yılı başından itibaren günlük 15 milyon ABD dolarından 20 milyon ABD dolarına çıkarılacaktır. 2006 yılında da döviz likiditesinde olağanüstü farklılaşmalar görülmedikçe bu programda değişikliğe gidilmeyecektir.

Sonuç olarak, 2006 yılında da döviz kurları piyasada arz ve talep koşulları tarafından belirlenecektir. Döviz arz ve talebini belirleyen esas unsurlar ise, uygulanan para ve maliye politikaları ile yapısal reform süreci tarafından belirlenen ekonomik temeller ve beklentilerdir (TCMB, 2006). Kuşkusuz, ekonomik temeller ve istikrar programına ilişkin gelişmeler ile beklentilerde bozulmaların ortaya çıkması halinde döviz kurunda dalgalanmalar gözlenebilecektir. Unutulmaması gerekir ki, dalgalı döviz kuru rejiminde ekonomik birimler kur riskinin piyasada olduğu bir ortamda faaliyette bulunmaktadırlar. Ancak, Merkez Bankası'nca sürekli vurgulandığı üzere kur riski yönetilebilir bir risk olup, ekonomik birimlerin bu riskin etkin bir şekilde yönetilebilmesini sağlayacak mekanizmaları oluşturmaları gerekmektedir.

2.7.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Enflasyon Politikaları

İnsanlar ve toplumlar arasındaki mal ve hizmet değişimlerinin, bedel ödenerek sağlandığı dönemlerde, enflasyon, az da olsa kendini göstermeye başlamıştır. İlk enflasyon, 16. yüzyılda, Avrupa'da yaşanırken, Türkiye'de 1939 yılında kendini hissettirmiştir. Türkiye, 1970 yılında, enflasyonun yıkıcı etkisiyle yüz yüze kalmıştır. 1970-1980 yıllar arasında petrolün varil fiyatının 2,74 dolardan 11,65 dolara yükselmesi ve ekonomilerin ihracat ayağında yaşanan sıkıntı nedeniyle dünya bunalıma sürüklenmiştir. Türkiye, dış gelişmelerin de etkisiyle giderek artan bir enflasyon sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Yine bu dönemde döviz darboğazına girilmiş ve enerji sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır (Kılıçbay, 1984:79). 1978 yılına gelindiğinde, enflasyon oranı %52.6 seviyesine ulaşmıştır. 1980 yılında fiyat artışlarını istikrarlı hale getirmek için 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Çok yüksek oranlı devalüasyon ve KİT ürünlerine zam yapılmış, tarıma sübvansiyonlar azaltılmış ve faiz hadleri yükseltilmiştir.

2.7.2.1. 1980-1990 döneminde uygulanan enflasyon politikaları

1980'li yıllarda görülen enflasyonun artış nedenleri, baştaki hükümetin izlediği yanlış ekonomi politikaları ile para arzının artırılması, kamu sektöründe görülen açıkların fazlaşması, iç ve dış borç faizlerinin sürekli artmasıdır. Hükümetin, artan harcamaları finanse edebilmek için başvurduğu borçlanma stratejisi ile Türkiye'nin dış borç stoku 1981'de 14,6 Milyar Dolar iken iç borç stoku 93,643 Milyar TL.'ye yükselmiştir (Kumcu, 2004:160). Hükümetin borçlanma politikası faiz

hadlerini yükseltmiş buna paralel olarak özel kesim reel yatırımlarının azalmasına neden olmuştur. Özel kesim, yatırımlarını kısa dönemde sonuç verecek alanlara kaydırarak turizm sektörüne yönelmiştir.

İşte ekonomide yaşanan bu olumsuzluklar ve bunalımdan kurtulmak amacıyla dönemin hükümeti, IMF'nin temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini arkasına alarak ekonomide köklü değişiklikler yapmak amacıyla 24 Ocak 1980'de IMF ile istikrar programı imzalamıştır (Şahin, 2005: 197). 24 Ocak 1980 istikrar programı öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulmuştur.

Tablo 2.17. 1980-1990 yıllarında enflasyon oranlarındaki değişim,(DİE,2006)

Yıllar	Enflasyon (TÜFE) (Top. %)
1980	107.25
1981	36.77
1982	27.00
1983	30.47
1984	50.33
1985	43.24
1986	29.57
1987	32.04
1989	68.30
1990	69.60

24 Ocak istikrar programı uygulamalarının ilk döneminde kısa vadeli amaçlara öncelik verilmiştir. Enflasyon baskısının kırılması ve piyasaların düzene sokulması hedeflenmiştir. 1980 yılındaki %107.2'lik enflasyon oranının 1981de %36.8'e, 1982 yılında ise %27'ye düştüğü görülmektedir. 1983'de %30.5 olan enflasyon oranı, bir yıl aradan sonra %50'ye ulaşmıştır .

1981-83 dönemi yeniden toparlanma olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1980-1983 arasındaki dört yıllık dönemde ortalama %2.7 oranında, yaklaşık olarak nüfus artış hızı düzeyinde bir büyüme hızı gerçekleşmiştir. 1984-1997 yıllarını kapsayan ikinci dönemde büyüme hızında yüksek artışlar sağlanmış ve dönem içinde yıllık ortalama büyüme hızı %6.6 olarak gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında ise ekonominin görece bir yavaşlama içine girdiği görülmektedir (Karluk, 2005:184). 1988'e kadar ortalama %40'lar civarında olan enflasyon oranları, 1988'de %75'e

çıktıktan sonra %60'lara yerleşmiştir. Bu durum 1994 yılına kadar aynı oranda seyretmiştir.

Buna göre öncelikle izlenen parasal politikalar neticesinde enflasyon oranı düşmüştür. Enflasyonun yavaşlamasında en önemli etken, halkın reel alım gücünün azalması ve işsizlik oranının artmasıdır (Tunay, 2001:172). Alım gücünün azalmasıyla ortaya çıkan enflasyon oranlarındaki azalış iç piyasayı daraltmış ve ihracatta büyük bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, 1980'den sonra Merkez Bankası'nın kredilerinde reel bir azalış olurken ihracat kredileri ise reel bir artış kaydetmiştir. Yine bu dönemde banka kredilerinde de reel bir artış kaydedilmiştir

2.7.2.2. 1990-2000 döneminde uygulanan enflasyon politikaları

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde istikrar bozulmaya başlamış ve enflasyon oranlarının arttığı gözlenmiştir. Ekonomi tam bir belirsizlik içinde olmuştur. Öyle ki 1991 yılında büyüme hızı %2'nin altında kalırken, 1990-1993 yıllar arasında %7 olarak gerçekleşmiştir. Bu belirsizlik ekonomiyi riskli hale getirmiş ve bunun sonucunda da ülkeden yabancı sermaye çıkışları olmuştur. (Şahin, 2005: 212) Yine bozuk istikrar ve belirsizlik, halkın Türk Lirası'na olan güvenini sarsmış ve devalüasyon beklentisi içinde dövize olan talep artmıştır. Bu nedenle Merkez Bankası'nın döviz rezervleri bu talebi karşılayamaz hale gelmiş ve sonuçta döviz açığı büyümüştür. Türkiye artık yatırım yapılabilir bir ülke değil, spekülasyon amaçlı bir ülke haline gelmiştir.

Tablo 2.18. 1990-1995 yılları enflasyon oranlarındaki değişimler, (Tokgöz, 2005)

Yıllar	Enflasyon (TÜFE) (Top. %)
1990	48.6
1991	59.2
1992	61.4
1993	60.3
1994	149.6
1995	64.9

1994 yılına gelindiğinde enflasyon en yüksek düzeye ulaşmış, 24 Ocak kararlarıyla uygulanmak istenen sıkı para politikasına rağmen para arzı arttırılmış, kamu açıklarının T.C. Merkez Bankası kaynaklarıncı finanse edilmesi hem para arzını arttırmış hem de enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemde

yine enflasyonu körükleyen nedenlerden biri de etkin olmayan vergi politikalarıdır. Vergiler, devlet harcamalarını karşılayacak düzeye getirilememiş ve bunların tahsili gerçekleştirilememiştir. Bunun sonucunda ise gelir gider eşitsizliği gerçekleşmiş, bunu gidermek için de ya T.C. Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuş ya da borçlanma yoluna gidilmiştir. Türkiye artık borcu borçla kapatan ülke haline gelmiştir. Bu etkenler ise enflasyonun iyice artmasına neden olmuştur. Belirtilen nedenlerin hepsi, kısa dönemde fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine neden olmuştur (TCMB, 1994). Yine bu dönemde faizler yüksek seviyede gezdiği için özel sektörün kredi imkanı daralmış ve yatırımlarda azalmalar meydana gelmiş, işsizlik oranlarında artışlar kaydedilmiştir.

1994 yılının ilk dönemi, Mart ayında yapılacak yerel seçimlerin etkisinde geçmiştir. Artan istikrarsızlığa rağmen para piyasalarında faiz oranlarının düşürülmesine yönelik politikalar sürdürülmüş ve yine kamunun finansmanı amacıyla Merkez Bankası kaynaklar kullanılmıştır (Şahin, 2005:214). Gerek faiz oranlarındaki düşme ve gerekse Merkez Bankası kaynaklarının kullanımı piyasada likidite miktarını arttırmış, dövize doğru yoğun bir talep yaşanmıştır. Hatta Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranlarını çok yüksek düzeylere çıkartması bile, dövize olan talebi ve buna bağlı olarak devalüasyonu durduramamıştır.

27 Mart 1994 seçimleri sona erdiğinde, mali piyasalarda başlayan paniğin ciddi bir krize dönüştüğü ve artık sektörleri içine aldığı bir ortam doğmuştur (Tunay, 2001:187). İşte ekonominin bu olumsuzlukları ve darboğazları, döviz kurunun sürekli artması ve Merkez Bankasının rezervlerinin bunu karşılayamaması üzerine dönemin hükümeti, 5 Nisan 1994'te yeni bir istikrar programı hazırlamak üzere tekrar IMF ile masaya oturmuştur. Bu programın öncelikli hedefi, piyasalardaki istikrar sağlamak ve döviz kurlarındaki artış beklentisini önlemektir. Ancak hükümet devalüasyon yaparak bunu kendi önlemeye çalışmıştır. Programın diğer amaçlar arasında fiyat istikrarının sağlanması, kamu açıklarının giderilmesi, borç oranlarının düşürülmesi, ihracat arttırılarak ödemeler bilançosunun dengeye getirilmesi, özelleştirmeye ağırlık verilmesi (özellikle KİT'ler) ve ekonomide yapısal değişiklikler yapılarak dengeli bir büyüme ve gelişmenin gerçekleşmesidir.

1994 yılının ilk yarsında piyasalardaki ve döviz kurlarındaki belirsizlikler ve bunu gidermek için kamu harcamalarının kısılması üretimde ve iç talepte daralmaya neden olmuş bunun sonucunda da GSMH %6.1'e gerilemiştir. Yine bu dönemde enflasyon oranı %149.6 seviyelerindedir. Uygulanan istikrar programının

etkisi ile 1994 yılının ikinci yarısına gelindiğinde ekonomide canlanma meydana gelmiş enflasyon oranının da giderek düştüğü gözlenmiştir. 1995 yılına girerken halkı iyimser düşünmeye iten iki büyük beklenti vardır: Birincisi, özelleştirme yasasının çıkmasıyla özelleştirme hızlanacak, KİT'lerin yükü azalacak ve dolayısıyla da kamunun borçlanma gereği düşecektir. İkincisi, "Gümrük Birliği" gerçekleşecek, ekonomi, yeni bir ivme kazanacaktır (Tokgöz, 2005:252). Yine bu yılda, iç talepteki artışlar meydana gelmiş ve bu yılın sonlarına doğru kapasite kullanımı ve üretimdeki artışlar neticesinde ekonomi tekrar büyüme sürecine girerek yıllık %8'lik bir büyüme oranı sağlanmıştır. Enflasyon oranı ise azalmaya devam etmiş ve %64.9 olarak tespit edilmiştir.

1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde ekonomideki iyimser hava yerini tekrar olumsuzluğa bırakmıştır. Enflasyon düşüyor derken yeniden baş kaldırmaya başlamıştır Yapılan fiyat ayarlamalarında, 1998 yılında enflasyonun düşmesine yardımcı olmuyor diye suçlanan özel sektör, 1999 yılında kamu sektöründen daha az zam yapmıştır. Yani enflasyonu artıran yine kamu sektörü olmuştur. Yine bu dönemde bütçe açıklar artmış, devletin iç borcu 25 milyar Dolar civarında olmuştur. Buradaki sorun borcun miktarında değil, vadesindedir. Şöyle ki; devlet bir yıl içinde milli gelirimizin %30'u kadar iç borçlanma yapmak zorunda kalmış ve yine borçlarımızı yüksek faizle alınan borçlarla kapatmaya çalışmıştır. Enflasyon tekrar yükseliş sürecine girmektedir.

Tablo 2.19. 1995-2000 yılları enflasyon oranlarındaki değişimler, (Tokgöz, 2005)

Yıllar	Enflasyon (TÜFE) Top. (%)
1996	84.9
1997	91.0
1998	54.3
1999	62.9
2000	32.7

Bu olumsuzlukların giderilmesi için IMF ile Stand-by anlaşması yoluna gidilmiştir. Aslında IMF ile görüşmeler 1997 yılı sonbaharından başlamış ancak IMF'nin Türkiye'den yapmasını istediği bir dizi yapısal reformlar, dönemin ANASOL-D hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Yapısal reformlar yerine bir takım makro ekonomik hedefler üzerinde uzlaşma sağlanmıştır (Kumcu, 2004: 375).

Bunun sonucunda 1998'in Haziran ayında IMF ile yakın izleme anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ana teması; bütçe büyüklüklerinde ve kamu sektörü açığında belli hedeflere ulaşabilmektir. Fakat kendisinden bekleneni verememiştir.

1 Ocak 2000'de uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı'nın temel amaçlar şunlardır (Tunay, 2001:202):

- Tüketici enflasyonunu, yapısal reformlarla desteklenen, birbirleriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eş güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılında ise %7'ye indirmek,
- Reel faiz oranlarını makul seviyelere indirmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak.

Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan Enflasyonu Düşürme Programı'yla, 1998'in son çeyreğinde başlayan ve 1999'da devam eden yüksek reel faizlerin etkisiyle, hızla bozulan kamu maliyesinin sağlıklı bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir.

Program genelde üç temel unsur üzerine kurulmuştur.

- Sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması birinci temel unsuru oluşturmaktadır.
- İkinci temel unsur, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasıdır.

Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulaması, programın üçüncü temel unsurunu oluşturmaktadır. İmzalanan istikrar programının tek hedefi kalıcı bir reel ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla enflasyonu tek haneli rakamlara indirmektir (Tokgöz, 2005:270). Enflasyonun 2000 yılında, TEFE bazında %64'ten %20'ye, TÜFE bazında %69'dan %25'e indirilmesi hedeflenmiştir.

2.7.2.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan enflasyon politikaları

Enflasyonla mücadele kapsamında 2000 yılından itibaren kamu kesimi maaş ve ücretlerine hedef alınan enflasyon oranlarına göre belirleme politikası uygulanmaya konmuştur (Tokgöz, 2005:275). Yapısal reformlar, enflasyonun kalıcı

olarak aşağı çekilmesini enflasyonist beklentilerin azaltılması ve böylece enflasyondaki katılığın ortadan kaldırılması açısından çok önemlidir. Bu kapsamda kamu harcama reformu, bütçe dışı fonların kapatılması, kamu ihale yasasındaki değişiklikler gibi yasal düzenlemelerle mali disiplin sağlanarak kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması ve böylece piyasa şartlarının egemen hale gelmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, enerji ve telekomünikasyon alanında çıkarılan yasalar ve oluşturulan düzenleyici kurumlar şeker ve tütün piyasası, ekonomide bu alanlarda oluşan oligopolistik yapının ortadan kaldırılarak rekabetin güçlenmesi ve piyasa şartlarına geçilmesi yönünde 2001 ve 2002 yıllarında atılan önemli adımlar, enflasyonun indirilmesinin de kilometre taşları olmuştur.

Tablo 2.20. 2000 sonrası enflasyon oranlarındaki değişim, (DİE,2006)

Yıllar	Enflasyon (TÜFE) Top.(%)
2000	54.9
2001	54.4
2002	45.0
2003	25.3
2004	10.6
2005	8.0

2003 temel yıllık tüketici ve üretici fiyat endekslerinin kullanıma sunulmasından önce, Toptan Eşya Fiyat Endeksi'nin (1994=100) alt kalemlerinden Özel İmalat Sanayi Fiyatları'nın yıllık yüzde değişiminin "çekirdek enflasyon" olarak kullanımı yaygındı. 2005 yılı Şubat ayından itibaren TEFE'nin yerini ÜFE'nin almasıyla birlikte bu yaklaşımın uygulanabilirliğinin ortadan kalktığı görülmektedir. Bunun altında yatan temel nedenlerin başında 2003 temel yıllık Üretici Fiyatları Endeksi'nin özel-kamu ayrımını kaldırmış olması gelmektedir. İkinci neden olarak ise, ÜFE'nin TEFE'deki yaklaşımdan farklı olarak, vergi hariç fiyatları derliyor olması karşımıza çıkmaktadır. Fiyatların vergiler hariç tutularak derlenmesi, üreticilerin vergi değişikliklerine kar marjlarını değiştirerek tepki vermeleri durumunda yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin, vergi oranlarının artışı halinde üreticilerin satış fiyatlarını sabit tutarak kar marjlarından feragat etmesi, vergi hariç fiyatların olduğundan daha düşük ölçülmesini beraberinde

getirmektedir (Karluk, 2005:389). Bu ise üretici fiyatlarında değişim olmadığı halde, azalış yönünde bir sonuç çıkarılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenlerle, çekirdek enflasyonun üretici fiyatlarına dayalı olarak ölçümü hatalı sonuçlara yol açmaktadır

Enflasyondaki düşüş, 2005 yılında geçtiğimiz dört yıla kıyasla yavaşlamakla birlikte devam etmiştir. Söz konusu yavaşlamaya rağmen; para politikasının ihtiyatlı duruşu, bütçe disiplininin sürmesi ve gerçekleşen enflasyonun hedefle uyumlu olması sonucu enflasyon beklentileri olumlu seyrini korumuştur (TCMB, 2006). Bunun yanında yapısal reformlardaki ilerlemeler, bütçede üç yıllık planlamaya geçilmesi, orta vadeli programın kararlılıkla sürdürülmesi, Avrupa Birliğine tam üyeliğe yönelik müzakerelerinin başlaması, gerçekleştirilen para reformu ve finansal istikrarın güçlenmesi gibi gelişmeler risk primini düşürerek Yeni Türk lirası yatırım araçlarına olan talebi artırmıştır. Bu gelişmeler sonrasında ekonomi genelinde vadeler uzamaya başlamış, orta ve uzun vadeli reel faizlerdeki kademeli düşüş devam etmiş ve Yeni Türk Lirasının güçlü konumu sürmüştür. Diğer yandan mali disiplinin sürmesi ve faizlerin düşmesi Hazine'nin borçlanma ihtiyacını azaltmış, bu da kredi arzını destekleyen bir unsur olmuştur.

Faizlerin düşmesi, vadelerin uzaması, borçlanma olanaklarının artması, göreceli fiyat etkisi ve artan güven nedeniyle, 2005 yılında dayanıklı tüketim ve yatırım harcamaları hızlı bir artış göstermiştir. Ancak, bir önceki yıldan farklı olarak, kamu harcamalarının yanı sıra inşaat sektöründeki gelişmeler doğrultusunda, bu dönemde ekonomik faaliyetteki canlanmanın sektörel olarak daha geniş bir tabana yayılmış olması dikkat çekmektedir.

2005 yıl sonu itibarıyla TÜFE enflasyonu yüzde 7,72'ye ulaşarak, 2005 yılı için belirlenen yüzde 8 oranındaki hedefin altında kalmıştır. 2005 yılının son çeyreği itibarıyla, Özel Kapsamlı TÜFE Göstergeleri yıllık bazda düşüş eğilimini sürdürmekte ve tüketici enflasyonunun ana eğiliminin aşağı yönlü olduğu sinyalini vermektedir.

2.7.3. Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Faiz Politikaları

Bir taraftan yatırımları teşvik etmek, diğer taraftan kamunun borçlanma maliyetini azaltmak amacıyla nominal faiz oranları 1970'li yıllar boyunca düşük düzeylerde tutulmuş, dönem sonuna doğru enflasyon oranının artmasıyla birlikte reel faiz oranları negatif düzeylere inmiştir (Karluk, 2005:169). Mevduatın reel getirisinin azalması, banka mevduatı gibi mali varlıklara olan talebi azaltmış bunun sonucunda

birikimler banka sisteminden çıkararak fiziki mallara, dövize ve örgütlenmemiş mali piyasalara yönelmiş ve ekonomik büyümeyi olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

2.7.3.1. 1980-1990 döneminde uygulanan faiz politikaları

1980 yılında uygulanmaya başlayan istikrar programının kısa ve uzun dönemli amaçlarına yönelik olarak, 1980 yılının Temmuz ayında mevduat faiz oranları serbest bırakılmıştır. Konjonktürü izleyen bir kur politikasıyla birlikte uygulanacak olan pozitif reel faiz politikasının, bir taraftan para talebini yükselterek fiyat istikrarının sağlanmasına yardımcı olacağı, diğer taraftan da kaynak dağılımında bozuklukları düzelterek ekonomik büyümeye katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Ceyhan, 2005:46). Reel faiz oranları 1981 yılında pozitif düzeye çıkmıştır. Faiz oranlarının serbest bırakılmasından sonra birikimler büyük ölçüde banka sistemine yönelmiştir. 1981 ve 1982 yıllarında toplam mevduatta önemli oranda reel artışlar gözlenmiş, paranın dolaşım hızı ise büyük ölçüde yavaşlamıştır. Büyük bankaların faiz oranlarını reel pozitif alanda tutmada isteksiz davranmaları karşısında mevduat faiz oranlarını belirleme yetkisi Merkez Bankası'na verilmiştir. Enflasyon oranındaki değişimler ve diğer ekonomik gelişmeler dikkate alınarak faiz oranları en geç üç ayda bir gözden geçirilerek belirlenmiş, ancak kredi faiz oranlarının belirlenmesi bankalara bırakılmıştır.

Mali sektörde liberalleşme çabalarının başladığı ekonomik ortama gözetildiğinde enflasyonun yüksek ve dalgalı, kamu açıklarının yüksek ve bankaların denetiminin yetersiz olduğu göze çarpmaktır (Karluk, 2005:172). Programın uygulamaya konduğu 1980 yılında mali sistemin büyüklüğünün GSMH'ya oranı yüzde 15.6 ve reel faiz oranları negatif olarak yüzde 25 ila yüzde 50 arasında değişmektedir.

Yapısal uyum programının bir parçası olan mali sektörde liberalleşmenin 1980 Temmuz ayında başlatılmıştır. İlk olarak mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılarak bankacılık sektöründe rekabetin artırılması, reel faiz yoluyla yurtiçi tasarrufların yukarı seviyelere çekilmesi ve bu şekilde mali sektöre derinlik kazandırılması amaçlanmıştır. Bunun yanısıra bankaların mevduat sertifikası çıkarmalarına izin verilmiş ve vadeli mevduata uygulanan hükümler bu sertifikalar için de geçerli olmuştur (Kılıç, 2002). Rekabete hazır olmayan bankacılık sektörünün faizlerin serbest bırakılmasına tepkisi, büyük bankaların aralarında anlaşarak (1. Centilmenlik Anlaşması, 1 yıllık mevduata yüzde 30 faiz verilmesi konusunda bankalar anlaşmaya varmıştır) faizlerin belli bir düzeyin üzerine yükselmesini

önlemek şeklinde olmuştur. Faizler yükselmesine rağmen reel faizler 1979 yılından çok da farklı olmamıştır. Bunun temel nedeni 1980 yılının Ocak ayında yapılan yüksek oranlı devalüasyonun, enflasyonu yılın başında yüzde 130, üçüncü çeyreğin sonunda ise yüzde 100 düzeyine çıkarmış olmasıdır.

Mali sistemi derinleştirmek amacıyla sağlanan serbesti, banka ve bazı holdinglerin “aracı kurumlar” kurmaları ve bu kurumlara mevduat sertifikalarını iskonto ile satmaları ile devam etmiştir. Aynı sertifikalar gene halka daha yüksek bir fiyatla satılmış ve buradan elde edilen tasarruflar genelde yüksek riskli yatırımlarda değerlendirilmeye çalışılmıştır (Kesriyeli, 1997:57). Halka, aracı kurumlar tarafından (bankerler) genelde mevduat sertifikalarının kendisi değil, senet verilmiştir. Bazı bankaların başlattığı bu uygulama “Centilmenlik Anlaşması”nı bozmuş, bankalar mevduatlarını artırmak amacıyla faizleri önemli ölçüde yükseltmişlerdir. Sistem, sürekli mevduat sertifikası üreten ve bunu halka çok kere pazarlayan bir duruma dönüşmüştür. Sistemin bu şekle dönüşmesi, mali liberalleşmeden amaçlanan “pozitif reel faiz” hedefinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Mevduata reel faiz ilk kez 1981 yılının 3. çeyreğinde verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler hiç kuşkusuz mevduatın bankaya maliyetini önemli ölçüde yükseltmiştir. Mevduatın yükselen maliyeti kredi kullanan firmaların durumlarını güçleştirmiştir. Bankaların geri ödenmeyen kredileri sonucunda mevduat faizleri daha da artmıştır. Özellikle küçük bankalar yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla faizlerini daha da yüksek seviyelere çekmek zorunda kalmışlardır. Bazı büyük bankaların da faiz yükseltme yarışına katılması 1982 yılında faizlerin daha da artmasıyla sonuçlanmıştır.

1982 yılında Hisarbank’ın 1 yıllık mevduata yüzde 80 faiz önermesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Enflasyonun yüzde 30’lar düzeyinde olduğu böyle bir faiz, hükümet yetkilileri ile bankaların bir araya gelmesini gerekli kılmıştır. Alınan önlemler şu şekilde sıralanabilir: bankaların mevduat sertifikalarının aracı kurumlar vasıtasıyla satılmasının durdurulması, bankaların ortak faiz uygulamaları konusunda zorlanmaları ve anlaşmaya uyulmaması durumunda çeşitli yaptırımların uygulamaya konulmasıdır (Ceyhan, 2005:49). İlk defa bu toplantıda para otoriteleri günün koşullarının ciddiyetini anlamıştır. Paniği önlemek amacıyla Merkez Bankası piyasaya likidite vermeye devam etmiştir. Bu arada Temmuz ayında ekonomi yönetimi ile ilgili bazı bürokratlar istifa etmiştir.

Bürokrasinin yeni takımı ekonomi politikalarında revizyona gitme gereği duymuştur. 1983 yılının Ocak ayında Merkez Bankası faiz oranlarını yeniden

düzenlemiş ve faizlere sınır getirmiştir. Bu arada 4 banka kamulaştırılmış (İstanbul Bankası, Hisarbank, Odibank ve Bağbank), 5. banka olan İşçi Kredi Bankası ise İş Bankası'na geçmiştir. Serbest faiz uygulamasının sürdüğü 18 aylık süre içinde 5 banka ve onlarca aracı kurum batmıştır. Finansal krizin ekonomiye maliyeti GSMH'nin yüzde 2.5'i kadardır. Bu 5 bankanın kapatılmasıyla mali kriz sonuçlanmamıştır. Özellikle mevduata verilen yüksek reel faiz banka bilançolarını önemli ölçüde bozmuştur. Yüksek reel faizin nedenleri incelendiğinde ilk nedenin bankalar arasındaki faiz yarışı, diğeri ise 1980 sonunda yüzde 95'e (TEFE) çıkan enflasyon oranının 1982 yılı sonunda yüzde 23'e düşmesi sayılabilir. Mali sistemin derinliğine bakıldığında ise bu dönemde sistemin toplam finansal varlıklarının GSMH'ye oranı 1980'de yüzde 15.6 iken 1982 yılı sonunda yüzde 23.1'e yükseldiği görülmektedir (Şahin, 2005:149). Bunun temel nedeni yüksek reel faizle açılan kredilerin dönmeyen kısımlarına tekrar kredi açılmasının mali sistemi büyütmesidir.

1980-82 döneminde mali liberalleşme çabalarının başarılı olduğu söylenemez. Faizlerin serbest bırakıldığı bir ortamda etkin bir denetlemenin olması gerektiği ekonomi literatüründe sıkça bahsedilmektedir (Yeldan, 2005). İstikrarsız bir ekonomik ortamdan (1980 enflasyon yüzde 95) görece olarak istikrarlı bir döneme (1982 enflasyon yüzde 23) geçilmesine rağmen bankaların etkin bir şekilde denetlenmemesi (veya denetlenmek istenmemesi) bankaların batışına ve faizlerin tekrar Merkez Bankası tarafından kontrol edildiği bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

1982 yılında yaşanan kriz, mali sistemin yakından izlenebilmesi açısından denetim ve gözetimin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu amaçla sınırlı bir mevduat sigortası sistemi 1983 yılı içerisinde hayata geçirilmiştir. Sadece vadeli tasarruf mevduatının korunduğu bu yasa mevduatların 3 milyon TL'ye kadar olan bölümlerinin yüzde 100, 3-6 milyon TL arasında olan bölümlerinin ise yüzde 60'ı sigorta kapsamına alınmıştır. 6 milyon TL'sinin üzerine ise koruma sağlanmamıştır. Bu sigortanın kaynağı olarak ise tasarrufların bir bölümünün "Tasarruf Mevduatı Kurumu"na verilmesi düşünülmüştür. Bu oranlar sermaye yeterlilik rasyosu yüzde 8'in üzerindeki bankalar için vadeli mevduatlarının yüzde 0.25'i, diğer bankalar için ise yüzde 0.26'ıdır.

1984 yılında, faiz oranları bir kaç kez yükseltilmiştir. Reel faiz oranları pozitif kalmakla birlikte yılın büyük bölümünde düşük düzeylerde seyretmiştir.

Enflasyonun hızlanması, mevduatın faizi yüksek olan üç ay vadede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Mevduatın vade yapısını uzun vadeli mevduat lehine değiştirmek amacıyla, 1985 yılı Temmuz ayında uzun vadeli mevduat faiz oranları daha yüksek tutulmuştur. Bunun sonucunda üç aylık mevduattan altı ay ve bir yıl vadeli mevduata büyük bir kayma olmuştur. Fiyatlardaki dalgalanmalara ve diğer ekonomik gelişmelere daha çabuk uyum sağlanabilmesi için Merkez Bankasına mevduat faiz oranlarını her ay gözden geçirerek belirleme yetkisi verilmiştir.

1986 yılı Merkez Bankası bünyesinde piyasaların oluşturulmaya başlandığı yıl olmuştur. 1986 Mart ayında Bankalararası Para Piyasası, 1987 Şubat ayında Açık Piyasa İşlemleri, 1988 yılının Ağustos ayında Döviz-Efektif Piyasası, 1989 Nisan ayında ise Altın Piyasası kurulmuştur (Berksoy, 1994:45). Bu piyasaların kurulma amacı atıl tasarrufların mali sisteme girişini hızlandırmak, alternatif yatırım alanları yaratmak, fiyatların serbestçe piyasada oluşmasını sağlamak, bunlardan daha önemlisi ise bankalar için fon idare yönteminin oluşturulmasına öncülük edilmesidir. Bu gelişmeler bankalara alternatif piyasalarda arbitraj imkanı sağlamıştır.

Bankaların denetiminin artırılması amacıyla 1986 yılında Merkez Bankası'nda "Bankaları Gözetim Müdürlüğü" kurulmuştur. Faizlerin serbest bırakılmasının üzerinde 6 yıl geçtikten sonra bankaların gelişen şartlara uygun olarak denetlenme işlevinin Merkez Bankası tarafından başlatılması, bu işlevin oldukça geç başlatıldığını göstermektedir (Ekonomik ve Sosyal Gelişme, 2001). Enflasyon oranlarına paralel olarak 1986 yılından başlamak üzere faiz oranları kademeli olarak düşürülmüştür. Faiz oranlarının düşmesine paralel olarak ise enflasyon oranı 1986 yılı sonunda düştüğü yüzde 24.5'lik düzeyinden, 1987 yılı sonunda yüzde 48.9'a çıkmıştır. 1987 yılının sonundan başlamak üzere faiz oranları negatife dönmeye başlamıştır. 1988 Şubat ayında TL'den kaçıışı durdurmak ve enflasyonu kontrol altına almak amacıyla faiz oranları tekrar yükseltilmiştir. Enflasyonun hızlanma dönemine girmesi nedeniyle reel faiz oranları negatif düzeyini bir müddet daha devam ettirmiştir (TCMB, 1990). Sonuç olarak Merkez Bankası mevduat faiz oranlarını bir kez daha serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak faizlerin kontrolsüz yükselişi, Merkez Bankası'nın piyasalara müdahalesini tekrar gerekli kılmıştır. Merkez Bankası bu defa faizlere üst limit getirmiş, bankalardan ileriye dönük faiz oranlarını açıklamaları beklenmiştir. Tedbirler sadece faizlerle sınırlı kalmamış, zorunlu karşılık ve disponibilitate oranları yükseltilirken, zorunlu devirlerin gecikme cezaları artırılmıştır. Buna rağmen reel faiz oranları 1987 Aralık-1990 Haziran döneminde

çoğunlukla negatif seyrini sürdürmüştür. Banka bazında, gözetimden çıkartılan mali bünye sonuçları ile uygulanan faizler arasında bir ilişki gözetilmemiştir. Bu mini kriz atlatılmış fakat mali liberalleşmeyle beraber yanlış faiz politikalarının sistemi nasıl kolayca krize taşıyabileceği görülmüştür.

Yıllık programdaki hedefler ve yeni para politikası çerçevesinde, para arzı ve bazı parasal büyüklüklerin 1986 yılı içerisindeki gelişmelerini tahmin etmek amacıyla ilk kez bir parasal program oluşturulmuştur. Bu parasal programda, M2 para arzı artışı belirlenmiş ve bu artış ile reel faiz ve reel kur gibi değişkenler ilişkilendirilmiştir (Karluk, 2005:289). 1986 yılı parasal programı, belli bir M2 artışı hedef olarak alındığında, bunu gerçekleştirecek rezerv para artışının ve dolayısıyla da Merkez Bankası net iç ve dış varlıklarının programlanmasına dayanmıştır.

1986 yılında mali piyasalarda görülen en önemli gelişmeler, 2 Nisan 1986 tarihinde bankalararası para piyasasının kurulması, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) açılması ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) izniyle piyasaya kazandırılan kısa vadeli araçlarla mali araçların çeşitlendirilmesidir.

1987 yılında faiz politikası, bir yandan faiz oranlarının ekonomik faaliyeti aşırı frenleyecek kadar yükselmemesini, diğer taraftan da Türk lirası cinsinden yapılan mali tasarrufların çekiciliğini sağlayacak biçimde yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle yılın ikinci yarısında hızlanan fiyat artışları nedeniyle mevduat faiz oranları enflasyonun gerisinde kalmıştır.

Merkez Bankası'nın mevduat faiz oranlarına ilişkin politika değişikliği aslında uygulanan liberal politikalarla örtüşmüştür. Ancak, 1989 yılından itibaren faizlerin hızla yükselme trendine girmesi, Merkez Bankası'nın piyasalara müdahale etmesini tekrar zorunlu hale getirmiştir (Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1990). Bunun yanı sıra, faiz oranlarına üst limit getirilerek; bankalardan ileriye dönük faiz oranlarını açıklamaları beklenmiştir.

1985 yılında % 55 seviyesinde olan faiz oranları 1986 yılında % 48.0 seviyelerine gerilemiştir. Bu dönemde uygulanan istikrar politikaları sonucunda faiz oranlarında düşüş gözlenmiştir.

1987 yılına girilirken faiz oranların büyük bir yükseliş gözlenmiştir. Bir önceki yıla göre % 12'lik bir artış olmuş ve faiz oranı % 58 seviyesine çıkmıştır.

2.21. 1985- 1990 yılları faiz oranlarındaki değişim, (TCMB, 2006)

Yıllar	Faiz Oranları (%)
1985	55,0
1986	48,0
1987	58,0
1988	83,9
1989	58,8
1990	59,4

1988 yılında mevduat faiz oranları en çok değişime uğrayan değişkenlerden birisi olmuştur. Mevduata uygulanan faiz oranlarındaki ilk önemli değişiklik 4 Şubat 1988 tarihinde olmuştur. Bu tarihte vadeli ve vadesiz resmi mevduat faiz oranı azami yüzde 10 olarak belirlenmiş ve bankalar arası mevduattaki faiz oranları serbest bırakılmıştır. 4 Şubat 1988 öncesi dövize olan talebin çok canlı olması nedeniyle Türk Lirasının cazip hale getirilmesi amaçlanmıştır (Şahin, 2005:199). Faizlerle ilgili ikinci önemli değişiklik 12 Ekim 1988 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihte resmi mevduat dışındaki mevduat türlerine uygulanacak faiz oranları bankalar tarafından belirlenmek üzere serbest bırakılmıştır.

2.7.3.2. 1990-2000 döneminde uygulanan faiz politikaları

Hazinenin 1997 yılında ağırlıklı olarak iç piyasalardan borçlanmasına bağlı olarak artış eğilimine giren faiz oranları 1997 yılının Ağustos ve Aralık aylarında en yüksek noktasına ulaşmıştır. 1998 yılının ilk yarısında DİBS faizlerinde genel olarak bir düşüş eğilimi gözlenmiştir. Enflasyon beklentilerindeki düşüş, sermaye girişleri, Uluslararası Para Fonu ile Hükümet arasında yapılan yakın izleme anlaşması ve özelleştirmeden elde edilen gelirler bu gerilemedeki en önemli nedenler arasında sayılabilir (Şen:2005:34). Temmuz ayının ikinci yarısında memur zamlarının belirsizliği ve erken seçim tartışmaları sonucunda tekrar yükseliş trendine geçen faizler, Ağustos ayında ortaya çıkan Rusya krizi, Japon yeninin dolar karşısında değer kaybetmesiyle Çin'in devalüasyon yapması olasılığının ortaya çıkması ve bankaların menkul kıymet gelirlerinden alınacak vergiye dair mevzuatın piyasalarda belirsizlik yaratması gibi gelişmelere bağlı olarak yılın ikinci yarısında yükseliş eğilimini devam ettirmiştir. Kasım ve Aralık aylarında likidite sıkışıklığının devam

etmesi ve ortaya çıkan siyasi belirsizlikle 1998 yılı sonunda DİBS faizleri yüksek seviyelere ulaşmıştır.

Mevduat faiz oranlarında 1998 yılının ilk yarısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Haziran ayından itibaren enflasyondaki düşüşe ve piyasalarda oluşan iyimser havaya bağlı olarak mevduat faizlerinde bir gerileme gözlenmiştir. Temmuz ayında, 1995 yılı Mart ayından beri ilk defa Hazine bonosunun reel getirisi negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin en önemli nedeni Hazine bonusu faiz oranlarının enflasyonun, piyasalarda oluşan iyimser havaya bağlı olarak düşmesine karşın mevduat faizlerinde önemli bir değişikliğin olmamasıdır (Karluk, 2005:282). Temmuz ayının ikinci yarısından itibaren Hazine bonosunun reel getirisi yıl sonuna kadar hızlı bir şekilde artmış ve mevduat faizi aleyhine marj gittikçe açılmıştır.

Ağustos ayında ortaya çıkan olumsuz gelişmelerin etkisi mevduat faizlerinde ancak Eylül ayından itibaren görülmeye başlamıştır. Mevduat faizlerinin kısa dönemde, piyasalarda oluşan gelişmelerden etkilenmemesi buna neden olarak gösterilebilir. Yılın son üç aylık döneminde likidite sıkışıklığının devam etmesine ve Hazine bonusu faizlerindeki yükselişe paralel olarak mevduat faizleri yüksek seyrini devam ettirmiştir. 1998 yılında Ocak ayından Haziran ayının ortalarına kadar geçen sürede Hazine bonusu ve üç aylık mevduat faizleri arasındaki marj gittikçe kapanmış, hatta reel getirilere bakıldığında Temmuz ayında mevduat faizlerinin reel getirisi Hazine bonosunun reel getirisinin üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2. 22. 1990- 1999 yılları faiz oranlarındaki değişim, (TCMB,2006)

Yıllar	Faiz Oranları (%)
1990	59,4
1991	72,7
1992	74,2
1993	74,8
1994	95,6
1995	92,3
1996	93,8
1997	96,6
1998	95,5
1999	46,7

Mevduata alternatif yatırım araçlarından biri olan üç ay vadeli repo faiz oranlarında yılın ilk iki ayında önemli bir değişim görülmemiştir. Hazine bonusu

faizlerindeki gerilemeye bağılı olarak Mart ayından itibaren düşüş trendine giren repo faizleri Ağustos ayında ortaya çıkan olumsuz gelişmelere ve Hazine bonusu faizlerindeki yükselmeye bağılı olarak yılın sekizinci ayından itibaren tekrar artış eğilimine girmiştir. Repo faizleri Eylül, Ekim ve Kasım aylarında piyasalardaki likidite sıkışıklığı ve yüksek seyreden Hazine bonusu faizlerine bağılı olarak yükseliş trendini sürdürmüştür. 1998 yılında Hazine bonusu faizlerindeki gelişmelerin repo faizleri üzerindeki etkisinin mevduat faizleri üzerindeki etkisine göre daha hissedilebilir bir şekilde olduğu söylenebilir. Bu dönemde repo faizlerinin reel getirisinin genellikle Hazine bonusu reel getirisiyle paralel bir seyir izlediği gözlenmektedir. Yılın ilk yarısında Hazine bonusu reel getirisi ve repo reel getirisi arasındaki marj geçmiş yıllara göre azalmış, Ağustos ayından itibaren Hazine bonusu faizlerindeki yükselmeye bağılı olarak bu iki yatırım aracının reel getirileri arasındaki marj açılmıştır. Repo ve mevduat faizleri arasındaki marj ise 1997 Şubat ayından 1998 Şubat ayına kadar yüksek bir seyir izlemiş, Şubat ayından Mayıs ayına kadar bu marj gittikçe kapanmıştır. Haziran ve Temmuz aylarında mevduatın reel getirisi reponun reel getirisinden daha yüksek olmuş, ancak Ağustos ayından itibaren repo faizlerindeki yükselmeye paralel olarak mevduat faizleri ve repo arasındaki marj repo lehine bir hareket izlemiştir.

1998 yılının ilk yarısında temel olarak enflasyon beklentilerindeki düşüş ve sermaye girişleri nedeniyle gerileyen faiz oranları, Ağustos ayında ortaya çıkan Rusya krizi ve piyasalardaki belirsizliklerle tekrar yükseliş eğilimine girmiştir (Merkez Bankası Yıllık Raporu, 2006). 1999 yılı genelinde faiz oranlarının düşüş eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Faiz oranları, Ocak ayının ilk yarısında olumlu siyasi beklentilerin bir sonucu olarak düşüş trendine girmiştir. Ancak ay ortasında Brezilya'da yaşanan kriz ve bir ticari bankanın tasarruf mevduatı sigorta fonuna devri, faizleri arttırıcı etkide bulunmuştur. Şubat ayında seçimlerden önce IMF ile bir anlaşma yapılacağı beklentisi ve enflasyonun düşüş trendinde olması, faiz oranlarındaki düşüş eğiliminin devamını sağlamıştır. Azalan likidite sıkışıklığı ile birlikte Mart ayında Merkez Bankasının bankalararası para piyasasında uyguladığı kotasyon limitlerini iki puan aşağıya çekmesi faiz oranlarındaki düşüş eğilimini destekleyen diğer bir faktör olmuştur. Nisan ayı seçimlerin etkisiyle faiz oranlarındaki düşüş eğiliminin yavaşladığı ay olmuştur. Mayıs ayında ise Nisan ayı enflasyon oranının beklentilerin üzerinde çıkması faiz oranlarını yükseltici etkide bulunmuştur. Haziran ayında bankaların yeni sendikasyon kredilerini yenilemeleri

piyasadaki likidite ihtiyacını bir miktar azaltmıştır (Kip, 2003). Temmuz ayında IMF'nin Türkiye ziyareti ve siyasi gelişmelerden kaynaklanan olumlu beklentiler faiz oranlarının düşüş trendini devam ettirmelerini sağlamıştır. Ayrıca Merkez Bankasının kotasyon oranlarını 3 puan daha düşürmesi bu durumu desteklemiştir. Ağustos ayının ilk günlerinde enflasyon oranlarının yüksek çıkması ve sosyal güvenlik reformu konusundaki belirsizlik sebebiyle faiz oranlarında yükselme olmuştur. 17 Ağustos depremi ekonominin tümünde olduğu gibi piyasalar açısından da en etkili olay olmuştur. Deprem, faiz oranlarının yükseliş trendine girmesine neden olmuştur. Merkez Bankası piyasa araçlarını etkin bir şekilde kullanarak likidite sıkışıklığını gidermiştir. Eylül ayında deprem sonrası oluşan belirsizliklerin mali piyasalarda da etkisi geçici olmuş ve piyasada oluşan Türk lirası talebi Merkez Bankası tarafından karşılanmıştır. Merkez Bankasının Eylül ayı başında üst kotasyon limitlerini düşürmesi faiz oranlarını etkileyen diğer önemli bir faktör olmuştur.

2.7.3.3. 2000 sonrası dönemde uygulanan faiz politikaları

2001 yılı Şubat ayında yaşanan krizin ardından yürürlüğe konulan ve 2002 yılı başında 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile para ve kur politikasına yeni bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre, gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen bir politika izlenmeye başlanmıştır (Karluk, 2005:384). Bu politika uyarınca, Merkez Bankası dalgalı kur rejimi altında bir yandan kısa vadeli faiz oranlarını enflasyonla mücadelede temel politika aracı olarak kullanmakta, diğer yandan IMF ile yürütülmekte olan program çerçevesinde, parasal performans kriterleri ile gösterge niteliğindeki hedefleri gözetmektedir. Bu çerçeve 2003 yılında da korunmuş, 2003 yılı için belirlenen tüm kriter ve hedeflere ulaşılmıştır.

Tablo 2.23. 2000-2005 yılları faiz oranlarındaki değişim, (TCMB,2006)

Yıllar	Faiz Oranları (%)
2000	45,6
2001	62,5
2002	48,2
2003	28,6
2004	22,1
2005	20,4

2001 yılında yaşanan mali krizin etkileriyle faiz oranlarında yükselişler yaşanmıştır. Faiz oranları % 45,6 seviyesinden % 62,5 seviyesine çıkmıştır. 2001 yılında alınan istikrar kararları ile faiz oranlarında düşüşler yaşanmıştır. Hükümetin yurt dışından bir bakan transfer etmesi bugünler en çok konuşulan bir konu olmuştur. Güçlü ekonomiye geçi programı başlığı altında alınmaya başlayan önlemler faiz oranlarında düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. % 48, 2 seviyesinde olan faiz oranları bir sonraki yıla geçildiğinde yarı yarıya düşüş göstermiş ve % 28,6 olarak gerçekleşmiştir.

Merkez Bankası, 2003 yılında temel politika aracı olan kısa vadeli faiz oranlarını gelecek dönem enflasyonunu belirleyen unsurları gözönünde bulundurarak belirlemeye devam etmiştir (Özatay, 2003:49). Bu kapsamda, döviz kurlarında ve petrol fiyatlarında Irak savaşından sonra gözlenen düşmeye bağlı olarak maliyet yönlü enflasyonist baskının ortadan kalkması, ekonomik programda öngörülen yapısal reformlarla ilgili kararların ve bütçe disiplinine ilişkin önlemlerin alınacağına dair kararlılık ve bunlara bağlı olarak güven ortamının oluşmasıyla birlikte enflasyon beklentilerinin olumluya dönmesi sonucunda Merkez bankası Nisan ayından itibaren Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında altı kez faiz indiriminde bulunmuştur. Sonuç olarak, Nisan ayı başında % 44 seviyesinde bulunan gecelik borçlanma faiz oranı, Ekim ayında % 26 seviyesine düşürülmüştür.

2003 yılında yapılan yeni seçimle tek başına iktidar olan parti , hükümeti kısa sürede güvenilen bir kurum yapmış, piyasada güven unsuru sonucunda faiz oranlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Artık Merkez Bankası için yeni bir dönem başlamıştır.

Faiz oranları fiyat istikrarını sağlamak için Merkez Bankasının temel politika araçlarından biri olarak 2005 yılında da görevini yerine getirmiştir. Faiz oranlarındaki düşüşler ihmal edilen başka bir sonuç doğurmuştur. Düşük faiz oranlarına yabancıların ilgi göstermemesi sıcak paranın yurt içine gelmesini engellemiştir. Döviz arzı dar bir alanda dalgalanmıştır. Cari açıklarda büyük olumsuzluklar yaşanmıştır. Faiz oranlarının düşük tutulması yatırımcılar açısından olumlu bir gelişme olsa da yabancı sermayenin gelmesini engellediğinden dolayı olumsuz sonuçlar da doğurmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. MATERYAL

Çalışmada kullanılan veriler, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Kullanılacak istatistiki verilerin elde edilebilmesi için Ankara'da bu konuda çalışan uzmanlarla görüşülmüş, uzmanların birikimlerinden faydalanılmıştır. Uluslar arası İktisat ve Türkiye Ekonomisi temel kitaplarının yanında yabancı dilden çevirilerle literatür çeşitlendirilmiştir.

3.2. YÖNTEM

Bu çalışmada durağanlık ve eşbütünleme testlerinin bir ekonometrik model üzerinde uygulanması ve sonuçlarının tartışılması amaçlanmıştır ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için Engel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu doğrultuda 1980-2005 dönemi verilerinden hareketle Türkiye'nin dış ticaret gelişiminin reel döviz kuru, enflasyon ve faiz oranları ile olan ilişkisi araştırılmıştır. İlgili analizlerde ele alınan serilerin durağanlığı analiz edildikten sonra ayrıca serilerin eş-bütünleşik seriler olup olmadığı test edilerek tahmin edilen regresyonun gerçek bir ilişkinin göstergesi olup olmadığı test edilmiştir.

3.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi

Literatürde zamandan etkilenmeyen, ortalaması, varyansı ve kovaryansı sabit olan serilere zayıf durağan (weakly stationary) seriler adı verilir ve geniş anlamda durağanlık olarak bilinir. Güçlü durağanlıkta (strongly stationary) sonlu ortalama ve varyansa gerek yoktur (Kutlar, 2000: 17). Zayıf durağanlık güçlü durağanlığa göre daha kısıtlı şartlar taşımaktadır. Tek denklemlili zaman serilerinde zayıf durağanlık ve durağanlık arasında bir fark bulunmamaktadır.

Herhangi bir Y_t serisinin durağan olması şartları şu şekilde özetlenebilir: (Örnek, 2001:151-154)

$$\text{Sabit aritmetik ortalama} \quad : E(Y_t) = \mu \quad (3.1)$$

$$\text{Sabit varyans} \quad : \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (3.2)$$

Gecikme mesafesine bağlı kovaryans:

$$\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)] \quad (3.3)$$

(bütün t değerleri için) k:gecikme mesafesi

Bir durağan zaman serisinde ard arda gelen iki değer arasındaki fark zamanın kendisinden kaynaklanmamakta, sadece zaman aralığından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı serinin ortalaması zamanla değişmemektedir. Ancak gerçek dünyadaki zaman serilerinin çoğu durağan değil ve dolayısıyla serilerin ortalaması zamanla değişmektedir (Kutlar, 2000:13). Zaman serilerinin uygun bir modele oturtulabilmesi için bu serilerin önce durağan hale getirilmesi gerekir.

Durağan olmayan seriler, d sayıda farkları alınarak durağan hale getirilebilirler (Engel-Granger (1987)). Bir seri durağan oluncaya kadar “d” defa farkı alınmış ise, o seri “d” sayıda birim kök içeriyordur (Gujarati, 1995:35). Bu seriye “d derecesinden bütünleştirilmiş” seri adı verilir ve I(d) şeklinde ifade edilir.

Birim kökün varlığını tespit etmek için kullanılan Dickey-Fuller ve Genişletilmiş Dickey-Fuller testleri en tanınmış olanlarıdır. Standart Dickey-Fuller testi, hata terimlerinin bağımsız ve aynı şekilde dağılımları varsayımı üzerine kurulmuştur. Hata terimi bazen farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağılmış olabildiğinden Dickey-Fuller testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller testi olarak değiştirilmiştir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller testi metodolojisini daha iyi anlamak için süreç “p”inci derecede otoregresif olarak şöyle gösterilebilir:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \dots + \alpha_{p-1} y_{t-p+1} + \alpha_p y_{t-p} + u_t \quad (3.4)$$

denklemin her iki tarafına “ $\alpha_p y_{t-p+1}$ ” eklenip, tekrar çıkarıldığında;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \dots + \alpha_{p-2} y_{t-p+2} + (\alpha_{p-1} + \alpha_p) y_{t-p+1} + \alpha_p \Delta y_{t-p+1} + u_t \quad (3.5)$$

denkleme ulaşılır. Tekrar denklemin her iki tarafına “ $(\alpha_{p-1} + \alpha_p) y_{t-p+2}$ ” değeri eklenip, çıkarıldığında elde edilen denklem üzerine bu işlemler tekrar edilirse;

$$\gamma = -\left[1 - \sum_{j=1}^p \alpha_j\right] \text{ ve } \beta_i = \sum_{j=1}^p \alpha_j \quad \text{olmak üzere,} \quad (3.6)$$

$$\Delta y_t = m_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + u_t \quad \text{denkleme elde edilir.}$$

3.2.2. Engel-Granger Uzun Dönem Nedensellik Analizi

Eşbütünlüşme, durağan olmayan değişkenlerin bir doğrusal bileşimidir. Teorik olarak bütünselleşmiş değişkenler arasında uzun dönemde doğrusal olmayan bir ilişki ortaya çıkabilmektedir. Eşbütünlüşme olması için söz konusu olan bütün değişkenler aynı derecede entegre olmalıdır. Şayet bu değişkenlerin linear kombinasyonundan elde edilen hata terimi durağan ise, değişkenler arasında eşbütünlüşme var denilebilmektedir. Eşbütünselliğin eksikliği, değişkenler arasında uzun dönem dengesinin olmadığı anlamına gelir.

Maksimum olabirlilik tahmin yöntemi kullanılarak eşbütünlüştirici vektörlerin varlığını test eden Johansen yaklaşımı (Johansen (1988)), durağan olmayan serilerin farkları ile seviyelerini içeren VAR (Vector Auto Regression) tahmininden oluşur (Gujarati, 1995:320). Değişkenlerin seviyelerine ilişkin parametre matrisi, modelin uzun dönem özellikleri hususunda bilgileri kapsamaktadır. Birinci farklarında durağan olan iki değişkenden oluşan ($Z=(X,Y)$) vektör otoregresif modelin aşağıdaki denklemdeki gibi olduğu kabul edilirse,

$$z_t = A_i z_{t-1} + e_t \quad (3.7)$$

bu denklemde, A_i ($i = 1,2,\dots,p$) z_{t-1} kapsamındaki değişkenlerin parametre matrisidir. Z_t kapsamındaki değişkenlerin birinci dereceden fark durağan oldukları varsayılırsa, yukarıdaki VAR modelini, serilerin hem birinci farklarını hem de seviyelerini kapsayacak şekilde aşağıdaki VAR modeline dönüştürmek uygun olacaktır.

$$\Delta Z_t = \sum_{i=1}^{p-1} \pi_i \Delta Z_{t-i} + \pi_p Z_{t-p} + e_t \quad (3.8)$$

Burada, Π matrisinin rankı sıfır olduğunda, Z_t kapsamındaki hiç bir seri, diğer seri yada serilerin doğrusal bir bileşimi olarak gösterilemez. Diğer taraftan, Π matrisinin rankı bir ise, Z_t kapsamındaki serilerin, doğrusal ve bağımsız bir bileşimi ortaya çıkar ki, bu da, seriler arasında tek bir uzun dönem ilişkisinin (eşbütünleşmenin) mevcut olduğunu ifade eder. Eğer, Π 'nin rankı birden büyük ise, seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi var demektir.

Z_t 'yi oluşturan seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri, iki test istatistiği yardımıyla değerlendirilebilir. Bunlardan biri İz Test, diğeri Maksimum Özdeğer Test istatistiğidir. İz Testi, Π matrisinin rankını inceler ve matris rankının r 'ye eşit ya da r 'den küçük olduğunu ifade eden H_0 hipotezini test eder. Burada r , eşbütünleşme vektör sayısını göstermektedir. Maksimum özdeğer test istatistiği ise, eşbütünleşme vektörün r olduğunu ifade eden H_0 hipotezini, $r+1$ olduğunu ifade eden alternatifine karşı test eder. Her iki test istatistiğinin kritik değerleri, Johansen ve Juselius (1990) tarafından verilmiştir.

3.2.3. Granger Kısa Dönem Nedensellik Analizi

Ekonometrik metodolojide öncelikle yanlış sonuçlara yol açmayacak en uygun ekonometrik tekniği belirlemek için kullanılacak zaman serilerinin durağan veya durağan olmama özelliği incelenmesi gerekmektedir. Eğer zaman serileri durağan ise en uygun prosedür standart Granger nedensellik testidir. Standart Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığı ve yönünü test etmek için kullanılır. Ampirik çalışmalarda Granger nedensellik testi uygulanabilirliğindeki kolaylık sebebiyle en çok tercih edilen bir yöntemi oluşturmaktadır. Ayrıca, 1980'lerin sonunda ortaya çıkan eşbütünleşme ekonometrik tekniği nedensellik testi ile ilgili teorik çalışmaların yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmuştur.

Bu yeni yaklaşıma göre, iki değişken (örneğin, X ve Y) arasında eşbütünleşme olduğu gösterilebilirse, Engle ve Granger (1987), kısa dönemde dengesizlikleri gideren bir hata düzeltme mekanizmasının (ECM) olduğunu göstermektedirler. Bu bağımlı değişkendeki değişmelerin, açıklayıcı değişkenlerdeki değişme ve eşbütünleşik regresyondaki gecikmeli hata teriminin bir fonksiyonu

olduğu anlamına gelir (Gujarati, 1995:324). ECM'nin bir sonucu olarak, AY_t veya AX_t veya her ikisine, Y_{t-1} ve X_{t-1} 'in de bir fonksiyonu olan gecikmeli hata düzeltme terimi neden olmalıdır. Granger (1988)'a göre eşbütünleşik değişkenler arasında tek yönlü de olsa nedensellik ilişkisinin bulunacağını ifade etmektedir.

Teknik olarak, Y ve X arasındaki nedensellik analizinde kullanılacak olan vektör hata düzeltme mekanizması (VECM) aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$AY_t = a_1 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} AY_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^r \gamma_{1i} ECM_{t-1} + u_t \quad (3.9)$$

$$AX_t = a_2 + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \gamma_{2i} ECM_{t-1} + u_t \quad (3.10)$$

Burada A değişkenlerin farkının alınarak durağan hale getirildiğini göstermektedir. Bu VECM'de nedenselliğin kaynağı:

- . Her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamına birleşik olarak uygulanan F veya Wald χ^2 testinin,
- . Gecikmeli hata düzeltme terimine (ECM) uygulanan t-testinin,
- . Her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamı ve gecikmeli hata düzeltme terimine beraber uygulanan F veya Wald χ^2 testinin, istatistiksel anlamlılığı ile belirlenebilir.

Granger nedensellik testi uygulanırken, tahmin edilen (3.7) nolu denklemde γ_{1i} 'ler grup halinde sıfırdan farklı ise, veya S_{1i} anlamlı veya γ_{1i} 'ler ve S_{1i} grup halinde sıfırdan farklı bulunmuşsa X'in Granger anlamda neden ve Y'nin sonuç değişkeni olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilir (Gujarati, 1995:327). Aynı şekilde (3.8) nolu denklemde γ_{2i} 'ler grup halinde sıfırdan farklı ise, veya S_{2i} anlamlı veya γ_{2i} 'ler ve S_{2i} grup halinde sıfırdan farklı bulunmuşsa Y'nin Granger anlamda neden ve X'in sonuç değişkeni olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE TARTIŞMA

4. 1. UYGULAMA

Türkiye'nin dış ticaretinin gelişiminin Faiz oranları, döviz kurları ve enflasyon oranları tarafından ne şekilde etkilendiğini analiz edebilmek için 1985-2005 dönemi ele alınmıştır. Dış Ticaret (DT) verileri, Enflasyon (TÜFE) verileri, Reel Efektif Döviz Kuru verileri (REDK) ve Faiz Oranları (FO) öncelikle durağanlık analizine tabi tutulmuş ve birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra veriler arasındaki ilişkinin nedensellik yönünün belirlenebilmesi için eşbütünleşim analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan değerler ekonometrik ve iktisadi açıdan yorumlanmış ve Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimine etki eden faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Durağanlık Analizi

Zaman serilerinde durağanlığı sınamak amacıyla faiz oranları, enflasyon ve döviz kuru serilerine birim kök testi uygulanacaktır. Durağanlık analizi yapıldıktan sonra ilişkinin uzun ve kısa dönem dönem ilişkileri incelenecektir.

4.1.1.1. Dış ticaret serisinin durağanlık analizi

DT serisinin durağanlığını sınamak amacıyla denge verilerine Genişletilmiş Dickey Fuller testi uygulanmış aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 4.1. Dış ticaret serisinin birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	olasılık
ADF Test İstatistikleri			-0.870810	0.7733
Test Kritik Değerler	1% Seviye		-3.857386	
	5% Seviye		-3.040391	
	10% Seviye		-2.660551	

Yukarıda gösterilen tablo 4.1' de t istatistiği – 0.870810 olarak görülmektedir. MacKinnon kritik değerleri ise %1 anlamlılık düzeyinde -3.85 , %5 anlamlılık düzeyinde ise -3.04 , % 10 anlamlılık düzeyinde ise -2.66 olarak çıkmaktadır. T istatistiğinin mutlak değerinin MAC Kinon kritik değerlerinden küçük çıkması

demek serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezinin bütün anlamlık düzeylerinde red edilmesine neden olmaktadır. Dış ticaret verilerinin durağan olmadıkları yani eşbütünleşim analizi için verilerin uygun olmadıkları bu şekilde analize tabi tutulursa gerçek olmayan ilişkilerin ortaya çıkabileceği anlaşılmaktadır. Eşbütünleşim analizinin yapılabilmesi için serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu yüzden dış ticaret serisinin 1. dereceden farklarının alınıp birim kök testine tabi tutulmaları gerekmektedir. Serinin birinci dereceden farkları alınıp birim kök testi yapıldığında aşağıdaki verilere ulaşılmıştır

Tablo 4.2. Dış ticaret serisinin birinci farkının birim kök test sonuçları

			t-İstatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-5.445340	0.0004
Test kritik değerleri	1% Seviye		-3.857386	
	5% Seviye		-3.040391	
	10% Seviye		-2.660551	

Tablo 4.2’de Dış ticaret serisinin birinci farkları alındıktan sonra birim kök testi uygulandığında t istatistiği -5.445340 olarak görülmektedir. Bu değer mutlak değerinin Mackinon kritik değerlerinden tüm anlamlılık düzeylerinde büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serilerin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezi birinci derecede D(DT) kabul edilir ve serilerin durağan olduklarına karar verilir. Dış ticaret serileri artık birinci dereceden eşbütünleşiktir ve eşbütünleşim analizinin yapılabileceği kabul edilmektedir.

4.1.1.2. Reel efektif döviz kurları serisinin durağanlık analizi

Reel efektif döviz kurları serisinin durağanlığını sınamak amacıyla denge verilerine Genişletilmiş Dickey Fuller testi uygulanmış aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 4.3. Reel efektif döviz kurları serisinin(REDK) birim kök testi sonuçları

			t-İstatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-0.755815	0.8099
Test Kritik Değerleri	1% Seviye		-3.808546	
	5% Seviye		-3.020686	
	10% Seviye		-2.650413	

Tablo 4.3’te REDK serisinin t istatistiği -0.755815 olarak görülmektedir. MacKinon kritik değerleri ise %1 anlamlılık düzeyinde -3.80 , %5 anlamlılık

düzeyinde ise -3.02 , % 10 anlamlılık düzeyinde ise -2.65 olarak çıkmaktadır. T istatistiğinin mutlak değerinin MAC Kinnon kritik değerlerinden küçük çıkması demek serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezinin bütün anlamlık düzeylerinde red edilmesine neden olmaktadır. Reel Efektif Döviz Kurları serisinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Eşbütünleşim analizinin yapılabilmesi için serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu yüzden REDK serisinin 1. dereceden farklarının alınıp birim kök testine tabi tutulmaları gerekmektedir. Serinin birinci dereceden farkları alınıp birim kök testi yapıldığında aşağıdaki verilere ulaşılmıştır

Tablo 4.4. Reel efektif döviz kuru serisinin birinci dereceden birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-5.249793	0.0005
Test kritik değerleri	1% Seviye		-3.831511	
	5% Seviye		-3.029970	
	10% Seviye		-2.655194	

REDK serisinin birinci farkları alındıktan sonra birim kök testi uygulandığında Tablo 4.4'te görülen t istatistiği -5.249793 olarak görülmektedir. Bu değer mutlak değerinin Mackinnon kritik değerlerinden tüm anlamlılık düzeylerinde büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serilerin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezi birinci dereceden $D(\text{REDK})$ kabul edilir ve serilerin durağan olduklarına karar verilir. REDK serileri artık birinci dereceden eşbütünleşiktir ve eşbütünleşim analizinin yapılabileceği kabul edilmektedir.

4.1.1.3. TÜFE serisinin durağanlık analizi

TÜFE serisinin durağanlığını sınamak amacıyla denge verilerine Genişletilmiş Dickey Fuller testi uygulanmış aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 4.5. Tüketici fiyat endeksi serisinin birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	Prob.
ADF Test İstatistiği			-1.358418	0.5812
Test Kritik Değerleri	1% Seviye		-3.808546	
	5% Seviye		-3.020686	
	10% Seviye		-2.650413	

Tablo 4.5'te TÜFE serisinin t istatistiği - 1.358418 olarak görülmektedir. MacKinnon kritik değerleri ise %1 anlamlılık düzeyinde -3.80 , %5 anlamlılık düzeyinde ise -3.02 , % 10 anlamlılık düzeyinde ise -2.65 olarak çıkmaktadır. T istatistiğinin mutlak değerinin MAC Kinnon kritik değerlerinden küçük çıkması demek serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezinin bütün anlamlık düzeylerinde red edilmesine neden olmaktadır. TÜFE serisinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Eşbütünleşim analizinin yapılabilmesi için serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu yüzden TÜFE serisinin birinci dereceden farklarının alınıp birim kök testine tabi tutulmaları gerekmektedir. Serinin birinci dereceden farkları alınıp birim kök testi yapıldığında aşağıdaki verilere ulaşılmıştır

Tablo 4.6. Tüketici fiyat endeksi serisinin birinci dereceden birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-5.318812	0.0004
Test kritik değerler:	1% Seviye		-3.831511	
	5% Seviye		-3.029970	
	10% Seviye		-2.655194	

TÜFE serisinin logaritması alınıp ve sonrasında serinin birinci farkı alındıktan sonra birim kök testi uygulandığında t istatistiği -5.318812 olarak görülmektedir. Bu değer mutlak değerinin Mackinnon kritik değerlerinden tüm anlamlılık düzeylerinde büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezi birinci derecede $D(LTÜFE)$ kabul edilir ve serilerin durağan olduklarına karar verilir. TÜFE serileri artık birinci dereceden eşbütünleşiktir ve eşbütünleşim analizinin yapılabileceği kabul edilmektedir.

4.1.1.4. Faiz oranları serisinin durağanlık analizi

Faiz oranları serisinin durağanlığını sınamak amacıyla denge verilerine Genişletilmiş Dickey Fuller testi uygulanmış aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 4.7. Faiz oranları serisinin birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-1.104508	0.6928
Test kritik değerleri	1% Seviye		-3.808546	
	5% Seviye		-3.020686	
	10% Seviye		-2.650413	

Tablo 4.7’de FO serisinin t istatistiği – 1.104508 olarak görülmektedir. MacKinnon kritik değerleri ise %1 anlamlılık düzeyinde -3.80 , %5 anlamlılık düzeyinde ise -3.02 , % 10 anlamlılık düzeyinde ise -2.65 olarak çıkmaktadır. T istatistiğinin mutlak değerinin MAC Kinnon kritik değerlerinden küçük çıkması demek serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezinin bütün anlamlık düzeylerinde red edilmesine neden olmaktadır. Faiz oranları serisinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Eşbütünleşim analizinin yapılabilmesi için serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu yüzden Faiz oranları serisinin 1. dereceden farklarının alınıp birim kök testine tabi tutulmaları gerekmektedir. Serinin birinci dereceden farkları alınıp birim kök testi yapıldığında aşağıdaki verilere ulaşılmıştır

Tablo 4.8. Faiz oranları serisinin birinci dereceden birim kök testi sonuçları

			t-istatistiği	olasılık
ADF Test İstatistiği			-4.545470	0.0023
Test kritik değerleri	1% Seviye		-3.831511	
	5% Seviye		-3.029970	
	10% Seviye		-2.655194	

Faiz oranları serisinin birinci farkları alındıktan sonra birim kök testi uygulandığında t istatistiği -4.545470 olarak görülmektedir. Bu değer mutlak değerinin Mackinnon kritik değerlerinden tüm anlamlılık düzeylerinde büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serinin durağan olduğunu kabul eden H_0 hipotezi birinci dereceden $D(FO)$ kabul edilir ve serilerin durağan olduklarına karar verilir. Faiz oranları serileri artık birinci dereceden eşbütünleşiktir ve eşbütünleşim analizinin yapılabileceği kabul edilmektedir.

4.1.2. Engel-Granger Uzun Dönem Nedensellik Analizi

Değişkenlerin seviyelerine uygulanan birim kök test sonuçları değişkenlerin durağan olmadığını göstermiştir. Aynı testlerin değişkenlerin birinci derece farkına uygulanmasıyla elde edilen sonuçlar, değişkenlerin farkının durağan olduğunu göstermektedir. Teknik ifadesiyle seriler $I(1)$ ’dir. Seviye itibarıyla durağan olmayan serilerin birinci derece farklarının durağan olduğunu ifade etmektedir.

Değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelendikten sonraki adımı, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Johansen Eşbütünleşme Prosedürü ile araştırılmıştır. Kullanılan verilerin

logaritmaları alınarak analize tabi tutulmuştur. Johansen eşbütünleşme testiyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılırken kurulan VAR'da önemli bir rolü olan gecikme sayısı uygun testlerin kullanımı (Akaike Bilgi Kriteri) ile belirlenmiştir.

Dış Ticaret ile faiz oranları, döviz kurları ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Johansen test sonuçları Tablo 4. 9'da verilmektedir.

Tablo 4.9. Johansen eşbütünleşme test sonuçları

Değişkenler	Gecikme sayısı	Likelihood Ratio(LR)	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	Sonuç
DT - DLTÜFE	2	21.14	20.04	15.41	Eşbütünleşik
DLTÜFE - DT	2	21.14	20.04	15.41	Eşbütünleşik
DT -LFO	2	17.15	20.04	15.41	Eşbütünleşik**
LFO- DT	2	15.99	20.04	15.41	Eşbütünleşik**
DT - LREDK	2	16.89	20.04	15.41	Eşbütünleşik
LREDK - DT	2	22.31	20.04	15.41	Eşbütünleşik**

** % 5 kritik değere göre

Yapılan eşbütünleşme testine göre uzun dönemde TÜFE , döviz kurları ve faiz oranları ile dış ticaret arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Engel-Granger eş-bütünleşme testi, dış ticaret ile TÜFE ,faiz oranları ve reel efektif döviz kurları arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Fakat bu test , bu serilerin kısa dönemde birbiriyle etkileşiminin yönü hakkında bilgi vermemektedir. Bu bağlamda, Granger Nedensellik testi kullanarak kısa dönemde değişkenler arasındaki etkileşimin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.1.3. Granger Kısa Dönem Nedensellik Analizi

Uzun dönemde seriler arasında bir ilişkinin olduğu yapılan eşbütünleşim analizinde ortaya konulmaktadır. Seriler arasında uzun dönemde ilişki olmasına rağmen kısa dönemde ilişki olmayabilir. Kısa dönem ilişkileri analiz edebilmek için serilere Granger nedensellik testi yapılacaktır. Kullanılan verilerden Enflasyon oranlarının logaritması alındıktan sonra birinci dereceden farkı alınıp DLTÜFE serisi oluşturulmuştur. Faiz oranlarının logaritması alınarak LFO serisi oluşturulmuştur.

Aynı şekilde Reel Efektif Döviz Kurları serisinin logaritması alınıp LREDK serisi elde edilmiştir. Son olarak dış ticaret serisinin birinci dereceden farkı alınıp DDT serisine ulaşılmıştır. Verilerin bu şekilde Granger analizini yapmak ekonometrik açıdan daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

4.1.3.1. Dış ticaret ve TÜFE serilerinin Granger nedensellik analizi

TÜFE serisinin logaritmasının birinci dereceden farkı alınarak oluşturulmuş DLTÜFE serisi ile birinci dereceden farkı alınarak oluşturulmuş DDT serisinin aralarındaki ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan granger testi bize eşbütünleşik olan bu seriler arasında ikili bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. İlişkinin yönü dış ticarettten enflasyon oranlarına doğru olmaktadır.

Tablo 4.10. Dış ticaret ile enflasyon oranları arasındaki ilişki

Sıfır Hipotezi	Obs	F-İstatistiği	Olasılık
DLTÜFE ile DDT arasında ilişki yoktur.	19	1.15836	0.29777
DDT ile DLTÜFE arasında ilişki yoktur.		2.44183	0.13770

Yapılan analizde görülmektedir ki, Tüfe dış ticareti etkilemektedir. Enflasyon oranlarının arttığı dönemlerde yurt içi malların fiyatlarında artış yaşanacağından dolayı yurt dışı talepte azalmalar görülecektir ve ihracat azalacaktır. Bu durum dış ticareti olumsuz etkileyecektir. Enflasyon oranları ile dış ticaret arasındaki ilişkinin bir yönü budur. Diğer yönü ise dış ticaret kanalı ile enflasyon oranlarının etkilenmesidir. Ülke mallarına yurt içi talebin yanında yurt dışı talebin artması sonucu tüketimde artışlar yaşanacaktır. Buda enflasyon oranlarının artmasına neden olacaktır.

4.1.3.2. Dış ticaret ve faiz oranları serilerinin Granger nedensellik analizi

Logaritması alınarak oluşturulmuş LFO (Faiz Oranları) oranları serisi ile birinci dereceden farkları alınarak oluşturulmuş DDT (dış ticaret) serisi arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan granger testi bize eşbütünleşik olan bu seriler arasında ikili bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.11. Dış ticaret ile faiz oranları arasındaki ilişki

Sıfır Hipotezi	Obs	F-İstatistiği	Olasılık
LNFO ile DT arasında ilişki yoktur.	19	0.06118	0.80779
DT ile LNFO arasında ilişki yoktur.		2.04117	0.17232

Faiz oranları ile dış ticaret arasındaki ilişki söz konusudur. Düşen faiz oranları sonucunda yurt dışından yurt içine gelen sıcak para akımında duraksamalar yaşanacaktır. Azalan döviz arzı, döviz kurlarının yükselmesine neden olacaktır. Bu durumda yükesele kur ihracatın artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarının arttırılarak sıcak paranın yurt içine getirilmesi, döviz arzında artışlara neden olacaktır ve bu durum sonucunda döviz kurları düşecektir. Düşen döviz kurları ithal mallara olan talebin artmasına neden olacaktır ve ithalatta artışlar yaşanacaktır. İthalatın artması sonucu dış denge de açıklar oluşacaktır. Bu da dış ticareti olumsuz etkileyecektir.

4.1.3.3. Dış ticaret ve reel efektif döviz kurları serilerinin Granger nedensellik analizi

Logaritması alınarak oluşturulmuş LNREDK (Reel Efektif Döviz Kurları) serisi ile birinci dereceden farkı alınarak oluşturulmuş DDT(Dış Ticaret) serisi arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan granger testi, eşbütünleşik olan bu seriler arasında ikili bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.13. Dış ticaret ile reel efektif döviz kurları arasındaki ilişki

Sıfır Hipotezi	Obs	F-İstatistiği	Olasılık
LNREDK ile DT arasında ilişki yoktur.	18	4.98263	0.02476
DT ile LNREDK arasında ilişki yoktur.		1.45655	0.26867

Döviz kurlarındaki artışlar ihracatın artmasına neden olacaktır. Döviz kurlarının düşmesi ise ithalatın artmasına neden olacaktır. Türkiye’ de döviz kurlarının arttığı dönemler ihracatta büyük artışlar yaşanmıştır. Türkiye serbest döviz kuru politikasını uygulamaya başladıktan sonra döviz kurlarındaki dalgalanmalar Türkiye’nin dış ticareti üzerinde büyük etkiler doğurmuştur.

Çalışmamızın iki temel bulgusu vardır. Bunlardan birincisi Dış ticaret ile Faiz oranları, TÜFE ve Reel Efektif Döviz kurları arasında eş-bütünleşmenin var olması nedeniyle uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. İkincisi ise, Granger nedensellik testi yapılarak kısa dönemde olan ilişkiler ortaya konulmuştur.

Çalışmada elde edilen her iki sonuç göstermektedir ki; ilgili dönem serileri hem uzun dönemde hem de kısa dönemde, birbirleriyle ilişkili ve aralarında bir nedensellik vardır. Böylece, kullanılan veri seti kısıdı altında, Türkiye Ekonomisi

için, 1985-2005 için nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerin (TÜFE, FO, REDK) dış ticareti etkilediği görülmektedir. Ancak, farklı gecikme düzeylerinde etkileşimin yönünün dış ticaretten bağımsız değişkenlere doğru olduğu da bulunmuştur.

Faiz Oranları, TÜFE ve Döviz Kurlarındaki değişimler , doğrudan dış ticareti etkilemektedir. Nitekim Türkiye’de de uygulanan politikalarda da aynı sonuçlar görülmüştür. Faiz oranlarının arttırıldığı dönemlerde dış ticarete açıklar oluşmuş, enflasyonun düşük ve döviz kurlarının yüksek olduğu dönemlerde ihracat artmıştır.

Uygulama sonucunda ortaya çıkan sonuç göstermektedir ki Türkiye’de dış ticaretin sadece birkaç politika ile iyileştirilemeyeceğidir. Enflasyon , Faiz oranları ve Döviz kurları birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Bu etkileşimin ne yönde olduğu gerek teorik olarak gerek uygulam yapılarak ortaya konulmuştur. Faiz oranlarının dış ticarete olan etkileri, döviz kurlarının dış ticarete olan etkileri, enflasyonun dış ticarete olan etkileri ayrı ayrı Granger metodu ile Ewiev programında ekonometrik yöntemlerle analize tabi tutulmuştur ve bu sonuçlara ulaşılmıştır.

Sonuçlar faiz oranları ile dış ticaret arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ülkeye sıcak para girişi olduğundan dolayı döviz arzı artmış ve döviz kurlarında düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşler dış ticaretin azalmasına neden olmuştur. Enflasyon oranlarının arttığı dönemlerde ithalat hacminde artışlar görülmüştür. Enflasyon ile dış ticaret arasındaki etkileşim yüksek enflasyon dönemlerinde daha fazla olmuştur. Enflasyon arttığında ihracatta azalışlar gözlenmiştir. Bu varılan sonuçlar enflasyon oranlarının ve faiz oranlarının, dış ticareti döviz kuru ile olan ilişkilerinin sonucuna bağlı olarak etkilediğidir. Döviz kurundaki artışlar ve azalışlar dış ticareti doğrudan etkilmektedir. Döviz kurlarının yüksek olduğu dönemlerde ihracat artmış, düştüğü dönemlerde ise ithalat artış göstermiştir.

Yapılan çalışmada ortaya konulan bulgular gerek kamu kesimi gerekse özel kesim tarafından dikkatlice incelenmesi gereken bulgulardır. Kamu kesimine düşen görev, herhangi bir politika aracını kullanırken, sadece bir amacı değil birden fazla amaca yönelik çalışmalarda bulunmaktır. Faiz oranları yüksek tutulup ülkeye sermaye girişini özendirmek amaçlanırken, dış ticarete oluşacak açıklar göz ardı edilmemelidir. Yine aynı şekilde ulusal paranın aşırı değerlenmesine izin verilip ihracatın azalmasına neden olunmamalıdır.

SONUÇ

Türkiye 1980 sonrasında dış ticarete önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1980 yılında 10,8 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1990 yılında 35,3 milyara, 2000 yılında 82 milyar dolara ve 2004 yılına gelindiğinde ise 161 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde dış ticaret açığımız ise sırasıyla, 5 milyar dolar, 7,5 milyar dolar, 26,7 milyar dolar ve 35 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. DTM (2003) tarafından yapılan dış ticaretin trend analizi yıllık ortalama yüzde 5-6 büyüme oranı varsayımı altında 2020 yılında dış ticaret açığının yaklaşık 100 milyar dolar olacağını tahmin etmektedir. Dolayısıyla yukarıda belirtilen vizyon çerçevesindeki stratejik amaçları sağlamaya yönelik olarak hem yasal hem de kurumsal birçok düzenlemenin yapılmasının gereği ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir strateji çerçevesinde yatırım politikası, AR-GE politikası, sosyal güvenlik politikası, KOBİ'lere yönelik politikalar gibi birçok politikanın da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, AB'nin Bölgesel Politika ve Yapısal Uyum, Sosyal Politika ve İstihdam, KOBİ'ler, Bilim ve Araştırma vb alanlardaki düzenlemelerine uyum ve bu kapsamda sağlanacak yeni olanaklar firmalarımızın rekabet gücünün artırılması, istihdam gücümüzün ve üretimin artan rekabet koşullarına uyum sağlama kapasitesinin geliştirilmesi bakımından özel önem taşımaktadır.

1980 sonrası dönemin en önemli özellikleri; ihracata dayalı kalkınma modelinin benimsenmesi, Türk ekonomisinin dışa daha açık hale getirilmesi ve serbest piyasa kurallarının bütün yönleriyle uygulanmaya çalışılmasıdır. Bu dönemde, günlük döviz kuru uygulamasına geçilmiş, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş, ithalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracatı teşvik amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Bu politikalara bağlı olarak, Türk ekonomisi dışa daha açık ve daha rekabetçi bir yapı kazanmıştır. İhracatın artırılması amacıyla, ihracatçılara ucuz krediler sağlanmış, vergi iadesi sistemi getirilmiş, serbest bölge kurulmasına önem verilmiştir. Ayrıca, ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı imkanı sağlanmıştır. Döviz kuru politikası, vergi politikası, teşvik politikası bu dönemde ihracatın artırılması amacıyla yoğun olarak kullanılan araçlar olmuştur. Ekonominin tekrar krize girmesi nedeniyle 1994 yılında 5 Nisan Kararları uygulamaya konulmuş ve TL devalüe edilerek dış ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kriz nedeniyle 1994 yılında küçülen Türkiye Ekonomisi, alınan

önlemlerin etkili olmasıyla birlikte sonraki yıllarda büyüme trendini tekrar yakalamıştır.

1999 yılında meydana gelen deprem sonrası ekonomide büyük kayıplar yaşanmıştır. İhracat bir önceki yıla göre % 20 azalmış ve 40 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl Kasım ayında meydana gelen kısa süreli kriz ekonomideki büyüme yavaşlatmıştır. 2001 yılında meydana gelen kriz ükeden büyük miktarlarda sıcak paranın çıkmasına neden olmuştur. Faiz oranları bir gece % 1500 seviyelerini görmüş, döviz kurunda devalüasyon sonucu büyük artışlar yaşanmıştır. Krizin faturası Türkiye Ekonomisi'ne ağır yansımıştır. Bu yıllarda ihracat hacminde azalışlar görülmüş, ithalatta artışlar meydana gelmiştir.

Toplam ihracat ve ithalattan oluşan dış ticaret hacmi 2004 yılında 160,7 milyar dolar iken, 2005 yılında % 18, 4 oranında artarak 190,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2005 yılının ilk 8 ayı sonunda 121,7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2006 yılının aynı döneminde 16,8 oranında artarak 142,1 milyar dolar olmuştur.

Çalışmada, 1985-2005 dönemini kapsayan ve yıllık verilerden oluşan bir veri seti kullanılarak, Dış ticaretteki değişimin temel ekonomik faktörler (TÜFE, Faiz Oranları, Döviz Kurları) tarafından nasıl etkilendiği bu temel ekonomik faktörlerden reel döviz kurlarının, faiz oranlarının, enflasyon oranlarının dış ticaret üzerindeki etkisinin ve etkilerinin kaynakları incelenmiştir. Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testleri yardımı ile serilerin bireysel zaman serisi özellikleri, Granger nedensellik testi ile seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen her iki sonuç göstermektedir ki; ilgili dönem serileri hem uzun dönemde hem de kısa dönemde, birbirleriyle ilişkili ve aralarında bir nedensellik vardır. Böylece, kullanılan veri seti kısıdı altında, Türkiye Ekonomisi için, nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden (TÜFE, FO, REDK) dış ticarete doğru olduğu görülmektedir. Ancak, farklı gecikme düzeylerinde etkileşimin yönü dış ticaretten bağımsız değişkenlere doğru olduğu da bulunmuştur. Ortaya çıkan sonuçlara göre, farklı gecikmelerde de olsa, hem dış ticaret, enflasyon oranlarını, reel efektif döviz kurlarını ve faiz oranlarını etkilemekte hem de bağımsız değişkenler, dış ticaret açığını etkilemektedir. Sonuçta; bağımsız değişkenlerdeki (TÜFE, Faiz Oranları, Döviz Kurları) değişimler, doğrudan dış ticareti etkilerken, dolaylı olarak da dış ticaretin etkisi altında olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye'de dış ticaretin sadece birkaç politika ile iyileştirilemeyeceği görülmüştür. Enflasyon oranları, Faiz oranları ve Döviz kurları birbirleriyle etkileşim

içerisindedir. Bu etkileşimin ne yönde olduğu gerek teorik olarak gerek uygulam yapılarak ortaya konulmuştur. Faiz oranlarının dış ticarete olan etkileri, Döviz kurlarının dış ticarete olan etkileri, Enflasyon oranlarının dış ticarete olan etkileri ayrı ayrı engel-granger metodu ile Ewiev programında ekonometrik yöntemlerle analize tabi tutulmuştur ve bu sonuçlara ulaşılmıştır.

Sonuçlar faiz oranları ile dış ticaret arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ülkeye sıcak para girişi olduğundan dolayı döviz arzı artmış ve döviz kurlarında düşüşler yaşanmıştır. Bu durumda dış ticaretin düşmesine neden olmuştur. Enflasyon oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ihracatta azalışlar görülmüştür. Enflasyon ile dış ticaret arasındaki etkileşim yüksek enflasyon dönemlerinde daha fazla olmuştur. Enflasyon arttığında dış ticaret rakamlarında azalışlar gözlenmiştir.

Ekonometrik analizlerin sonucunda, ortaya çıkan değerler, belirli ekonometrik yöntemlere göre yorumlanıp, değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle zaman serilerine durağanlık analizi yapılmıştır. Sonrasında eşbütünleşim analizi yapılarak uzun dönemdeki ilişkiler ortaya konulmuştur. Son olarak da granger nedensellik analizi ile kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur.

Yapılan teorik ve ampirik incelemeler sonucunda dış ticaretin, döviz kurları, enflasyon oranları ve faiz oranlarından etkilendiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Agenor, R. ve Montiel, P. (1996). *Development Macroeconomics*, Princeton: Princeton University Pres, pp.165-173.
- Akbostancı, E. (2002). Dynamics of the Trade Balance : The Turkish J Curve, *ERC / METU 6. International Conference in Economics*, Ankara, ss.11-23.
- Aktan, O. (1993). GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Teşvik Politikaları: Geçmişi ve Geleceği, *3. İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, s.16.
- Alkın, E.(1981). Kur politikası, *2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981*, DPT Ya. No. 1783, Ankara, s.283.
- Arize, A.C. (1994). Cointegration test of a long-run relation between the real effective exchange rate and the trade balance, *international economic Journal*, 8(3):1-9.
- Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal sorunları 1923-1938. (1977). *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği*, İstanbul,12(5):14-27.
- Bener, E. (1982). *Türkiye'de İzlenen Kur Politikası:Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler*, İstanbul, s.14.
- Berksoy, T. (1994). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, c.IV, İstanbul,s.45-53.
- Ceyhan, S. (2005). Faiz dışı fazla nedir? Türkiye'de mevcut faiz dışı fazla ve reel faizler ile kamu borçları eritilebilir mi?, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2):44-92.
- Çalışkan, Ö. (2004). *Dünya Ticaretinde 2004 Yılı Gelişmeleri ve 2005 Beklentileri*, <http://www.dtm.gov.tr> (14.05.2006).
- Çalışkan, Ö. (2005). *Dünya Ticaretinde Son Gelişmeler ve Trendler*, <http://www.dtm.gov.tr> (19.05.2006).
- Çamkerten, B. (2000). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerimiz ve İhracat, İGEME'den Bakış, İhracatı Geliştirme Merkezi Yayını, c.III, Ankara, ss.117-124.
- Çarıkçı, E. (1983). Esnek kur politikaları ve dış ticarete etkileri, *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 1(2):22.
- Çelebi, I. (1991). *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, Erdoğan Yayınları, İstanbul, s.64.
- Çolakoğlu, B. (2003). *T.C. Merkez Bankası Para Politikasının Güvenilirliği*, TCMB Yayını, c.4, Ankara, s.47-59.

- Dennis, R. (2001). Monetary Policy and Exchange Rates in Small Open Economies, *FRBSF Economic Letter*, ss.1-4.
- DİE. (1993). *İstatistiksel Göstergeler*, DİE Yayınları, Ankara, S.15,c.4, ss. 56- 61.
- DİE. (2001). *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- DİE. (2006). *Ekonomik Göstergeler*. www.die.gov.tr (10.04.2006).
- Dickey, A. and Fuller, A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with A Unit Root, *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Doğan, H. (2004). Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu, *Manas Üniversitesi S.B.E Dergisi*, 2(7):83-109
- DPT. (2000). *Temel Ekonomik Göstergeler*, DPT Yayınları, Ankara, ss. 48-57.
- DTM.(1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Ankara, ss.37-51.
- DTM.(1997).*Gümrük Birliği Kararı ve İlk Uygulama Dönemine İlişkin Genel Değerlendirme*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Ankara, ss.13-27.
- DTM. (2003). *Türkiye Dış Ticaret Stratejisi (2005-2010-2015-2023)*. <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/strateji/indxstr.htm>
- DTM. (2004). *İhracat Stratejik Planı*, 2004-2006. <http://www.dtm.gov.tr/IHR/Strateji2004/kitap-plan.pdf>
- DTM. (2005). *Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler*, *DTM Yayınları*, Ankara, ss.34-67.
- DTÖ. (2005). *Sektör İstatistikleri*, www.dpt.gov.tr (19.05.2006).
- EBSO. (2005). *Türkiye’nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi 2000-2004*, İzmir: Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayınları., ss. 7-68.
- Ergün, N. (1991). *Mal ve Ülke Çeşitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Değişim*, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT:2282-IPGM:430, Ankara,ss.17-78.
- Erlat, G. (1999). Türk dış ticaretinde çeşitlenme, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26(3):29.
- Erlat, G. ve Akyüz, O. (2001). Country concentration of exports and imports over time”, economics web institute, [www.economicwebinstitute.org/essays/conexp.htm/\(11.08.2006\)](http://www.economicwebinstitute.org/essays/conexp.htm/(11.08.2006))
- Ersel, H. ve Sak, G. (1997). Söyleşi , *İşletme ve Finans Dergisi*, 12(133):16-43.

- Ertek, T. (1996). *Ekonometriye Giriş*, Beta Yayınları, İstanbul, ss.64-89.
- Ertekin, M. (2005). *Sektörler İtibarıyla Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları*, DTM Yayını, Ankara, ss.12-46.
- Foreign Trade (2006). www.econpapers.replec.org (19.05.2006).
- Granger, C. (1988). Some recent developments in a concept of causality, *Journal of Econometrics*, 11(39):199-211.
- GSO. (2001). *Adım Adım İhracat*, Gaziantep Sanayi Odası Yayınları, Gaziantep. ss. 57-65.
- Günay, K. (2004). *2003-2004 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Gelişmeler*, <http://www.dtm.gov.tr> (19.05.2006).
- Güven, T. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde dış ticaretin geçmişi ve bugünü*, DTM Yayını, Ankara, ss.45-67.
- Hazine.(1990). *Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Son Gelişmeler*, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını, No: 12, Ankara, ss.19-37.
- Hazine. (1993). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Ankara, ss.56-78.
- Hendry, F. ve Juselius, K. (2001). Explaining cointegration analysis:Part II, *The Energy Journal*, 1(22):76-83.
- İnandım, Ş. (2005). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği*,Uzmanlık Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü,Ankara, ss.54-61.
- Kamin, B. ve Rogers, H. (2000). Output and real exchange rate in developing countries: An Application to Mexico, *Journal of Developing Economics*, 2(62): 85-109.
- Karluk, R. (2005). *Türkiye Ekonomisi,Tarihsel Gelişim, Yapısal Gelişim*,Beta Yayınları, İstanbul, ss. 234-492.
- Kayalar, T. (2003). *Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler*, <http://www.dtm.gov.tr> (19.05.2006).
- Kazgan, G. (1989). *Türkiye'de Kur Politikası ve TL'nin Konvertibilitesi (1981-1986)*, Mekan Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, Ankara, ss.25-34.
- Kesriyeli , M. (1997). *1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri*, TCMB Araştırma Müdürlüğü Yayını ss. 56-99.
- Köksal, B. ve İlkin, A.(1973). *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-*

- 1973), Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, ss.25-42.
- Köksal, B. ve İlkin,A.(1989). *Türkiye’de İktisadi Politika’nın Gelişimi*,Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul, ss.17-67.
- Köse, A.H. (1996). *Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.89-117.
- Kutlar, A. (1998). *Bilgisayarlı Uygulamalı Ekonometriye Giriş*, Beta Yayınevi, İstanbul, s.193-221.
- Küçükahmetoğulları, O. (2000). Türkiye ve Avrupa Birliği Gümrük Birliği’nin Ekonomik Etkileri, *İktisat Dergisi*, 4(2):34-47.
- Kılıç, S. (2002). *2003 Yılı Faiz Dışı Fazlası*, www.skilic.spk.gov.tr;(10.06.2006)
- Kılıçbay, Ahmet. (1984). *Türk Ekonomisinde Enflasyonun Anatomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul,ss.79-114.
- Kızıl, A.(1997). *İhracat-İthalat İşlemleri ve Muhasebesi Uygulamaları*, Dergi Yayınevi, ss.38-43.
- Kibritçioğlu, A. ve Kibritçioğlu, B. (2005). *Türkiye’de Uzun Dönem Reel Döviz Kuru Dengesizliği (1987-2003)*, <http://econwpa.wustl.edu/eps/mac/papers/0403/0403006.pdf/>(12.07.2006)
- Kip, E. (2003). *Türkiye Dış Ticaret Hadleri*, <http://www.dtm.gov.tr> (14.05.2006).
- Maliye Bakanlığı, (2006). Yıllık Ekonomik Rapor, Stratejik Geliştirme Birimi Yayınları, Ankara, ss.234-489.
- Mishkin, S. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism, *Journal of Economic Perspectives*, 9(4):3-10.
- Morgil, O. (2000). The Impact of Trade Liberalization: Turkey’s Experience with the customs union, Hacettepe Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2):189-197.
- Öksüzler E. ve Oktay S. (2004). Türkiye’nin İhracatını Zorlaştıran Faktörler , Ordered Logit Modelini Kullanarak Bir Ampirik Değerlendirme, 9. *Türkiye Avrupa Birliği Pazarlama Dinamikleri Konulu 9. Ulusal Pazarlama Kongresi*, Ankara, ss.11-32.
- Örnek, G. (2004). Ticarete Teknik Engeller Anlaşması ve Türkiye Uygulaması, <http://www.dtm.gov.tr> (18.05.2006).
- Örnek, İ. (2001). *Enflasyonla Mücadelede Para Kurulu Sistemi*, Doktora Tezi,Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, ss.151-154

- Özatay, F. (2003). Türkiye Ekonomisi ve IMF Politikaları, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 18(207): 45-67.
- Özlale, Ü ve Yeldan, E. (2004). Measuring Exchange Rate Misalignment in Turkey, *Applied Economics*, 36(16):145-163.
- Öztürk, H. (2003). *Türkiye'nin İzlediği Ve/Veya İzleyeceği Başlıca Ticaret Politikası Araçlarının İrdelenmesi*, <http://www.dtm.gov.tr> (13.05.2006).
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57(6):136-191.
- Phillips, P. and Peron, P.(1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 2(75):335-346.
- Pugh G. ve Tyrrell D. (2002). Will the Single currency promote intra-European trade, *European Business Journal*, 14(3): 150-157
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2006). Bölgesel İstatistikler.,www.sanayi.gov.tr (11.04.2006).
- Saraçoğlu, B. (1997). İhracat önderliğinde büyüme politikası ve Türkiye ihracatında beklenen yapısal değişiklikler, *İşletme ve Finans Dergisi*, 3(28):13-21.
- Seyidoğlu, H. (2005). *Uluslararası Finans*, Güzem Can yayınları, İstanbul, ss.55-57.
- Seyidoğlu, H. (2005). *Uluslararası İktisat*, 14.baskı, Birsen Yayınevi, İstanbul, ss.128- 468.
- Sivri, U. ve Usta, C. (2001). Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4):34-45
- Smith, A. (1776 [2001]). Ulusların Zenginliği, Yunus A. ve Bakırcı M.(Çev.),Alan Yayıncılık, İstanbul, 1(3), ss.15-89.
- Sönmez, M. (2006). Cumhuriyetin 80. Yılında genel ithalat politikası, <http://www.dtm.gov.tr/> (19.05.2006).
- Şahin, H. (2005). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Beta Yayınevi, Bursa, ss.156-492.
- Şen, A. (2005). Exports and Economic growth of Turkey: Co-integration and error-correction analysis, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13):11-35.
- Şimşek, M. (2003). İhracata dayalı-Büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi, 1960-2002, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2):43-68.
- Tarı, R. (1999). *Ekonometri*, Alfa Yayınları, İstanbul, ss.132-171.

- Taşkın, M. (2003). *1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları*, <http://www.dtm.gov.tr> (18.05.2006).
- Terzi, H. (2004). Türkiye'de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3):59-65.
- TCMB. (2005). Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Genel Çerçevesi ve 2006 Yılında Para Ve Kur Politikası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yayını, 4(56):34-46.
- TCMB. (1990). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1991). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1992). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1993). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1994). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1995). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1996). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1997). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1998). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (1999). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2000). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2001). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2002). Yıllık Ekonomik Rapor www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2003). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2004). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- TCMB. (2005). Yıllık Ekonomik Rapor, www.tcmb.gov.tr,(11:08:2006).
- Togan, S. (1993). *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu*, Türk Eximbank Araştırma Dizisi Yayınları, ss.12-34.
- Togan, S. (1994). *1980'li Yıllarda Türk Dış Tic. Rejimi ve Dış Ticaretinin Liberizasyonu*, Türk Eximbank Araştırma Dizisi Yayınları, Ankara,ss.17-58.
- Tokgöz, E.(2005). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*, İmaj Yayınevi ,Ankara, ss.201-245.
- Tunay, B. (2001). *Hiperenflasyon ve Hiperenflasyon Sürecinde Para İkamesi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul, ss.159-218.
- Uygur, E. (1983). *Neoklasik Makro İktisat ve Fiyat Bekleyişleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, ss.156-179.

- Varol, M. (2003). *1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi*, <http://www.dtm.gov.tr> (18.05.2006).
- Vefa, T. (1999). *Uyg. Dış Tic. Rejimleri ve Muh.*, 2.basım, Beta Yayınevi, Bursa, ss. 120-139.
- Vehbi, M. T. (2002). *Türk Dış Ticaretinin Tahmini: Hata Düzeltme Modelinin Bir Uygulaması*, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İnceleme Dizisi Yayını, 2(28): 45-61.
- Yamak, R. ve Korkmaz A. (2005). Reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi*, 2(4):11-29.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, ss.128-345.
- Yeldan, E. (2005). *Yükselen Piyasa Ekonomisi Olarak Türkiye* http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan14_2Mar05.pdf (15.11.2006).
- Yıldırım, O. (2003). Kura dayalı istikrar politikası çerçevesinde enflasyonu düşürme programı ve Türkiye ekonomisinde yeni istikrar arayışları, *Dış Ticaret Dergisi*, 2(27):45-52.
- Yıldırım, M. (2000). *Gümrük Vergileri ve Kur Politikalarının Dış Ticaret Hadlerine Etkisi, Türkiye Uygulaması (1982-1996)*, Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, ss.45-78.
- Yiğidim, A. ve Köse, A. (1997). İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ithalatın rolü: Türkiye örneği (1980-1996), *Ekonomik Yaklaşım*, 8(26): 71-85.
- Yurdakul, F. (2000). Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim Kök Testleri, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2):21-33.
- Yücel, K. ve Guo S. (1994). Fuel taxes and cointegration of Energy Prices, *Contemporary Economic Policy*, 14(87):45-91.
- Yükseler, Z. (2005). Türkiye'nin Rekabet Gücündeki Gelişim (1997-2004 Dönemi), *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartışma Metni, 2005/1.

ÖZGEÇMİŞ

Erkan ALSU 1980 yılında Elazığ'da doğdu. 2004 yılında Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Gaziantep Üniversitesi Oğuzeli Meslek Yüksek Okulu'nda Bilgisayarlı Muhasebe ve Sermaye Piyasası İşlemleri derslerini vermeye başladı. Şu anda Gaziantep Kolej Vakfı Özel Okulları'nda bilgisayar öğretmenliği yapmaktadır. Bilgisayar programları ilgi alanını oluşturmaktadır.

VITAE

Erkan ALSU was born in Elazığ in 1980. He graduated from the department of Economi, Faculty of Economi and Managerial Sciences at Gaziantep University in 2004. Same year, He taught computer and accounting; capital markets transactions in department of Oğuzeli vocational high school ,university of Gaziantep. Now he is a tutor in foundation of Gaziantep college. He cumulative computer programs.